

Глава III

ДЕЈСТВА БРИГАДЕ У ТОПЛИЧКО- -ЈАБЛАНИЧКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

УЗНЕМИРАВАЊЕ И ВЕЗИВАЊЕ ЗА СЕБЕ • НЕПРИЈАТЕЉСКИХ СНАГА У КУРШУМЛИЈИ

Изненадна и успешна дејства 21, 24. и 25. дивизије у средњем и горњем делу Топлице, према Брусу и Александровцу присилила су непријатеља да се привремено повуче у утврђене гарнизоне, прикупи допунске податке и изврши извесне коректуре у плановима за офанзиву против снага Главног штаба Србије.

Почетком јула у рејону Куршумлије непријатељ је прешао привремено у дефанзиву. Покушаји испада из овог гарнизона током јуна били су сломљени уз знатне губитке непријатеља, па је он приступио ојачавању своје одбране. Развијени су нови положаји, нарочито истурени, и поседнути јачим снагама. Непријатељ је блокирао све улазе и излазе из града и онемогућио кретање становништва.

Непријатељски гарнизон у Куршумлији сачињаавли су ојачани пешадијски 122. пук бугарске 27. дивизије и љотићевско-недићевске снаге јачине око два батаљона.

Линија спољне одбране непријатеља према 17. бригади је ишла из долине Косанице, од села Кастрата према Самокову (кота 734), а затим се спуштала у реку Бањску и даље ка селу Марковићима на коту 697 (Самар). Положаји су развијени на погодном земљишту и у пуној мери искоришћени ровови који су били ископани у ранијим ратовима (тзв. Самоковски шанчеви). Ужа одбрана је располагала већим бројем бункера, обезбеђеним жичаним и минским препрекама, добро брањени ватром из аутоматског оружја и артиљерије.

Истурени положаји 17. бригаде су били на седлу изнад села Љуше, а по дубини тако развијени да су обезбеђивали активну одбрану, искључивали тактичко изненађење и омогућавали предузимање нападних дејстава. У току задржавања јединица 17. бригаде на овим положајима непријатељ никада није успео да продре у Љушу или Куршумлијску Бању. Највише што је постигао било је да продре до Љушанског виса (кота 759), одакле је редовно протериван противнападима. Простор у висини села Високе најчешће је био »ничија земља«.

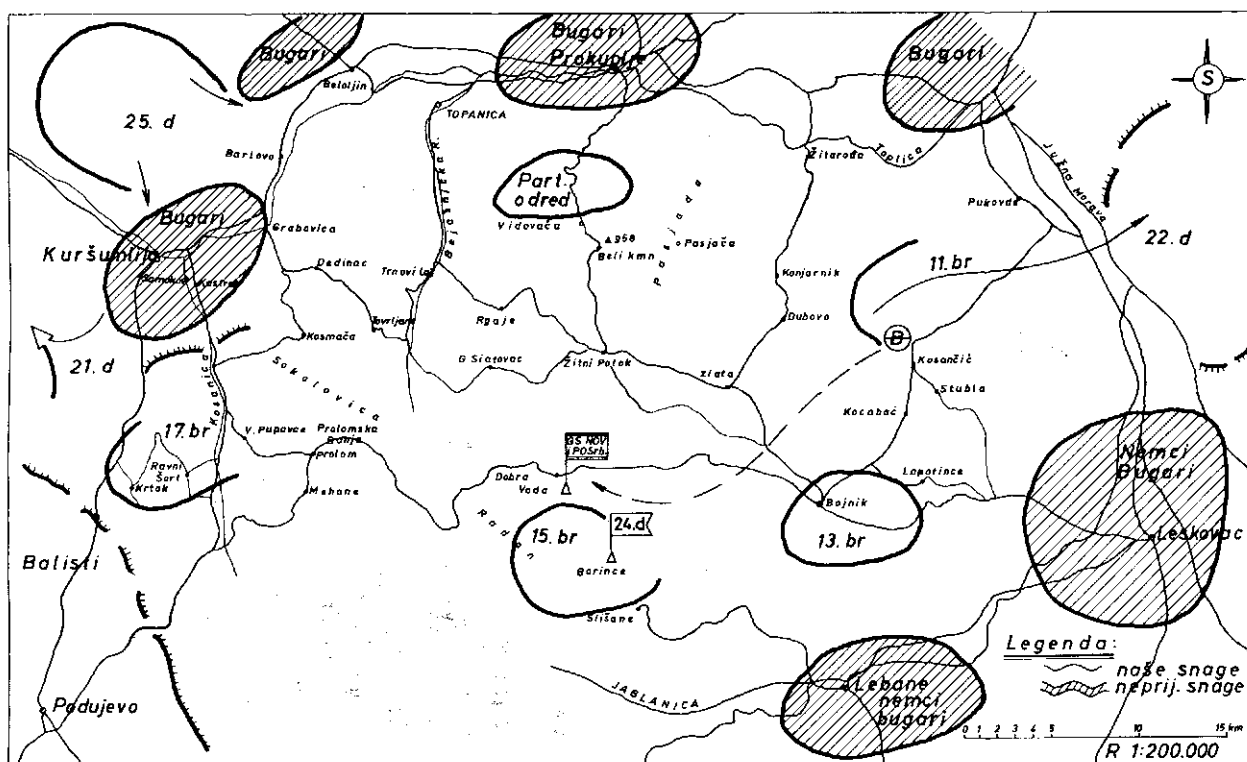
Почетни борбени поредак бригаде у међуречју Косанице и Бањске није се мењао. На десном крилу се налазио 1. батаљон, на левом 2. батаљон, оријентисан од Равног Шорта према Самокову, а 3. батаљон у резерви и за контролу »границе«, док се минобацачка чета налазила у рејону засеока Превоја, спремна за подршку 1. и 2. батаљона, зависно од потребе. Штаб бригаде се налазио у Равном Шорту.

Седамнаеста бригада је ова дејства отпочела са само једномесечним искуством у командовању, организацији нападних и одбрамбених дејстава и за оне услове добро попуњена наоружањем и муницијом.

Почетком јула први напад је предузео непријатељ. Том приликом једна колона љотићеваца је покушала да се од Кастрата пробије долином Косанице ка Рачи. Испред Рудара дочекао ју је 1. батаљон и одбацио према Куршумлији, при чему је уништена једна непријатељска танкета, док су остали губици непријатеља непознати. Први батаљон је прошао без губитака.

После тога уследили су наизменични напади и противнапади на правцу Самоково — Превој и обратно. Дејства су извођења свакодневно неједнаким снагама. На страни 17. бригаде обично се ангажовао по један батаљон у одбрани, а затим се уводио и други батаљон у противнапад. То је најчешће било довољно да се непријатељ одбаци.

Готово сваке ноћи наше мање снаге (једна до две чете) нападале су непријатељске положаје ради узнемиравања. Све до 6. јула борбе су вођене против љотићеваца, чије су јединице биле засићене аутоматским наоружањем и минобацачима малог калибра. Само када би делови 17. бригаде пришли ближе Куршумлији, ступала би у дејство бугарска артиљерија и минобацачи.

Располож 24. дивизије 11. 7. 1944.

Почетком јула у борби код села Љуше заробљено је 20 љотићеваца и један капетан, командир чете. После саслушања спроведени су у штаб 24. дивизије.

УСИЉЕНП МАРШ ПРЕМА КОПАОНИКУ

У току ноћи уочи 7. јула стигла је директива Главног штаба Србије³⁹ за 17. бригаду, ове садржине:

»Немци удружени са домаћим издајницима (недићевцима и Дражиним бандама: Кесеровић и Калабић) воде борбу са нашом 21. ударном дивизијом НОВЈ, на положајима Копаника.

Потребно је да се наша снага појача на томе правцу, како би се непријатељ могао тући.

На основу предњег Главни штаб НОВ и ПО за Србију даје следећу:

ДИРЕКТИВУ:

1. Да XV и XVII бригада 24. дивизије НОВЈ *одмах* крене на терен Косанице, са правцем дејства:

XV бригада: Д. Грабовница — Спанци — Сагоњево — Гргуре — Мерћез,

XVII бригада: Добри До — Крток — Равни Шорт — Куршумлијска Бања — Трмка — Луково — Блажево — Мерћез.

2. Штабови бригаде хитно ће се повезати међу собом и са 21. ударном дивизијом НОВЈ, на правцу: Луковска Бања — Мерћез — Жуње — Разбојна — Огледна — Дренова — Брус.

4. Због хитности директива се доставља непосредно штабовима бригада, а Штаб 24. дивизије допуниће исту и својим наређењем тежећи да се главни циљ постигне.

Настојати да терен Косанице буде увек слободан за евентуални наслон наших снага.

Обратити пажњу на правце: Куршумлија — Преполац (долина реке Бањске) и Куршумлија — Мердаре (долина р. Косанице) и терен који обухватају ова два правца...«.

Исте ноћи (6/7. јула) 1. батаљон са две чете извршио је напад на Самоковске шанчеве и успео да потисне делове за обезбеђење, а затим и остале истурене јединице, тако да се непријатељ морао ослонити на линију бункера, где су га

³⁹ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, док. 14, стр. 31.

прихватиле бугареке снаге. Због тога је и у Куршумлији дата узбуна целом гарнизону, након чега су отпочела да се јављају и артиљеријска оруђа. Пред зору батаљон се повукао на положаје изнад Љуше. Уморни борци су тврдо спавали на положајима када је стигло наређење за покрет.

У међувремену штаб бригаде је донео одлуку: у току ноћи одлепити се од непријатеља и у раним јутарњим часовима отпочети марш наређеним правцем у једној колони, која ће се формирати од Куршумлијске Бање, с тим да на челу маршује 3. батаљон, који је био најближи правцу кретања, за њим 2. батаљон, па пратећа чета, а у заштитници 1. батаљон. Штаб бригаде требало је да се креће са 3. батаљоном.

Седмог јула у току марша, у рејону Куршумлијске Бање, стигло је и друго наређење Главног штаба Србије.⁴⁰ У њему је прецизирано:

»Према прикупљеним подацима, 6. јула, а вероватно и данас, положаји 21. ударне дивизије НОВЈ били су: Богише — Јаворац — Лепенац — Пожар — Глица — Црна Чука — Трупац — Хумка — изнад Магова. На случај јачег притиска од стране непријатеља, дивизија ће се пребацити на десну обалу р. Топлице, положаји: Луково — Соколовица.

XVII бригада: њен главни задатак, да не дозволи угрожавање десног бока и леђа 21. ударне дивизије, а то је са правца: Блажево — Луково — Жегрова па према Топлици и положајима 21. дивизије. Имати у виду да се у Куршумлији налазе јаче снаге Бугара и ове би могле угрозити одступницу дивизије, ако ова буде принуђена да одступи на десну страну р. Топлице.

Бригада ће осигурати одступницу 21. дивизије, а ако до овога не дође и дивизија остане на напред поменутих положајима Копаоника, Бригада ће ударити по непријатељским снагама у Топлици, дејствујући у леђа непријатеља«.

Ово наређење је било у складу са директивом од 6. јула, али је у њему било више алтернатива, које су указивале на нагло погоршање ситуације код 21. дивизије, на брзе промене, јер су се и положаји код ове дивизије процењивали као »вероватни«, а »због хитности«, директива је достављена непосредно штабовима бригада. Времена за извршење зада-

⁴⁰ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, док. 16, стр. 36.

тка 17. бригаде било је мало, а неизвесности око тога где се налазе јединице 21. дивизије и где ће се успоставити први контакти са њима после вишечасовног марша бригаде много. Седамнаеста бригада је тог дана била у Косаници, а директивом и наређењем Главног штаба дато јој је више алтернативних задатака:

»настојати да терен Косанице буде увек слободан за евентуални наслон наших снага«;

»обратити пажњу на правце: Куршумлија — Преполоц (долина реке Бањске) и куршумлија — Мердаре (долина р. Косанице) и терен који обухвата ова два правца«;

»да не дозволи угрожавање десног бока и леђа 21. дивизије са правца: Блажево — Луково — Жегрова према Топлици«;

»имати у виду да се у Куршумлији налазе јаче снаге Бугара и ове би могле угрозити одступницу дивизије, ако ова буде принуђена да одступи на десну страну р. Топлице«;

»ако 21. дивизија остане на напред поменутих положајима Копаоника, бригада ће ударити по непријатељским снагама у Топлици, дејствујући у леђа непријатеља«.

Неизвесност је повећавало и непознавање ситуације код непријатеља, јер штаб 17. бригаде није располагао најновијим подацима о снази, активности, намерама и приближном распореду непријатеља у рејону Копаоника.

Шта се заправо дешавало на простору Копаоника док је 17. бригада била везана борбама код Куршумлије?

Још 24. јуна 1944. одлуком четничке Врховне команде формирана је 4. група јуришних корпуса (1, 2, 3. и 5. корпус), првобитно намењена за борбу против снага НОВЈ у Санџаку. У ситуацији када је 21. дивизија била разбила четничку Расинско-топличку групу корпуса и одбацила је дубоко ка Жупи и Копаонику, 26. јуна четничка Врховна команда је одлучила да 4. групу јуришних корпуса, јачине око 8.000 људи, ангажује против снага НОВЈ у јужној Србији, како би пружио неопходну помоћ својим снагама које су се на том простору налазиле у тешком положају. Двадесет седмог јуна је наређено и 2. косовском корпусу (око 1.000 људи) да се из долине Ибра, преко Копаоника, ангажује против 21. дивизије.

До 4. јула завршено је груписање планираних четничких снага за дејства против 21. дивизије. Тога дана је Дража

Михаиловић поверио руковођење операцијама против јединица НОВЈ на планини Копаонику, у Расини, на Јастрепцу, у Топлици и Јабланици команданту 4. групе корпуса, мајору Драгославу Рачићу. Под његову команду ставио је и Расинско-топличку групу корпуса (око 5.500 људи) и 2. косовски корпус.

Општи напад 4. групе јуришних корпуса против 21. дивизије отпочео је 5. јула у 4. часа. Циљ напада четничких снага види се из директиве штаба 4. групе корпуса, у којој се између осталог, каже:

»Општа је тежња да се брзим и енергичним нападом туче 24-та дивизија (четници нису знали да се испред њих налази 21. дивизија — прим. П.В.) пре него што јој стигну појачања или пре него што се извуче испред наших снага. Поред овог наш циљ је најбрже избијање на друм Блаце — Куршумлија како би се могла припремити акција према Јастрепцу заједно са осталим антикомунистичким снагама (Немцима, Бугарима и Српским добровољачким корпусом — прим. П. В.). Ради тога мора се радити веома енергично како не би дошло до тога да нас комунистичка обезбеђења задржавају, а главнина се несметано извуче.⁴¹

У току 5. и 6. јула бригаде 21. дивизије водиле су тешке борбе против вишеструко надмоћнијих четничких снага, постепено се повлачиле и сужавале фронт одбране. У току ноћи уочи 7. јула непријатељ је успео да продре на оба крила 21. дивизије и да запрети окружењем ако ангажује бугарске снаге из долине Топлице.⁴² Седмог јула, око 9 часова, 2. четнички косовски корпус почео је да наноси удар преко Плавчева брда и села Пачардаће ка Црној чуки (триг. 1197). После трочасовне борбе четничка 2. трстеничка бригада је заузела Јаворац, уз губитке од три погинула и 13 рањених. Продирући у дубину, она је угрозила десни бок 21. дивизије. Оваквим развојем напада била су јако угрожена оба бока и позадина 21. дивизије. Уз то, евентуални напад 122. пешадијског пука бугарске 27. дивизије од Куршумлије и четника из долине Топлице, са линије Плочник — Барбатовић — Куршумлија, могао је довести у питање и извлачење 21. дивизије на десну обалу Топлице и даље преко комуникације Куршумлија — Подујево.

⁴¹ Петар Вишњић, *Немачка офанзива на ослобођену територију у јужној Србији средином 1944*, ВИГ бр. 2/1970, стр. 111.

⁴² Исто, стр. 115.

У таквој ситуацији штаб 21. дивизије наредио је 7. јула јединицама да се извуку из борбе и помере линију одбране на десну обалу Топлице. У складу с планом Главног штаба Србије, првобитно је било предвиђено да се 21. дивизија повуче на југ и да на десној обали Топлице поседне положај на линији Соколовица — село Луково. Ради остварења ов^а идеје, Главни штаб је наредио 15. бригади 24. дивизије да што пре избије на линију села Горња Коњуша — Пупавци и с ње нападне бугарске снаге у долини Топлице, на одсеку Смрдан — Куршумлија, а 17. бригади исте дивизије да крене на простор западно од Куршумлије (села: Жегрова — Луково — Блажево) ради обезбеђења левог бока и позадине 21. дивизије и осигурања њене одступнице на простор јужно од пута Куршумлија — Мерћез. Међутим, пошто је 2. косовски јуришни корпус већ био продро у горњи ток Топлице и преко села Мерћеза и Пачарађе ка селу Сагоњеву, а 17. бригада није правовремено стигла да поседне положаје на левој обали Топлице, јужно од линије Куршумлија — Мерћез, то се 21. дивизија морала оријентисати на повлачење простором северно од Куршумлије и на прелаз преко друма Куршумлија — Блаце и реке Топлице, североисточно од Куршумлије, где је могла да је прихвати 15. бригада 24. дивизије. И поред великих тешкоћа, повлачења 21. дивизије извршено је на време и уредно. Јединице њене 5. и 6. српске бригаде успеле су да се свију у маршевске колоне, док се 4. српска бригада под борбом пробила са Црне чуке (триг. 1197), одбацивши делове 2. косовског корпуса, који су је већ били посели. У близини Сагоњева и она се свила у колону. Све су се бригаде пребациле преко друма Куршумлија — Блаце на одсеку између села Пљакова и Барбатовца, а затим наставиле одступни марш ка реци Топлици, коју су у току ноћи, уочи 8. јула, прешле између села Доњих Крчмара и Доњег Плочника, уз прихват 15. бригаде 24. дивизије, која је дан раније била стигла у село Грабовац. Организовано повлачење 21. дивизије извршено је захваљујући у првом реду добром руковођењу штабова и команди и упорној одбрани заштитница које су водиле борбу против делова четничке 4. групе јуришних корпуса на северу, а затим и неактивности бугарско-четничких снага из рејона Куршумлије према левом боку главнине 21. дивизије. За то време јединице 21. дивизије су умешно кори-

стие земљиште за еластичну одбрану по дубини како би се добило у времену. Правилном употребом ватре и предузимањем правовремених противнапада, као и узајамним потпомагањем и маневрисањем јединица, 21. дивизија је успела да онемогући намере непријатеља. Поред осталог, ова дејства 21. дивизије представљају изванредан пример организованог и постепеног, али брзог и умешног извлачења јединица које су биле развучене на широком фронту и ангажоване против знатно јачег и технички опремљенијег непријатеља. Већ око 24 часа бригаде 21. дивизије су се прикупиле на простору села Грабовца, Трнов Лаза и Грабовнице (5. и 6. бригада) и у рејону села Космаче (4. бригада).

За обезбеђење одступног правца Пожар (триг. 1163) — долина Топлице, који су могле угрозити непријатељске снаге с простора Блаце — Барбатовца, ангажована је 18. српска бригада 25. дивизије, која се у то време налазила на Пожару и у селима Магову и Мерћезу, као општа резерва 21. дивизије.

У међувремену, 6. јула, да би ојачао снаге на правцу дејства 21. дивизије и непријатеља што успешније тукао, Главни штаб Србије је наредио 15. и 17. српској бригади 24. дивизије да одмах крену на простор Косанице, и то: 15. бригада правцем Доња Грабовница — Спанци — Гргуре — Сагоњево — Мерћез, а 17. бригада правцем Добри До — Равни Шорт — Куршумлијска Бања — Трмака — Луково — Мерћез — Блажево. Њихов задатак је био да се повежу са 21. дивизијом на простору села Луковска Бања — Мерћез — Жуње — Разбојна — Дренова — Огледна.⁴³

Од села Равног Шорта у Косаници до села Лукова на Копанику има преко 30 км, до Мерћеза преко 40, а Блажево је још удаљеније. Марш-рута бригаде је водила преко испресецаног планинског земљишта. Требало је 8—10 сати марша у нормалним условима да се стигне на ново бојиште, без времена потребног за извлачење из борбе, припрему и организацију марша.

Изјутра 7. јула 17. бригада је у преподневним часовима отпочела марш из Куршумлијске Бање и савладала успон од села Шатре. Маршовало се по великој врућини. Сасвим ретко се сретао неко од мештана. Одмах по изласку заштитнице

⁴³ Петар Вишњић, *Немачка офанзива на ослобођену територију у јужној Србији средином 1944*, ВИГ бр. 2/1970, стр. 115.

из Шатре, на њу је група четника отворила ватру, истовремено је и од правца Трмке четничка група са доста велике даљине дејствовала пушкомитраљезом на колону. Четници су протерани побочним патролама из заштитнице и ватром из минобацача.

На леви бок колоне бригаде из правца села Трмака притисак је вршила група четника јачине око 50 људи. То је присилило колону да за даље кретање користи мртве углове и да се креће заклоњеном косом. Да се не би губило време око протеривања ове групе, наређено је да се против ње дејствује ватром минобацача. Већ прве мине су пале по дворишту зграде иза које је дејствовао непријатељ, после чега су престала узнемиравања са те стране.

У току даљег наступног марша претходница је гонила слабе четничке делове који су најчешће бежали без јачег и организованог отпора.

Касно поподне, на маршу ка Мирници, између Раштелице и Игришта, колона је наишла на једног сељака који се враћао из млина са брашном. Он је тврдио да су четници, који по изгледу и ношњи нису слични месним, прешли преко Топлице ка Пачарађи и Сагоњеву, те да су се партизани повукли са Копаоника ка Топлици. После већања у штабу бригаде, донета је одлука да се бригада повуче назад.

Због могућег узнемиравања од стране четника, бригада се није вратила истим путем, преко Шатре и Куршумлијске Бање, већ је сишла у поток између Мирничке Косе и села Трмке и избила у југозападни део Куршумлијске Бање, изнад куће Перовића, где су руководство бригаде две омладинке обавестиле да су у току дана долазили у Бању недићевци и да су пред ноћ заузели положаје у висини Бање, на десној обали Бањске реке, ка засеоку Паламарима и вероватно поставили заседе.

На основу таквог обавештења бригада је од Куршумлијске Бање наставила покрет долином Бањске реке ка Преполцу. Између Куршумлијске Бање и Преполца упутила се према Равном Шорту, а затим с леђа напала непријатеља на положају код засеока Паламара, изнад Куршумлијске Бање. Изненађени непријатељ је претрпео озбиљне губитке и у највећој журби напустио положај, не успевши да покупи своје погинуле и рањене.

Сутрадан је бригада заузела раније положаје према Куршумлији, Преполцу и Мердару. О томе је обавештен штаб

24. дивизије, од којег је истог дана добијено обавештење и о новом распореду 21. дивизије.

Према томе, док је 17. бригада маршовала десном обалом Топлице ка Лукову и Копаонику, истовремено су и паралелно с њом, у супротном правцу, продирали левом обалом Топлице четнички 2. косовски и 3. јуришни корпус, испред којих се организовано повлачила 4. српска бригада 21. дивизије.

»Седмог јула у 15,00 3. јуришни корпус је прешао Округлицу и продужио поред Сагоњева... У ... 17,40 часова је избио у Вишесело, после чега се разместио по селима Коњува, Гргуре и Кутловац. У овим селима се мало задржао, јер је примио наређење да се пребаци на просторију с. Перуника — с. Данковиће — с. Дубрава — с. Пљаково, где да заноћи. Тако су, увече 7. јула, јединице 4. групе јуришних корпуса избиле на линију Дубрава — с. Гргуре, а иза њих и 2. косовски корпус, у села Прескоче и Коњува. Са ове просторије четници су успоставили везу са бугарским снагама у Куршумлији«.⁴⁴

Тако су се јединице четничког 3. јуришног и 2. косовског корпуса и 17. бригаде кретале у обратним курсевима, са удаљењем крајњих левокрилних, односно деснокрилних делова 4 — 6 километара, а да нису знали једни за друге. Можда су четници и добили неку информацију о кретању 17. бригаде у току дана, па се због тога, вероватно, у другој половини дана и спустило крило 2. косовског корпуса све до реке Топлице у висини села Перуника и Дубрава. Али, 17. бригада у току целог дана 7. јула није примила ниједно обавештење о кретању четника, сем оног од сељака о коме је било речи. У току дана чули су се само ретки рафали и појединачни пуцњи у даљини на другој страни Топлице. Није успостављена никаква веза са 21. дивизијом, односно њеном левокрилном, 4. бригадом.

У таквим околностима, а имајући у виду алтернативне задатке да контролише активност непријатељских снага из Куршумлије, као и правце ка Преполцу и Мердару, штаб 17. бригаде није имао другог избора.

Својим дејствима против непријатељских снага у Куршумлији, 17. бригада је успела да их потпуно веже за себе, јер непријатељ није могао ниједну јединицу да добије за на-

⁴⁴ Исто, стр. 116.

пад на 21. дивизију, па чак ни критичног дана, 7. јула, када је 21. дивизија одступала између Доњих Крчмара и Плочника на десну обалу Топлице, на удаљењу до 4 километара од гарнизона Куршумлије.

И следећих 10—15 дана, све док је 17. бригада била пред Куршумлијом, јединице НОВЈ ће слободно маневрисати између Куршумлије и Подујева и од Копаоника до Радан-планине, док ће 17. бригада тешким борбама чврсто приковати непријатеља за себе.

У току 8. јула бригада се поново нашла на ранијим положајима. Са јаким обезбеђењима према Куршумлији и појачаним осматрањем праваца од Куршумлије према Подујеву, јединице су се одмарале. Успостављене су непосредне везе са левокрилним јединицама 21. дивизије. Следећег дана бригада је добила наређење о препотчињавању штабу 21. дивизије. То је било нормално, јер се после 8. јула од Косанице па даље на десној обали Топлице, на неколико километара од Прокупља налазила цела 21. дивизија, до тада ојачана 18. српском бригадом, као и комплетна 25. дивизија.

На крајњем левом крилу, од Раче до Мердара и Преполца, налазила се 17. бригада одговорна за овај простор. Због продирања четника на леву обалу Топлице, бригада је добила и допунски задатак: да појача извиђање према Куршумлијској Бањи и падинама Копаоника југозападно и западно од Куршумлије. С обзиром на све околности и нови задатак, она је унеколико променила свој распоред. Командно место, штаб бригаде и пратећа чета и даље су остали у Равном Шорту, 1. батаљон је истурен на положај према Самокову, 3. батаљон је постављен у рејон Кртока, а 2. батаљон у рејон Превоја, оријентисан да извиђа ка Куршумлијској Бањи и селу Шатри.

Препотчињавањем 17. бригаде штабу 21. дивизије практично су завршена једномесечна самостална дејства бригаде. Од тада ће она дејствовати као елеменат јединственог борбеног поретка прво 21. затим 25. и на крају своје матичне дивизије. То ће потрајати све до краја непријатељске офанзиве, чији се почетак већ увелико осећао.

У време припрема непријатеља за офанзиву Врховни штаб НОВ и ПОЈ је реорганизовао Главни штаб за Србију. Он је у јужну Србију упутио генерала Кочу Поповића,

постављајући га за команданта Главног штаба Србије, Љубодрага Ђурића за заменика команданта и Рудолфа Приморца за начелника истог штаба. Ноћу уочи 11. јула они су једним совјетским и једним енглеским авионом, заједно са војном мисијом СССР-а, са генералом Горшковим на челу, стигли у село Косанчић (Пуста Река) и одмах преузели руковођење над јединицама НОВ у Србији. У исто време за политичког комесара Главног штаба Србије постављен је Добривоје Радосављевић.⁴⁵

Љубодраг Ђурић, заменик команданта Главног штаба Србије, стигао је у Косанчић 9. јула и припремио долазак осталих чланова одређених за руковођење оружаном борбом у Србији. С главном групом, поред генерала Коче Поповића, стигли су Светозар Вукмановић Темпо, Благоје Нешковић и остали чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију и Главног штаба.

На основу извештаја и стеченог увида у ситуацију на југу Србије, насталу после заузимања Жупе, Расине и Јастрепца од стране удружених непријатељских снага, Главни штаб Србије је закључио да ће непријатељ продужити операцију против снага НОВ у јужном делу Топлице и Јабланице, које су се, после напуштања слободне територије северно од реке Топлице, 13. јула, налазиле између реке Топлице и Јужне Мораве, планине Кукавице и Косаничке реке, одакле су још увек могле дејствовати према Копаонику и Ибру и прихватити Оперативну групу дивизије НОВЈ.

У исто време за команданта 24. дивизије дошао је потпуковник Ратко Софијанић, за политичког комесара Србољуб Јосиповић а дотадашњи командант Миле Ћаловић постављен је за заменика команданта дивизије.

ПРОДОР 21. ДИВИЗИЈЕ У ЖУПУ И РАСИНУ И ОБЕЗБЕЂУЈУЋА ДЕЈСТВА 17. БРИГАДЕ

Главни штаб Србије правовремено је предузео мере које су искључивале наношење изненадних удара од стране непријатеља и одлучио да непријатеља туче још у фази прикупљања и развијања за напад, да развлачи његове снаге и да нападне десни бок четничких снага на простору Белољин

⁴⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 406.

— Куршумлија — Мерћез — Блаце. Намера је била да се разбију четници и тако онемогуће планови непријатеља.

Заменик команданта Главног штаба Србије је 13. јула усмено наредио штабу 21. дивизије да се његове јединице прикупе на простору села Мало Пупавце, Мејан и Равни Шорт и припреме за марш правцем Куршумлијска Бања — Сагоњево — село Лепенац — Јаворац ради напада у бок и у позадину четничких снага. Сутрадан, 14. јула, у 11 часова, Главни штаб Србије наредио је:

— 21. дивизији, под командом Милоја Милојевића и политичког комесара Ристе Антуновића, да у први сумрак пређе комуникацију Куршумлија — Подујево и продужи наступни марш у правцу Мерћеза, одакле обухватним маневром да нападне четнике, за које се претпостављало да се налазе на простору Лепенац — Јаворац, и да их разбије;

— 25. дивизији, под командом Радивоја Јовановића и политичког комесара Радоша Јовановића, да садејствује нападу 21. дивизије, нападајући ноћу између 15. и 16. јула главним снагама четничке јединице које се затекну на простору Белољин — Куршумлија.

По успешно извршеном задатку, 21. дивизија је требало да продужи дејства ка Јастрепцу и да га поседне, а 25. дивизија да се задржи око села Барбатовца, где је требало да прими нови задатак. За ова дејства 25. дивизији је придодата 17. српска бригада, која се привремено налазила у саставу 21. дивизије.

Кад је штаб 21. дивизије 13. јула добио задатак да крене с дивизијом ка Лепенцу и нападне четнике, његова 5. бригада се налазила на линији Црна чука (триг. 748) — село Грабовац — Чука (кота 552), 6. бригада је држала положај на линији заселак Дећанци — заселак Курилово брдо, а 4. бригада, привремено под командом штаба 21. дивизије, била у рејону села Превоја и Равног Шорта.

С обзиром на то да су бригаде 21. дивизије биле распоређене на великом удаљењу једна од друге, штаб дивизије је истог дана наредио да се, пошто их смене јединице 25. дивизије, прикупе: 5. бригада на простору Дешишки вис (триг. 756) — Мејане, 6. бригада на простору заселак Мала Пупавица — заселак Каменица — Соколовица (кота 713), 4. бригада на просторији села Кртока и Равног Шорта, а 17. бригада на

Бранковој кули (кота 811). По доласку на одређене просторе требало је да све јединице истуре осигурања према комуникацији Куршумлија — село Рача — Подујево.⁴⁶

После извршене смене, бригаде 21. дивизије су предузеле предвиђена померања и 14. јула достигле означене просторе, сем 4. бригаде, која је касно примила наређење. Због тога је она стигла на одређену просторију тек у 20 часова. С обзиром на замореност људства, нарочито 4. бригаде, и доста тежак терен који су савладале да би стигне на одређени циљ, бригаде нису прешле пут Куршумлија — Подујево у први сумрак, како је било планирано, већ су се, ради одмора, задржале неколико часова у достигнутим регионима.

Истог дана, 14. јула, 25. дивизија је посела положаје на десној обали Топлице и сменила 21. дивизију. Њена 16. бригада се са два батаљона поставила на положај Јованова глава — Вељи Врач, а са три батаљона између села Арбанашке и Точанске реке, на линији Црна чука (триг. 748) — Голо брдо (кота 730) — село Грабовац, затварајући све правце који из долине Топлице изводе на ове положаје. Деветнаеста бригада је два батаљона упутила на линију заселак Пећанци — Доњи Дединац — заселак Курилово брдо, затворивши правце који на ову линију изводе с леве обале Топлице. Остала два батаљона штаб дивизије је задржао у дивизијској резерви и распоредио их у селу Товрљанима и засеоку Галибаре. Осамнаеста бригада је посела линију Маричичко брдо (триг. 604) — заселак Мала Пупавица — кота 667, затварајући правце који изводе из долине Топлице.

Истог дана 17. српска бригада, која је изашла из састава 21. дивизије и препотчињана штабу 25. дивизије, поставила се између реке Косанице и Бањске реке: два батаљона у рејону села Љуше, ради затварања прилаза од Куршумлије преко Самокова (триг. 734) и контроле путева који воде од Куршумлије преко Куршумлијске Бање и долине Косанице према Подујеву, а један батаљон на линију Хајдучка чесма — село Превој — заселак Клисуре, ради затварања правца од Подујева.

Поред затварања наведених праваца, задатак 17. бригаде је био да одржава чврсту везу с јединицама 21. дивизије.

⁴⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, док. 19.

На овим положајима све јединице су развиле извиђачку и обавештајну службу ради прибављања података о непријатељу. Штабови бригада су хитно предузели мере да размотре ситуацију и израде планове за напад на непријатеља и за случај садејства снагама 21. дивизије.

Ноћу уочи 15. јула почео је наступни марш 21. дивизије ради преласка комуникације Куршумлија — Подујево. Десна колона (6. бригада) наступала је правцем села Каменица — Рударе — Љуша — Врело — Велика Шатра — Мирница, са задатком да овлада линијом Стојанова чука (кота 844) — Никодинова ливада. Лева колона (4. бригада) маршевала је правцем села Крток — Дабиновац — Трмка — Жегрова, са задатком да згусне положаје на линији Никодинова ливада (искљ.) — Бабина чука (кота 1004), док је главнина дивизије (штаба дивизије, 5. бригада и приштапске јединице) маршовала из рејона села Меане у две колоне: једном преко села Дешишке, Равног Шотра и Куршумлијске Бање за Велику Шатру, а друга правцем заселак Мала Лубница — Куршумлијска Бања — Велика Шатра.

Пошто су се пребацили преко пута Куршумлија — Рача — Подујево, делови 21. дивизије су већ око 3 часа, 15. јула, неометано од непријатеља, кога је за град Куршумлију чврсто приковала 17. бригада својим упорним ноћним нападом, прешли и друм Куршумлија — Куршумлијска Бања — Подујево.

Лева колона маршовала је без узнемиравања. Пред њом се разбежала мања група четника у Трмки. Ни 6. бригада није водила веће борбе. Када је избила на косе северно од села Врела, на њу је непријатељ отворио артиљеријску и митраљеску ватру из рејона Куршумлије, с положаја на југозападним падинама Самокова, али је бригада наставила са извршењем задатка. Њена колона је, приликом проласка кроз село Мирницу и избијања на линију Стојанова чука (кота 844) — Никодинова ливада, после краће борбе, одбацила четничку 1. косаничку бригаду на север ка реци Топлици.

Док су јединице 21. дивизије маршовале, 17. бригада је обезбеђивала оба правца који од Куршумлије воде ка Подујеву (преко Мердара и преко Преполца). Још пре него што су јединице 21. дивизије отпочеле марш, командант 17. бригаде је послао начелника штаба Радивоја Лазаревића у штаб 21. дивизије да обавести команданта дивизије да се једини-

це 17. бригаде налазе распоређене на Јбушком вису и даље према Самокову, изнад Косанице и Бањске реке, и да је пролаз 21. дивизије сигуран и безбедан.

Још од поноћи 14/15. јула 17. бригада је водила жестоке борбе и наставила их после сванућа против бугарских и квислиншких снага, које су покушавале да испадима из Куршумлије онемогуће марш 21. дивизије. Бригада је ујутру 15. јула дефинитивно задржала непријатеља у рејону коте 759, северно од Љуша, где се највише испољио напад. Тако обезбеђена, 21. дивизија је истог дана до 12 часова успела да избије на просторију Мирница — Трма — Бабина чука.

У међувремену је командант четничке 4. групе јуришних корпуса погрешно обавештен да су мање снаге НОВЈ (око 400 бораца) прешле пут између Куршумлије и Подујева и да су 15. јула достигле у Мирницу и ту отпочеле борбу против четничке 1. косаничке бригаде. На темељу ових података, а не знајући да је у ствари цела 21. дивизија прешла преко комуникације, он је, ипак, закључио да ће овим правцем, и даље ка Копаонику, продужити дејства јаче снаге НОВЈ. Сматрајући то као угрожавање својих јединица, померио је свој штаб из Белољина у село Туларе и 15. јула одлучио да на сваки начин спречи излазак снага НОВЈ на Копаоник. С тим у вези је, у 21 час, издао заповест, којом је наредио:

— 2. косовском корпусу: да 16. јула у 3 часа изврши покрет из рејона села Дубраве правцем село Данковиће — Равна (триг. 660) — Жегрова, ухвати везу са 1. косаничком бригадом и заједнички нападну десни бок 21. дивизије на простору Мирница — Жегрова, а затим, по хватању везе с 5. јуришним корпусом и стављању под његову команду, да продужи напад правцем Велика Шатра — Црна чука (триг. 889), где да се задржи до даљег наређења, истурајући осигурање према Куршумлијској Бањи;

— 5. јуришном корпусу: да једноремено са 2. косовским корпусом изврши покрет правцем село Барбатовић — село Коњува — село Муљевиће — заселак Марош — Бабина чука (кота 1004) — Жегрова и уништи снаге 21. дивизије на том правцу, а затим да продужи ка југоистоку преко Велике Шатре до Црне чуке, где да, узимајући под своју команду и 2. косовски корпус, организује запречне положаје према Куршумлијској Бањи ради спречавања продора нових снага НОВЈ преко Бањске реке и Куршумлијске Бање ка западу;

— 1. јуришном корпусу: да у исто време крене с просторија Блаци — Барбатовца ка Куршумлији ради изласка на простор села Марковца — Пепељевца и Пљакова, северно од Куршумлије, и да се ту прикупи и буде спреман за употребу у правцу Куршумлијске Бање, долине Косанице и Топлице;

— 2. јуришном корпусу: да 16. јула до 10 часова организује одбрану положаја на левој обали Топлице, на одсеку Пепељевац (искљ.) — село Барлово, и да буде спреман за дејство према Куршумлији и даље на југ, или у неком другом правцу, ако то ситуација буде захтевала;

— 3. јуришном корпусу: да једновременно кад и 2. корпус организује за одбрану положај на левој обали Топлице, на одсеку Барлова (искљ.) — село Тулари и буде спреман за пребацивање и дејства у жељеном правцу.

Тог дана снаге 4. групе јуришних корпуса, сходно наређењу од претходног дана, усиљеним маршевима су избиле у одређене рејоне. Међутим, ови покрети су промашили прави циљ, јер је 21. дивизија већ била прешла преко линије Мирница — Велика Шатра и пут Куршумлија — Мерћез. Четничко командовање није чак ни тада знало да се цела 21. дивизија налази у позадини четничких снага, већ је и даље сматрало да се тамо налази свега око 400 бораца НОВЈ. Вероватно да је из ових разлога према 21. дивизији био упућен само 5. јуришни корпус, рачунајући да ће он бити довољан да се постигне жељени циљ.

Ослањајући се на јаке топографске положаје на Равној гори (кота 1112) и Пожару (триг. 1163), 21. дивизија је 17. јула продужила продор на североисток.

Тек овог дана штаб четничке 4. групе јуришних корпуса добио је тачно обавештење да се цела 21. дивизија пробила у позадину његових снага и да њене јединице, после избијања у села Муљевиће, Неваде и Сагоњево, продужују надирање према гребену Пожар — Лепа гора и ка селу Јукову. На темељу ових података, штаб 4. групе јуришних корпуса закључио је да се 21. дивизија настоји дочепати важних тактичких положаја на Пожару и Лепој гори и да, пошто се учврсти на њима, може предузети бочни удар на јединице 4. групе корпуса како би помогла снагама 25. дивизије које су јужно до реке Топлице нападале непријатеља на линији Белољнин — Куршумлија.

Увидевши да се догађаји развијају неповољно, штаб 4. групе корпуса је одлучио да одустане од планираног напада на 25. дивизију у долини Топлице и да део снага 2. косовског и 1. јуришног корпуса пребаци према Блацу с циљем да изврши притисак у десни бок 21. дивизије и на тај начин јој спрече евентуални продор преко Јанкове клисуре ка Јастрепцу-

Покрети јединица 4. групе јуришних корпуса ка долини Расине и Блацу почели су 17. јула између 20 и 21 час. По извршеном маршу, 1. јуришни корпус је организовао одбрану одсека од гробља у Пребрези до Поповачке реке, а 3. јуришни корпус одсека Драгомировац — Међухана. Пети јуришни корпус, који је већ био ангажован у борби против 21. дивизије, померио се на крајње десно крило 4. групе корпуса и посео одбрамбени положај Равни — Велика коса (кота 517) — косе северно од манастира Свети врач — кота 530 — Цепница, док је 2. јуришни корпус стигао на простор Широког дола (кота 596) и ту задржан у резерви 4. групе корпуса. Други косовски корпус, који је имао задатак да поседне положаје лево од 5. корпуса, задржао се у рејону Куршумлије.

САДЕЈСТВО ЈЕДИНПЦАМА 25. ДИВИЗИЈЕ

За време продирања 21. дивизије у бок и позадину 4. групе јуришних корпуса, по наређењу Главног штаба Србије, 25. дивизија је непрестано вршила притисак, прво на четничке снаге, које су држале одсек Барлово — Куршумлија, а затим на делове бугарске 27. дивизије и, везујући их за себе, олакшала маневар 21. дивизији. Ноћу уочи 16. јула њене јединице су нападале 2. косовски и 2. и 3. јуришни корпус на левој обали Топлице. Тај напад је имао ограничени циљ. Шеснаеста, 18. и 19. бригада нападале су на одсеку Барлово — Тулари, док је део снага 17. бригаде вршио демонстративни напад јужно од Куршумлије. Иначе, 17. бригада је имала задатак да затвара правац од Куршумлије преко Самокова и чврсто затвара обе комуникације које воде од Куршумлије за Подујево, а по заповести штаба 25. дивизије од 15. јула да делом својих снага врши демонстративни напад на непријатељске положаје јужно од Куршумлије са циљем онемогућа-

вања садејства четничким снагама. Уколико би непријатељ напустио Куршумлију онда је требало да предузме даљи напад и овлада Куршумлијом.⁴⁷

Шеснаестог јула 1944. формиран је и 4. батаљон 17. бригаде у Равном Шорту, у који су ушли борци и старешине команди места Косанице са десне обале Топлице, нешто новопристиглих добровољаца и теренских радника. За команданта је постављен Рајко Бутуровић. Батаљон је располагао са нешто слабијим наоружањем, па је у почетку чешће образовао резерву бригаде и добијао лакше задатке.

Тих дана за помоћника политичког комесара 17. бригаде дошао је Драгић Вукић Малиша, а Жика Брица је отишао на дужност интенданта 24. дивизије.

Напад јединица 25. дивизије непријатељски штабови су оценили као покушај да се јаче снаге НОВЈ пробију преко Топлице на север. Због тога је командант четничке 4. групе јуришних корпуса, уз сагласност немачког командовања, одлучио да искористи ту ситуацију и поседне полазни положај за напад на 25. дивизију, која је држала десну обалу Косанице и Топлице. У складу с тим он је, 16. јула, наредио 2. косовском и 1. јуришном корпусу да следећег дана до пада мрака заузму полазни положај на левој обали Косанице и припреме се за напад у правцу планинског гребена Соколовице. Други косовски корпус је требало из рејона Црне чуке (триг. 889) да крене у наступање и 17. јула у 3 часа нападне одсек кота 827 — Бранкова кула (кота 811), њиме овлада и задржи га као полазни положај за општи напад у правцу Јабланице, док је 1. јуришни корпус добио задатак да у исто време крене из села Мачковца, преко Куршумлије, према селима Јбуши и Рударима ради садејства 2. косовском корпусу. Пошто се поседне долина Косанице, команду над оба корпуса требало је да предузме командант 1. јуришног корпуса. На крају је командантима ових корпуса наређено да организују садејство са јединицама Српског добровољачког корпуса, које су се налазиле у рејону Куршумлије, на положају Самоков — Љуша, и да 18. јула предузму заједнички напад према Соколовом вису.

Главни штаб Србије будно је пратио развој ситуације, правовремено уочио покрете четничких снага и открио њихове намере. Да би онемогућио непријатељеве замисли,

⁴⁷ Исто, док. 21, 22. и 25.

активношћу олакшале дејства 21. дивизије и на себе привукле део непријатељских снага. Према том наређењу, цео дотадашњи сектор одбране 25. дивизије требало је да преузму 17. и 19. бригада. На простору Горња Топоница — Коњуша — Граговница задржала би се 19. бригада, с тим да помоћним снагама и даље затвара правац Прокупље — Бели Камен — Житни Поток, а одсек села Космача — Љуша — Крток преузела би 17. бригада. Штаб дивизије је упознат да је бугарској партизанској бригади »Георги Димитров« наређено да у рејону Житног Потока остане у резерви, спремна за употребу или према Белом Камену, или према истоку. С обзиром на то што је непосредно по издавању овог наређења Главни штаб Србије примио од штаба 25. дивизије извештај да се један четнички јуришни корпус налази на левој обали Топлице, у 13.45 часова је и ово наређење измењено: обустављен је покрет 16. и 18. бригаде ка Сагоњеву и штабу дивизије наређено да једна бригада најпогоднијим правцем одмах избије у рејон села Перунике, а друга у рејон села Неваде — Велики лаз (триг. 803) — села Муљевиће. Оне су, обезбеђујући се од правца Сагоњева и, ослањајући се на положај Игриште (триг. 1064) — Никодинова ливада — Велика Шатра, имале задатак да нападну четничке снаге у рејону Куршумлије, уколико четници не буду већ кренули према 21. дивизији. Штаб 25. дивизије, упознат је да је у општу резерву за одбрану слободне територије на десној обали Топлице, у рејону села Статовца, одређена 11. српска бригада 24. дивизије, која је ноћу уочи 17. јула прешла железничку пругу Ниш — Врање и стигла у Лапотинце, и да због тога бугарска партизанска бригада »Георги Димитров« неће образовати резерву у простору Житног Потока. Њу је Главни штаб Србије истог дана у 15.30 часова ставио под команду штаба 24. дивизије, наредивши да је упути у рејон села Обилић — Плавце, на левој обали Пусте реке, и постави јој конкретан задатак према потреби и ситуацији на овом простору.

У вези са овим наређењима, 16. и 18. бригада су 19. јула извршиле марш правцем Рударе — Куршумлијска Бања — Велика Шатра — Мирница, водећи успут мање борбе против снага куршумлијског гарнизона, и то у рејону Велике Шатре и Мирнице. Сутрадан, 20. јула, обе бригаде су ухватиле везу са јединицама 21. дивизије. Истог дана ујутру један

батаљон 19. бригаде је посео положај код села Ргаја и затворио правац према Белом Камену, а остала два батаљона положај на линији село Горња Топлица — Грабовац — Доњи Дединац хватајући везу лево с десним крилом 17. бригаде, у рејону села Космаче.

У борбама 16. јула 17. бригада је претрпела мање губитке. На основу операцијског дневника штаба 24. дивизије, у борби коју је бригада имала са недићевцима и бугарима код Куршумлије погинула су два друга, а пет је лакше рањено, међу њима и Радивоје Бабовић, командир чете.⁴⁸

На дан 19. јула штаб 24. дивизије је издао наређење својим бригадама по коме је под његову команду враћена 17. бригада, а придата и 19. бригада. Ево дела из тог наређења:

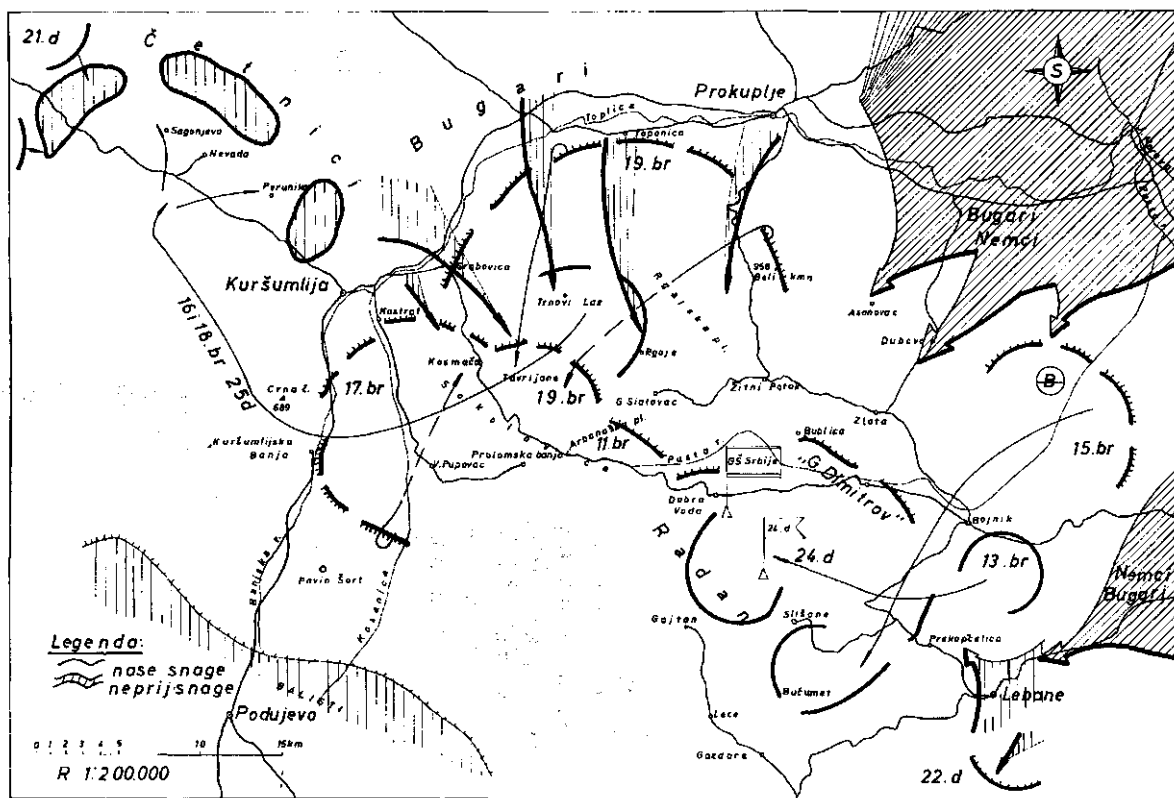
»1. XVII бригада у току ноћи 19/20. јули до 4 часа посешће положаје: Превој — Бранкова Кула — Лубнички Вис (кота 626) затварајући правац од Куршумлије и комуникацију Куршумлија — Добри До. У току ноћи настојати да се комуникација Куршумлија — Добри До што детаљније разруши. Извиђати и комуникацију Куршумлија — Преполоц, те да се не би десило да непријатељ угрози леви бок.

Везу одржавати десно са 19. бригадом на положајима Мала Пупавица — Соколовица. У случају упорног непријатељског надирања повлачити се са положаја на положај, бранећи најупорније сваки положај. Евентуални правац повлачења бригаде био би: Мачја Стена — Секирача. Одржавати најчвршћу везу са левим крилом 19. бригаде. Уколико непријатељ не би сутра вршио јачи напад на ваше положаје већ само на правац суседних јединица, дејствујете на непријатеља бочно и из позадине.

Све бригаде на својим теренима ставиће под своју команду све партизанске страже и команде места, све јединице настојаће да што боље организују обавештајну службу на својим правцима извиђања. Настојати да се на сваки начин зароби неки непријатељски војник како би добили тачно обавештење о намерама непријатеља.

Све јединице запосешће положаје који су дати у овом наређењу најдаље до 4 часа 20. ов.м-ца. У борбама бити енергичан и упоран, не дозволити непријатељу да лако за-

⁴⁸ Исто, стр. 533.

Маневар 24. и 25. дивизије 18. и 19. 7. 1944.

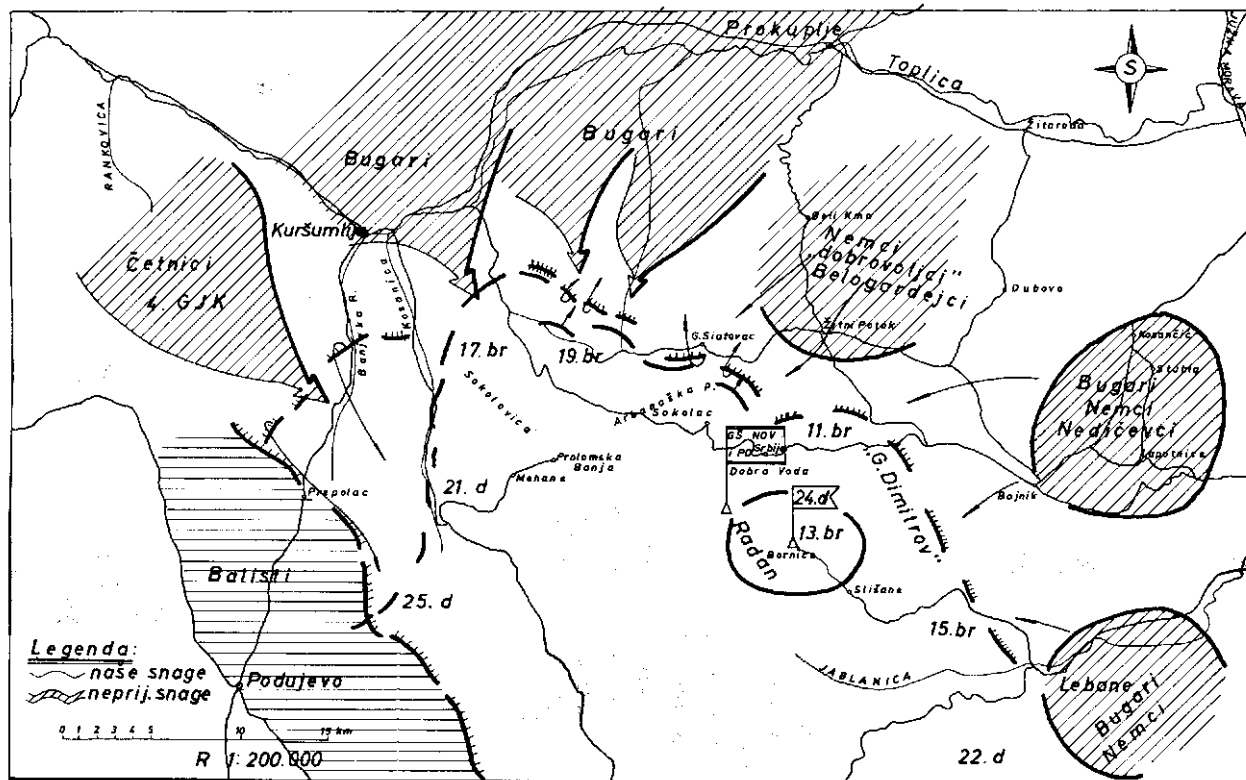
узима иаше положаје. Све јединице треба да воде рачуна да непријатеља ударе на његовим најслабијим тачкама, а на својим најпогоднијим правцима. Сваку забуну код непријатеља користити и на њега вршити оштре и енергичне противнападе у сваком моменту.

Сви штабови бригада држаће људство чврсто у својим рукама, не дозволити да се људство расипа, а у случају потискивања непријатеља гонити га немилосрдно. Према непријатељу бити немилосрдан. Штабови бригада издаће наређење свим јединицама да чврсто држе везу са суседним јединицама и у случају јачег непријатељског притиска на поједине секторе суседних јединица садејствовати».⁴⁹

Двадесетог јула рано ујутру почео је општи напад четничке 4. групе јуришних корпуса на положаје 21. дивизије. Непријатељ је нападао надмоћнијим снагама и уз подршку више минобацача и једне батерије брдских топова. Око 11. часова, после огорчене борбе, четници су овладали Пожаром и продужили напад према Црној чуки (триг. 1197), коју су заузели око 21 час. С обзиром на овакав развој борбе и на веома изразиту надмоћност непријатеља, у 23 часа је штаб 21. дивизије наредио постепено извлачење из борбе и формирање колоне за одступни марш правцем заселак Бугаре — Бећирово брдо — Игриште — Никодинова ливада — Жегрова — Велика Шатра. Ради што лакшег и безбеднијег извлачења из борбе, у заштитници су, према Пожару и Црној чуки, задржани батаљони 4. српске бригаде. У току ноћи уочи 21. јула 21. дивизија се, иако изложена врло јаком притиску, пребацила преко реке Топлице и друма Куршумлија — Мерћез. Даљи напад непријатеља задржан је отпором 4. бригаде на Игришту (триг. 1064), после чега је 21. дивизија наставила одступни марш преко Никодинове ливаде и Жегрове и 21. јула, у току преподнева, челом стигла у Велику Шатру, где су је прихватиле 16. и 18. бригада 25. дивизије. У рејону Велике Шатре улогу заштитнице преузеле су поменуте бригаде 25. дивизије које су организовале за одбрану положај на линији Мирница — Радова чука (кота 685) — Чундрак — Тиовачка чука (кота 686) — Црна чука (триг. 889).

Двадесет првог јула у 14 часова јединице 21. дивизије су извршиле одступни марш правцем Црна чука — Равни

⁴⁹ Исто, док. 34.

Ситуација код 24. дивизије 20. и 21. 7. 1944.

Шорт — Рача ка простору Саставци — Кутлово — Маторово — Медраре. Том приликом су прешле пут између Куршумлије и Куршумлијске Бање и Куршумлије и Раче. Марш је извршен под заштитом 16. и 18. бригаде 25. дивизије. Кад су достигле маршевски циљ, јединице 21. дивизије су се разместили: 4. бригада, око 17 часова, на простору Маторово — Мердаре; 5. бригада на простору Дегрмен — Мала Косаница; 6. бригада на простору Саставци — Кутлово.

Пошто су извршиле задатак, 16. и 18. бригада 25. дивизије су се, под борбом против надмоћнијих снага 4. групе јуришних корпуса и 2. косовског корпуса, повукле на леву обалу Косанице и заузеле одбрамбени положај на линији Бранкова Кула — Превој — Кртока, а 17. бригада се померила на десну обалу Косанице, од Лубничког врха (кота 626) до Пупавичких ливада и Милошеве воде.

БОРБЕ У ТОПЛИЦИ

Док је 4. група јуришних корпуса у садејству са 2. косовским корпусом водила борбе против 21. дивизије, остале непријатељске снаге су завршиле груписање и поселе полазне положаје за напад на слободну територију у Топлици, Јабланици и Пустој Реци. Осамнаестог јула, у 14 часова, командант бугарске 27. дивизије, генерал-мајор Козаров, издао је заповест, којом је предвиђено наступање с линије Куршумлија — Тулари — Житорађа и заузимање линије Соколов крш (кота 650) — Маричићко брдо (триг. 604) — кота 721 — Трнов лаз (триг. 751) — кота 417 — Вељи Врач (триг. 834) — Јованова глава — кота 880 — кота 710 — кота 593 — 711 — кота 437 — Камен (кота 372). Достигнуте положаје требало је посести и утврдити 19. јула до 16 часова с циљем да се затворе правци с југа према северу и обратно, не дозволи кретање снага НОВЈ у оба правца и очисти сав простор између реке Топлице и означене линије. Тежиште дејства бугарске 27. дивизије требало је бити на правцу Доња Коњуша — Грабовац — Доњи Дединац. Планом генерала Козарова било је предвиђено да:

— 122. пешадијски пук (три батаљона) наступа с линије Куршумлија — Шишмановац и утврди батаљонске рејоне одбране Соколов крш — кота 540 — Маричићко брдо, заселак

Питоми Поток — кота 636 — Доњи Дединац и кота 721 — кота 706, обезбеђујући се према Космачи и успостављајући везу с четничким јединицама у долини Косаничке реке;

— 69. пешадијски пук (два батаљона) наступа с полазног положаја села Шишмановац (искључно) — село Чуковац и достигне линију Трнов лаз — кота 417 — Троглав, коју да утврди;

— 2. батаљон 4. пука белогардејског Руског заштитног корпуса наступа са одсека Бела Вода — Марково гумно (искључно) и овлада линијом Јованова глава — кота 880 — кота 710 — кота 593, где да организује одбрану;

— 1. батаљон бугарског 69. пешадијског пука и два коњичка ескадрона наступају са одсека Марково гумно (триг. 422) — Житорађа и, пошто заузму одређену линију, да батаљон организује рејон одбране Огоревина — кота 578 — кота 637 — кота 711, а ескадрони рејон кота 437 — Камен (кота 372) — кота 481;

— ловачка чета наступа иза 122. пешадијског пука, организује одбрану на Голом брду (кота 730) и служи као општа дивизијска резерва.

Деветнаестог јула јаче снаге бугарске 27. дивизије прешле су на десну обалу Топлице и с линије Бела Вода — Доња Грабовница почеле напад према југу у два правца: преко села Беле Воде и Видојевце ка Ргачкој планини и преко Горње Коњуше, Голог брда (кота 730) и села Бресника према Трновом лазу (триг. 751). У току дана ове снаге су, уз подршку артиљерије и авијације, успеле да, после жестоке борбе, потисну развучене делове 19. српске бригаде 25. дивизије с положаја на Видојевци и да пред мрак избију на линију Ргајска планина — Трнов лаз — Доњи Дединац. Истовремено је 1. батаљон 69. пука, ојачан с два коњичка ескадрона, наступао из рејона Житорађе и главнином достигао линију село Асановац — Шуцљи камен — село Коњарник, а извиђачким деловима село Дубово.

Сутрадан, 20. јула, јединице бугарске 27. дивизије наставиле су напад и продрле до линије северне падине Соколовица — село Товарљане (заселак Пећинци) — село Широке Њиве — Ргаје. Један пук напао је на положају село Дубрава — село Бублица бугарску партизанску бригаду »Геогри Димитров« и после јачег отпора одбацио је с њених положаја и око 13.30 часова заузео линију села Бублица — Дубрава.

Двадесет првог јула снаге бугарске 27. дивизије продужиле су да нападају положаје 17. и 19. бригаде. Том прили-

ком оне су успеле да избију на Соколовицу до Милошеве воде, где су заустављене. Седамнаеста бригада је одолела свим нападима Бугара и успела да их одбаци према Космачи. Око 12 часова батаљони 19. бригаде су противнападом покушали да поврате Соколов крш (триг. 1017). Међутим, тај противнапад није успео. Ипак, у поновљеном противнападу јединице 25. дивизије су потисле бугарске трупе према селу Товрљанима и избиле на Милошеву воду. Лево од бугарске 27. дивизије, долином Јабланице и Ветернице, продирале су јединице немачке Дизнерове борбене групе и Српског добровољачког корпуса. Њихов напад су задржавале 10. српска бригада 22. дивизије и месне партизанске јединице.

У таквој ситуацији Главни штаб Србије, анализирајући дводневна нападна дејства непријатеља и добивши податке да се у Лесковцу прикупљају јаче немачке снаге, извукао је закључак да непријатељ има намеру да натера снаге НОВЈ да прихвате борбу на линији Радан-планина — Мајдан-планина и да их на том простору окружи, разбије и евентуално уништи, а остатке да набаци према западу, на »границу« према Косову, коју су били посели албански квислинзи. Да би се онемогућила непријатељева замисао, а у исто време створила база на Копаонику, за прихват и садејство Оперативној групи дивизија НОВЈ, која је требало да се пробије из Црне Горе у јужну Србију, Главни штаб Србије је 21. јула у 15 часова издао директиву којој је својим дивизијама поставио задатке за дуже време и на ширем маневарском простору. Према тој директиви 21. дивизија је требало да се помери с простора Мердаре — Дегрмен — Кутлово на линију заселак Бачије — Соколовица — Превој и на њој смени 17. и 19. српску бригаду, а по сређивању да поново предузме наступни марш најпогоднијим правцем ка горњем току Топлице и Јаворцу и наслањајући се на Копаоник, спречава прикупљање четничких снага.

Двадесет четврта дивизија, ојачана бугарском партизанском бригадом »Георги Димитров« и Јастребачким НОП одредом, имала је да поседне линију Арбанашка планина — Радан-планина — Петровац и да маневрише на простору од Пусте Реке до Горње Јабланице и од Радана до Јастрепца. До доласка 21. дивизије на простор Соколовица — Бачије, затим и по њеном одласку према Копаонику, 24. дивизија требало је да контролише овај простор.

Двадесет петој дивизији је наређено да њена 16. српска бригада крене у село Горњи Гајтан, где је требало да прими конкретан задатак од Главног штаба, да се 18. српска бригада пребаци на простор Оруглица — Барје ради ојачања одбране 10. српске бригаде 22. дивизије на правцу Лесковац — Оруглица и да 19. српска бригада смени 18. бригаду. Двадесет друга и 23. дивизија добиле су задатак да се задрже на својим операцијским просторима.

Истог дана, 21. јула, у 19. часова штаб 24. дивизије је наредио 17. српској бригади да затвори правац село Висока — Мало Пупавце, а 19. бригади 25. дивизије да затвори и упорно брани правац Космача — Товрљане — Арбанашка до доласка снага 21. дивизије, а затим, пошто буде смењена од јединица 21. дивизије, да крене правцем Власово — Гајтан — Бучумет — Рафука — Бувци — Барје и уђе у састав своје дивизије. Једанаеста српска бригада је добила задатак да затвори правац ка Соколовцу (триг. 1260), као и правац села Статовац — Богујевац — Добра Вода, а Бугарска партизанска бригада да поседне положај село Магаш — заселак Марино Кале — село Драги Део и затвори правце од Дубраве и Бублице, док је 13. српској бригади наређено да организује одбрану на линији села Брестовац — Славник — Бучумет. Петнаеста и 17. српска бригада предвиђене су за извршавање специјалних задатака.

Двадесет другог јула 6. српска бригада 21. дивизије избила је на одређене положаје и сменила 17. и 19. бригаду. У исто време 4. српска бригада, која је требало да смени батаљон 16. српске бригаде 25. дивизије и брани положај Бранкова Кула — Превој — Крток, није успела да достигне одређене положаје, јер је, идући према њима у уверењу да се ту налази батаљон 16. бригаде, наишла на јаче снаге четничког 3. јуришног корпуса, које су у међувремену кренуле у напад преко Куршумлијске Бање. Под њиховим притиском 4. бригада се повукла прво на своје раније положаје, а затим на линију Крварски вис (триг. 1002) — Дегрмен. Истог дана 5. српска бригада је стигла у село Мејане.

У току дана четничка 4. група јуришних корпуса продужила је наступање основним правцем Превој — Мејане. Јединице бугарске 27. дивизије и четничка Расинско-топличка група корпуса нападале су положаје 6. бригаде 21. дивизије, са тежиштем од Соколовог крша ка њеном десном

крилу, подишавши засеоку Бачије. Истовремено су нападали и положаје 19. бригаде 25. дивизије и 11. бригаде 24. дивизије, које су затварале правац од Широке Њиве и Статовца према Арбанашкој планини и Радану. Северна група Српског добровољачког корпуса наставила је напад са линије Доње Коњувице — Придворица према Оранима у позадину 21. и 24. дивизије, док је јужна група, заједно са немачком Дизинеровом борбеном групом, продирала од Лебана и Лесковца ка Оруглици. Тај правац је успешно затварала 10. бригада 22. дивизије.

У оваквој ситуацији, пошто се јасно испољила намера непријатеља да офанзивним дејством из супротних правца, од Мердара и Лебана, одсече 21. и 24. дивизију од осталих снага Главног штаба Србије и набацивањем на Радан разбије их или уништи, штаб 21. дивизије је регруписао своје снаге: 6. бригаду је повукао на простор заселак Бубањ — Власа — Власово ради наслона на 11. бригаду 24. дивизије, која је бранила положај у рејону Грујеве кошаре (северно од села Богујевца), и затварања правца ка Радану и Пустој Реци, како се севера, тако и са запада; 5. бригаду поставио је на линију Јавор (кота 1096) — Мала врата — Соколов вис (кота 1370), с тим да један батаљон, док остале јединице не заузму планом предвиђени распоред, задржи у Мејанима; 4. бригаду је упутио на линију село Ђаке — село Зебица да затвори правац долином Косанице према планини Мајдану. У исто време Главни штаб Србије је дао задатак 10. бригади 22. дивизије и 18. бригади 25. дивизије да у рејону Оруглице осигурају маневарски простор на десној обали Јабланице од напада непријатељских снага са Кукавице.

Двадесет трећег јула 21. дивизија је заузела одређене положаје, сем 4. бригаде, која није правовремено примила наређење, јер се под борбом и притиском четничких снага с правца Кутлово — Соколовица (кота 918) и Дегрмен — Мачја Стена повлачила према Иван-Кули и Равној планини.

Штаб 21. дивизије имао је намеру да у току овога дана одржи положаје, а по паду мрака да се јединице извуку из борбе и преко Широке Њиве поново пребаце у Топлицу, како је то већ наредио Главни штаб Србије. Међутим, још у раним јутарњим часовима непријатељ је почео развијати напад на целом фронту 21. и 24. дивизије. Нарочиту упорност испољили су четнички корпуси који су нападали из долине Косанице. Тако је 1. јуришни корпус у 3 часа кренуо у напад

правцем Дегрмен — Краварски вис — Иван-Кула, а 3. јуришни корпус правцем село Саставци — Ђавола Варош — Соколов вис (кота 1376), који је, по наређењу команданта четничке 4. групе јуришних корпуса, требало заузети »по цену живота«. Јединице 21. и 24. дивизије пружале су снажан и организован отпор. Међутим, бројно и технички надмоћнији непријатељ, поготово што су јединице 21. дивизије биле преморене и с врло мало муниције, око 12 часова је успео да овлада Соколовим висом. Око 17 часова непријатељ је заузео заселак Врата и продро у рејон Гајтана, где је заноћио. Изразитију активност показале су и снаге четничке Расинско-топличке групе корпуса, које су наносиле удар лево од четничке 4. групе корпуса. Наслањајући лево крило на бугарску 27. дивизију, оне су овладале Соколовицом, Великим подом (кота 1306) и Шопотом, уклинивши се на Петровцу, Радану и Арбанашкој у борбени поредак 21. и 24. дивизије.

ОДСТУПАЊЕ НА ДЕСНУ ОБАЛУ ЈАБЛАНИЦЕ

Због оваквог развоја догађаја одустало се од планираног поновног пребацивања 21. дивизије у Топлицу, па је 23. јула у 18 часова наређено да се 21. и 24. дивизија извуку из борбе и прикупе на простору Велика Лопарда — Добра Вода — кота 765, одакле да се повлаче у Јабланицу.

Да би се обезбедило прикупљање ових дивизија, 17. бригади издато је наређење да организује обезбеђење на линији изнад Беговића Гроба до изнад Велике Лопарде, док се не повуку јединице обе дивизије. После њиховог проласка требало је повући и 17. бригаду, образујући заштитницу 21. и 24. дивизије све до преласка на десну обалу Јабланице.

Бригада је изашла и посела положаје у највећој тишини. Около је у свим правцима беснела борба. Према селима Богујевцу и Арбанашки чула се пешадијска и артиљеријска ватра, а према Јавору, Малим вратима, Великом поду и Шапоту (триг. 1409, највећи врх Радана) одјекивали су пуцњи и учестали рафали аутоматског оружја.

Групе срна су на неколико места преплашене истрчавале испред положаја батаљона, па када би стигле скоро надокхват руке и осетиле притајене борце, нагло би скретале и највећом брзином нестајале у шуми. По протрчавању срна оцењивала

се близина и правац непријатеља и појачавало осматрање, али се и даље одржавала тишина на положајима.

Све до пада мрака непријатељ се није појавио. Застао је негде испред бригаде, ван њеног домета и заноћио. Ноћу, када је последњи борац 21. дивизије замакао од Велике Лопарде ка селу Добре Воде, повучена је са положаја 17. бригада, свила се неометано у колону и наставила марш на зачељу.

Маршовало се целе ноћи, без застанка. Негде пред зору бригада је стигла у село Доњи Бучумет. Овде је поново изашла на положаје и у улози заштитнице обезбеђивала прелажење јединица на десну обалу Јабланице. Многобројне колоне јединица, команди места, територијалних одреда, народа, болница са рањеницима на коњима и на колима са воловским запрегама, појединаца, људи и жена најразличитије доби, шарено обучених и најшареније наоружаних, многи од њих и без оружја, сливале су се према реци, а онда замицале узбрдо ка селима Рујковцу и Лапаштици. Једанаеста српска бригада последња је наишла преморена од даноноћних борби и маршева. Увелико је било пре подне када је наређено и 17. бригади да пређе Јабланицу. Последњи се са положаја на коти 531, изнад села Богујевца, повукао 1. батаљон. При проласку кроз засеоке Црквице и Радиновац, близу саме реке, бригаду је сачекало пријатно изненађење. Сваком борцу је подељено по неколико парчића препеченог хлеба. То је било припремљено у некој од партизанских пекара у Пустој Реци, а интендант 24. дивизије Живорад Петровић Брица потврдио је овим своје способности и сналажљивост, али и да није заборавио јединицу у којој је до само пре неколико дана био партијски руководиоца. Лично је руководио поделом хлеба, а онда се повукао са својом старом јединицом ка селу Лапаштици.

Прелаз преко Јабланице извршен је код села Рујковца. Река је била мала, свуда се могла газити. Већина бораца 17. бригаде први пут се нашла с ове стране Јабланице. За њих су ови предели били нови и непознати. Народ скроман, сиромашан, економски потпуно исцрпљен од бројних војски које су у последња два месеца овуда прошле. Од друге половине маја овде су се налазиле бројне непријатељске јединице и једна-две дивизије НОВЈ које су водиле борбу против њих. Сада су на овом уском простору између Јабланице и Шуманске реке груписане три дивизије (21, 24. и 25), многобројне команде и установе, маса народа и Главни штаб Србије са војним мисијама.

Марш је био напоран, исцрпљујући. Борци су користили сваки тренутак за одмор и спавање. На сваком застанку, ма и најкраће трајао, падали су као снопље и одмах би поспали. Будиле су их одсечне команде старешина за покрет и упорна дрмусања сабораца који су били лакши на сну. Многи борци су постали прави мајстори спавања или бар дремања у току марша. Маршевали су спавајући, инстинктивно осећали застанак колоне па би и сами стали. Неки би стали тек после ударца челом о нишан пушке претходника ако би је овај носио о десно раме. Било је доста бораца који су по преласку Јабланице имали ожиљке на челу од нишана.

Двадесет четвртог јула, негде око подне, 17. бригада је прошла кроз Лапаштицу. Одмах затим дат је одмор и наређено да се бригада размести у рејону Лапаштица — Ђулекаре ради одмора и да организује осматрање.

Одмор је трајао кратко. У рејону села Буваца била ју је сустигла 13. бригада. Она је до тада обезбеђивала болницу 24. дивизије. Како је истог дана поподне ангажована у борбама против Бугара, наређено је 17. бригади да преузме обезбеђење болнице.

Још тог дана је и било времена за кратак одмор. У групама бораца могле су се чути тихе, једногласне, монотоне и чежњиве завичајне песме. Прва је била:

»Ој, Топлицо, ладна водо, збогом, драга, ја ти одо',
Ја ти одо' а ти оста, ето теби јада доста,
Када пређем Пусту Реку, поздрави ми милу секу,
А кад пређем Јабланицу, поздрави ми вереницу,
Кад се вратим до Радана, чекај писмо од драгана, ,
Чекај писмо од драгана, топличкога партизана«.
А затим друга:
»Пуста Реко, Јабланице секо,
Вас две нисте од циља далеко,
У вас двома све се нешто спрема,
Све се спрема и мора успети,
Макар Србин и морао мрети«.

У том импровизованом сплету обавезно је отпевана и песма »Топлички смо млади партизани«.

Тог дана на десној обали Јабланице дивизије НОВЈ су биле у овом распореду:

— 21. дивизија са 5. бригадом у селу Црни Врх, 6. бригадом у рејону села Капита и 4. бригадом у рејону село Тупале — Тупалски вис;⁵⁰

— 25. дивизија, са све три своје бригаде и 10. бригадом 22. дивизије, на простору Горња Оруглица — Синонове;

— 24. дивизија са 11. бригадом у рејону Топалски вис — Радевачка чесма, са 13. бригадом и бугарском бригадом »Георги Димитров« у нападу на непријатеља на Бувцу и са 17. бригадом на положају Лапаштица — Булекаре.

Истог дана непријатељ се концентрисао на правцу Трупале — Реткоцер — Бучумет — Лебане — Барје.

НА ПОЛОЖАЈУ ДРВОДЕЉА — ТУПАЛЕ — ТУПАЛСКИ ВИС

Не улазећи детаљније у процену Главног штаба Србије на дан 24. јула 1944, истичу се у слободној интерпретацији неки закључци: да је простор између Јабланице и Ветернице за све снаге које су се на њему прикупиле мали и да не пружа добре услове за организацију упорне одбране и повољан маневар. Због недовољног искуства и преморености, јединице нису биле у стању да одмах изврше противудар и одбаце знатно бројније и технички надмоћније непријатељске снаге које су их окружавале, а чија офанзивна способност још није била ослабљена. Излаз из овакве ситуације требало је тражити у пробоју главних снага (све три дивизије) и развијању офанзивних успеха према Гњилану како би се створили услови за маневар на десну обалу Јужне Мораве, или поново ка Топлици, Копаонику и Пустој Реци.

»Из наведених разлога и рачунајући да ће изненађење одиграти важну улогу приликом прелаза преко границе с Косовом и омогућити лакше и брже извођење једног ширег маневра, који би имао за циљ општи противудар, Главни штаб за Србију је одлучио да јединице што пре извуче одатле и упути према Гњилану и даље, према ситуацији. Главни штаб, сматрајући да постоје сви услови да се предвиђени задаци изврше онако како је замишљено, 24. јула у 19.45 часова I наредио је потчињеним јединицама следеће:

^{1°} Архив VII, кут. 181, бр. рег. 10/5 и кут. 1040, бр. рег. 47/3.

⁵⁰ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 535.

— 21. дивизији: да одмах крене правцем Тупалски вис — Радевачка чесма (кота 992) — Синонове и смести се на просторији Кедара шалонат - Синанове, да постави осигурање према Вељој глави (триг. 1181) и привремено не испољава активност према непријатељевим снагама на српскоалбанској демаркационој линији, како не би пре времена открила циљ маневра;

— 25. дивизији: да 25. јула рано ујутру пребаци једну бригаду из рејона с. Липовица у рејон с. Врбовице, а две бригаде до 12.00 часова задржи у Липовици, ради осигурања, а затим и њих упуту у Врбовицу, одакле је требало цела дивизија да продужи марш по новој заповести.

Да би се обезбедили ови покрети наређено је 24. дивизији да затвори правац Лебане — Бувци — Радевачка чесма и Медвеђа — Тупалски Вис, а затим, 25. јула, по паду мрака, да изврши покрет правцем Тупалски Вис — Радевачка чесма — Синанове, а 15. бригади (која се налазила под непосредном командом Главног штаба, да затвори правац Барје - Оруглица (тгм 971)).⁵²

На основу овакве одлуке у току поподнева 24. јула 17. бригада се прикупила јужно од Ђулекара и посела положаје, хватајући везу десно са бригадом »Георги Димитров« на Буковачкој коси, а лево са деловима 21. дивизије и 11. бригадом у Тупалама. Деснокрилни сусед је повремено водио борбу. Испред 17. бригаде је било мирно. Болница коју је бригада обезбеђивала наставила је кретање путем ка Радевцима и Синанову. Јединице бригаде су наставиле одмарање и извиђање са нових положаја.

У току ноћи из штаба 24. дивизије је стигло наређење да бригада настави марш према југу и до сванућа 25. јула поседне положаје Дрводеља - Тупале. Десно у рејону села Сковрча налазила се Бригада »Георги Димитров«, а лево на линији Тупале — Тупалски вис 11. бригада. Све три бригаде у првом ешелону одбране дивизије. У резерви дивизија и обезбеђењу болнице требало је да се налази 13. бригада у рејону Рађевачке чесме, где да затвара и правац од Сјеринске Бање. Свим јединицама постављен је задатак да воде упорну одбрану и спрече непријатеља да до краја дана продре ка Радевцима.

После ноћног марша, пењући се од Ђулекара, бригада је осванула у рејону Дрводеља. Земљиште нископланинско,

⁵² Петар Вишњић, *Немачка офанзива у Србији средином 1944*, ВИГ 2/1970, стр. 149.

врло испресецано, са slabим путевима, местимично пошумљено. Проређени храстови, кржљави и са скресаним гранама, нудили су се ту и тамо као природни заклони. Села сиромашна, куће примитивне, усамљене, или у мањим групама. Када су борци у једној од кућа затражили нешто за јело, убога домаћица је понудила само комад овсеног хлеба и парче сира. Ничега другог није било. Хлеб је био опор, укуса шумског лишћа, печен од непросејаног брашна, једва да се могао јести. Нигде никаквог воћа, или било чега што би се могло појести. Поред пута би се нашла понека дивља крушка, шљива или оскоруша али тек заруделе, без наде да икада сазру. Толико је све било дивље и пусто, сиромашно, опустело. Строго је било забрањено да се беру зелени плодови, али и поред тога неки прегладнели борци су их брали и јели, а онда добијали пролив и још више повећавали исцрпљеност.

Седамнаеста бригада је врло брзо посела положаје на линији јужно од Дрводеље, на десној обали Шуманске реке, па улево до Тупала. Три батаљона су била у првој линији одбране, а 4. батаљон, као резерва, за прихват батаљона првог ешелона. Борци су убрзано градили заклоне, импровизујући их од приручног материјала и користећи се најчешће природним заклонима. Не лево крило бригаде излазила су два слабија колска пута, који су се спајали на Тупалском вису. Један је водио из Лебана, други из Медвеђе, да би се од Тупалског виса настављао један пут ка Вељој глави. Пут је кроз ово беспуће израдила Србија пре 1912. године у оквиру припрема за балкански рат са Турском. Борцима и старешинама је скренута пажња да се бригада налази на тежишту одбране, да се овде може очекивати напад најјачих непријатељских снага и да се положаји не смеју напустити до даљег наређења.

На почетак непријатељског напада није се дуго чекало. Двадесет петог јула, око 8 часова, на одсеку одбране бригаде, ширине 5-7 километара, прво је напао један одред бугарске коњице. Непријатељ је покушао да продре на десно крило бригаде, користећи се међупростором између 11. бригаде и Бригаде »Георги Димитров«. Коњица је пришла доста близу положаја. Брзом палбом из аутоматског оружја и минобацача нанесени су јој велики губици и коњички одред је одбачен назад. После тога, у току целог дана бугарске пешадијске јединице су обнављале нападе на десном крилу и у центру, али су сви покушаји да се пробије одбрана бригаде одбијени.

Истовремено је на лево крило нападала једна јединица Српског добровољачког корпуса, али безуспешно. Међутим, у рано поподне, око 13 часова, на овом одсеку појавили су се немачки тенкови. Они су без икаквих тешкоћа напредовали путем из правца Капита ка Тупалу. Застајали су повремено и отварали ватру из топова, засипајући борбени поредак бригаде по целој ширини. Тенкове је подржавала ватра артиљерије. Да би зауставили тенкове, према њима су упућени борци са противтенковским пушкама и ручним реактивним бацачима »цон бул«. Такође су још раније били ископани противтенковски ровови и постављено неколико ПТ мина. Тако организованом одбраном тенкови су заустављени, али су наставили са топовском ватром.

Пратећи развој догађаја и пошто је био обавештен о губицима и притиску тенкова на 17. бригаду, командант 24. дивизије је око 15 часова наредио да се лево крило бригаде повуче на Тупалски вис, где би га прихватила 11. бригада. На новој линији одбране Дрводеља — Тупалски вис требало је наставити упорну одбрану.

У међувремену, косом западно од Дрводеља, уз појачану ватрену подршку тенкова и артиљерије, наступао је стрељачки строј Немаца. Они су се приближавали положају 1. батаљона. Војници са шлемовима, погнута напред, пребацивали су се по стрељачким одељењима, вешто се користећи проређеним дрвећем. Застали би када би се отварала јача ватра, падали заузимајући заклоне, а онда би одељења опет кренула и тако се наизменично смењивала у кретању и подршци. У том тренутку када се очекивао почетак јуриша непријатеља 1. батаљон је добио наређење да се повуче на следећи положај на Тупалском вису. Борбу је прихватио 4. батаљон из резерве. Први батаљон је у трку посео наредни положај на Тупалском вису и одмах наставио борбу. До пада мрака непријатељ се морао задовољити само дејствима тенкова и артиљерије и појединачних авиона који су се повремено појављивали изнад положаја.

Батаљони 17. бригаде су се одржали на Дрводељи и Тупалском вису. Том приликом су погинули: Милош Карацић из Горњег Статовца, који је у 11. бригаду ступио пред саму офанзиву, а претходног дана се придружио 1. батаљону 17. бригаде код Ђулекаре, Драгољуб Тодоровић, борац 2. батаљона, родом из села Гојиновца, и борац који се вероватно звао Милан Стеванић родом из Миљковице, код Прокупља. Од исте гранате од које је погинуо Стеванић тешко је рањен

командант 2. батаљона Ђорђе Перишић из Белог Камена у Топлици. Од Перишића дужност команданта 2. батаљона примио је Љубинко Перовић. Тешко рањен од гранате у главу и тело са више гелера, Перишић ће бити на лечењу све до септембра 1944, када ће поново доћи у 17. бригаду за команданта 1. батаљона. Поред команданта 2. батаљона, било је рањено укупно седам бораца. Губици непријатеља су остали непознати.

У току 25. јула, Главни штаб Србије поставио је нове задатке потчињеним јединицама: 21. и 25. дивизији да избију на такозвану »арнаутску границу« тачно у 22 часа и предузму покрет, и то: 21. дивизија општим правцем Веља глава — кота 1181 — Китка — кота 1154 — Огоште и да избије на простор села Беривојце — село Коретин, а 25. дивизија општим правцем Црни камен (кота 1100) — село Врућевце — село Кокољч и да избије на простор село Чараковце — село Топоница.

У наређењу се, уз остало, каже и ово:

»Као прву етапу марша узети: 21. дивизија: село Стрелица — с. Копривница, 25. дивизија: с. Шипошница — с. Колољч.

24. дивизија проћи ће границу између 24 часа 25. ов.м. и 2 часа 26. ов. м-ца општим правцем за 21. дивизијом с тим да избије на просторију: Огоште — с. Костадинце — с. Босце».⁵

У операцијском дневнику штаба 24. дивизије за 25. јула је записано:

»... У 18 часова издали смо наређење за концентрацију дивизије на Радевачкој чесми. У 21.30 часова кренули смо правцем Веља Глава — Китка — к. 1154. Време је ведро и топло».⁵⁴

Пред сам крај дана, 25. јула, командант 24. дивизије Ратко Софијанић позвао је команданте бригада у штаб дивизије и издао им заповест за дејства бригада у току ноћи и сутрашњег дана. Улогу заштитнице 24. дивизије и осталих снага преузела је од 17. бригаде 13. бригада. Једанаеста бригада, на десном крилу 21. дивизије, требало је да напада у рејону Белог камена (кота 940), а 17. бригада да образује резерву Главног штаба Србије и да се креће на зачељу, односно иза борбеног поретка 21. дивизије. Бригада »Георги Димитров« требало је да се креће иза 17. бригаде, а 15. бригада и даље да остане у непосредној заштити Главног штаба. Штаб 24. дивизије је требало да се креће иза 17. бригаде.

⁵³ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 432.

⁵⁴ Исто, стр. 536.

По паду мрака прикупљени су батаљони у рејону Радевачке чесме и после краћег одмора отпочео је марш преко села Синонове ка Вељој глави. Код села Моровца патроле бригаде су сустигле заштитницу 21. дивизије, а испод саме Веље главе (триг. 1181) штаб 24. дивизије је зауставио 17. бригаду. Још се није добро ни разданило када су испред бригаде замицале последње јединице 21. дивизије, развијајући се у борбени поредак. Ивицом шуме промицале су мање колоне и нестајале пењући се кроз шуму ка непријатељским положајима.

Ускоро је задрхтала планина од снажне ватре пушкомитраљеза и експлозија. Мало помало ватра се све више удаљавала и постепено нестајала на оностраним падинама Веље главе. »У свануће предњи делови 21. и 25. дивизије избили су на падинама Веље Главе, где су у исте добили пушчану и митраљеску ватру, а убрзо и артиљеријску ватру. Арнаути су убрзо одбачени и дивизије су продужиле надирање«.⁵⁵

За то време јединице 17. бригаде су чекале постројене у маршевском поретку, за покрет и извршење постављеног задатка. Оне су биле маскиране од осматрања и дејства непријатеља густом шумом. А кад је свануло, могло се пушити, јер је за време маршевања било најстроже забрањено паљење лампи, ложења ватри, чак и пушење. Сада је бригади дат одмор, а у шуми је почела да се припрема храна. После три узастопно непроспаване ноћи, заморних маршева и тешких борби, борци су могли да се бар мало одморе. Одмор је трајао све до раних поподневних часова.

Уместо очекиваног покрета преко Веље главе, по подне је штабу 17. бригаде саопштено да се одустаје од даљег продора на Косово и да ће бригада добити нови задатак. То је одмах саопштено командантима батаљона и наређено им да јединице припреме за покрет. Шта се збивало, види се из операцијског дневника Главног штаба Србије за 26. јул 1944, где је записано:

»Обзиром на надмоћне непријатељске снаге око 17 часова донета је одлука да се напусти арнаутска територија и да се јединице у току ноћи 26/27. ов. м-ца пребаце по следећем:

24. дивизија на сектор Липовица — Д. Оруглица, правцем Веља Глава — Синонове — Липовица и постави на просторију Липовица — Г. и Д. Оруглица.

21. дивизија правцем: Китка — Веља Глава — Црни Камен — Девојкин Камен — Г. Оруглица — Д. Оруглица, са

⁵⁵ Исто, стр. 433.

задатаком да се постави на просторији Мелово — Гагинце — Барје.

25. дивизија правцем: Црни Камен — Копиљак (кота 1126) — Драгобуца — Препеља у рејон којих села да се постави.

На одређеним просторијама да се јединице уреде и припреме за даље операције.

Све јединице у току ноћи су достигле одређене просторије.⁵⁶

У међувремену, док су вршене припреме за покрет јединице 21. дивизије биле су потиснуте од јаких немачких и балистичких снага, које су подржавали тенкови и артиљерија. Ускоро је артиљерија почела да дејствује и преко »арнаутске границе«, тукући простор на коме је била размештена и 17. бригада, болница са рањеницима и болесницима, маса народа који се повлачио из Топлице, Јабланице и Пусте Реке, друге јединице, Главни штаб и војне мисије. На Вељој глави поново је оживела непријатељска пушчана и митраљеска ватра. Није се још уочавала никаква непосредна опасност, али су одједанпут оживели планински пропланци од група људи који су журили и трчали на све стране. Међу њима је било и наоружаних, али се није могло знати да ли су то борци из једница или наоружани појединци из гомила избеглица. Већина њих се сливала према путу поред кога је у колони чекала на ново наређење 17. бригада, још увек цела оријентисана за покрет према Вељој глави. О томе војни историчар Петар Вишњић пише:

»Повлачење 24. дивизије и болнице извршено је уз непосредну заштиту 21. дивизије. Двадесет шестог јула, око 18.00 часова, почело је повлачење са обезбеђујућих положаја и јединица 21. и 25. дивизије у правцу Веље Главе и Шушњате косе. Одвајање од непријатеља и напуштање положаја је вршено по деловима и у потпуном реду. Повлачење су једино ометале избеглице, које су се прикључивале колони. Њих је привремено била захватила паника, која се местимично пренела и на јединице, нарочито на 6. бригаду 21. дивизије. Ипак, хитном интервенцијом руководиоца и комуниста, паника је брзо сузбијена и омогућено даље организовано повлачење«.⁵⁷

Један од очевидаца догађаја, тада заменик команданта 17. бригаде, Радивоје Лазаревић, о томе нам казује:

⁵⁶ Исто, стр. 434.

⁵⁷ ВИГ, 2/70, стр. 152-153.

Предвече су у штаб бригаде стигли заменик командант Миле Ћаловић и начелник штаба 24. дивизије Воја Ристић и одмах издали наређење да се бригада утврди на достигнутим положајима (кота 936 — ЈТиповичко гробље — триг. 946) и да се по сваку цену одржи све док јединице 21, 24. и 25. дивизије, као и Главни штаб Србије, болнице и избегли народ не пређу преко долине којом тече Горња река и продуже ка Оруглици, а затим да крене за главном колоном такође према Оруглици. У исто време штаб бригаде је добио задатак да регулише кретање колона свих снага на овом правцу и спречи заостајање на путу. Бригада је овај задатак извршила без већих тешкоћа, јер у току ноћи непријатељ није био активан.

Овде је као заштитница болнице пристигао и 1. батаљон. Он је тога дана рано поподне успоставио контакт са јединицама 21. дивизије и, пошто су оне остале на Вељој глави као главна заштитница свих снага НОВЈ, батаљон је за видела кренуо са дивизијском болницом и у први сумрак 26. јула прикључио се главнини бригаде.

Тако је 17. бригада само у једном дану имала три улоге: прво, резерва предвиђена за увођење на једном правцу, затим претходница главних снага на супротном правцу и, најзад, сигурна заштитница и побочница ових снага. На тај начин она је испољила високу гипкост и флексибилност у командовању и извршењу маневра, као и сигурност у извршавању борбених задатака, што је уочио и Главни штаб и што ће имати у виду при додељивању задатака бригади у блиској будућности.

Оно што су борци доживели само у једном дану било је више и тужније од свега што су до тада видели. Поред путева су лежали несахрањени лешеве; на путевима и стазама сретао се велики број рањеника, у воловским колима, на коњима, на носилима, као и оних који су се завијених руку и глава кретали пешице. Разбацане ствари, угинули коњи и друга стока. Језиве и ужасне последице непријатељске офанзиве.

НА ОРУГЛИЧКОМ ПОЛОЖАЈУ

Двадесет седмог јула пред зору, тек кад су задњи делови замакли према Оруглици, 17. бригада је отпочела неопажено да напушта положаје, које је током минуле ноћи држала према Бугарима код Липовице, постепено образујући колону да

одмаршује према Оруглици. У току марша бригади је наређено да се, у улози опште резерве Главног штаба Србије на оругличком положају, распореди у рејону северно од села Мијовци — кота 784 — кота 893 и буде спремна за дејства по наређењу Главног штаба.

Овим покретима, у току ноћи 26/27. јула, извршен је маневар регруписавања снага Главног штаба Србије. Све јединице су се прикупиле источније од општег правца Медвеђа — Веља глава према коме су надирале главне снаге непријатеља. Две дивизије (21. и 24. дивизија), заједно са Главним штабом и страним мисијама, освануле су на левој обали Ветернице, тачније, на вододелници горњих токова Ветернице и Шуманске реке. У оперативном погледу, овакво груписање је било погодно за пребацивање свих снага на десну обалу Јужне Мораве, или противудар у леви бок непријатеља, забацивање и поновни продор у Пусту Реку и Топлицу.

Распоред снага све три дивизије на овом простору 27. јула изгледао је овако:

— 24. дивизија: 11. бригада у Горњој Оруглици, где је у току ноћи пристигла са Белог Камена; 15. бригада у средњој Оруглици; 13. бригада у селу Дупељеву; Бригада »Георги Димитров« у селу Равни Дел и 17. бригада северно од села Мијовци;⁵⁸

— 21. дивизија: 4. бригада код Доње Оруглице; 6. бригада код села Гагинаца и 5. бригада у заштити Главног штаба;

— 25. дивизија у рејону села Драгобужде, спремна за прелаз преко Јужне Мораве;

— Главни штаб Србије пре подне у селу Равни Дел, а поподне у рејон села Горње Лалинце.⁶⁰

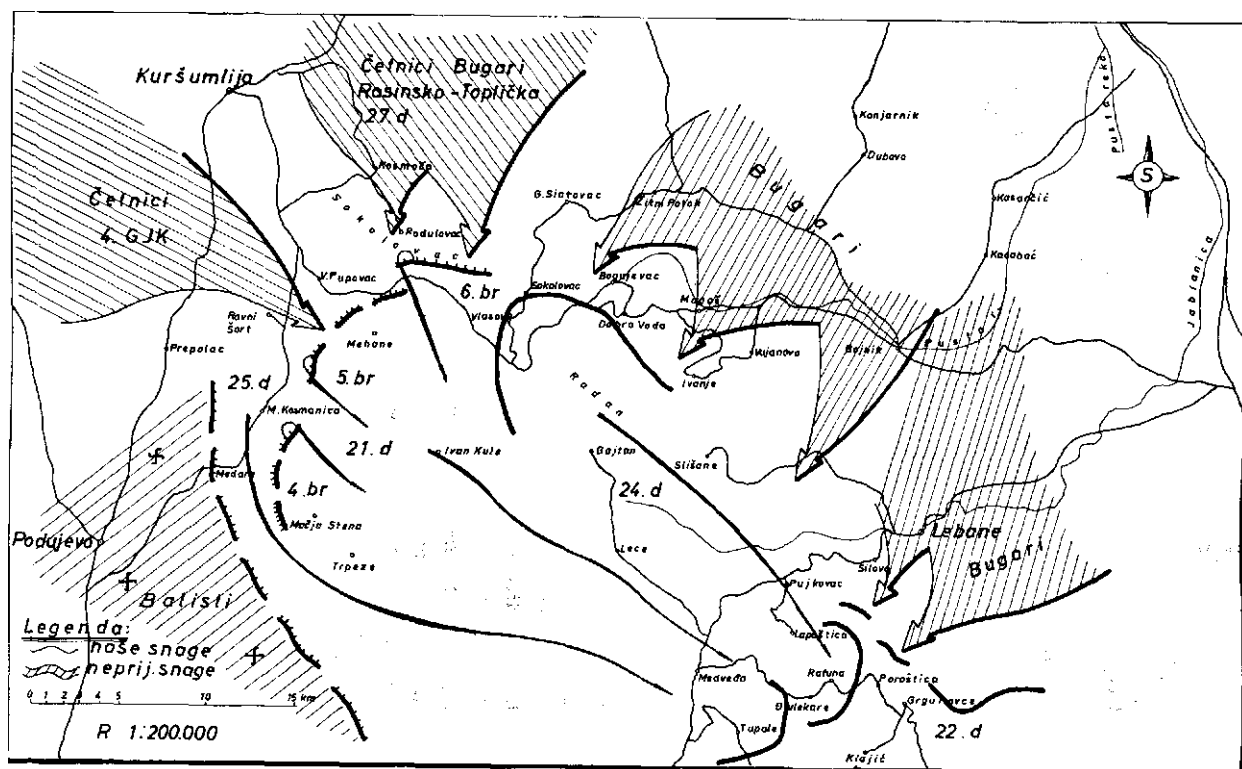
Цело пре подне 17. бригада се одмарала распоређена по батаљонима, недалеко удаљеним један од другог. На десном крилу је одржавала везу са 4. српском бригадом 21. дивизије. Испред ње се, на левом и десном крилу, непрекидно водила борба. Артиљеријска ватра није престајала, а повремено су се чули и тенковски мотори како брекћу уз стрме косе у правцу Горње Оруглице и Мелова.

У непосредној близини се налазио и Главни штаб. Много људи и натоварених коња који су пасли окол. На коњима

⁵⁸ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9.

⁵⁹ *ВИГ* 2/70, стр. 153.

⁶⁰ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 437.

Маневар 24. и 21. дивизије 22. 7. 2944.

различити уређаји и други товари, иеки само оседлани. Један вод бораца је ишао до Главног штаба и отуда се вратио са сандуцима муниције која је подељена бригади. Причали су да су видели много високих официра НОВЈ, али и Руса и Енглеза. Ђокић се хвалио да је видео и самог команданта Главног штаба Кочу Поповића, а на питање какав је, он је, одговорио, снебивајући се:

»Па, како да вам кажем, људи, обичан, порђао од неспавања, упале му очи, црномањаст, а омршавео, сама кожа и кост. Боже ми опрости, као Исус из Витлејема. Али, жустар, другови, место га не држи, опасник«.

Касније је поред неких група бораца наишао и генерал Рудолф Приморац, начелник Главног штаба Србије. Нико од бораца 17. бригаде раније није видео генерала НОВЈ. Све то је уливало сигурност и поверење.

За сваки батаљон је заклан по један во за ручак. Скувана је неслана чорба и сваком борцу додељено око литар и по комад меса.

У ПРОТИВНАПАДУ НА ПРАВЦУ ГАГИНЦЕ — МЕЛОВО

У рано поподне 27. јула, појачана је ватра испред бригаде и на једном и на другом крилу. У таквој ситуацији је наређено да се батаљони прикупе и припреме за покрет. Команданти и комесари батаљона су отишли у штаб бригаде, где им је командант дивизије Ратко Софијанић, са неким руководиоцима из Главног штаба, саопштио задатке.

Већина бораца је претпостављала да ће бити упућени према Оруглици и Липовици, где су борбе водиле 11. и 15. бригада. Али, када су се команданти батаљона вратили, саопштили су да је у помоћ 15. бригади упућена 13. бригада и да се ситуација нагло погоршава на десном крилу, код 4. српске бригаде, која је имала и велике губитке. С тим у вези одмах су упућена три батаљона 17. бригаде да изврше противнапад на правцу Доња Оруглица — Мелово.

Противнапад је извршен у захвату пута који је ишао омањим гребеном. Самим гребеном је нападао 3. батаљон, десно од њега, преко стрмих и испресецаних коса, 1. бата-

љон, а лево, још тежим тереном 2. батаљон. Под притиском непријатеља на гребену су се једва одржавали делови једног батаљона 4. бригаде. Остали батаљони ове бригаде су се повлачили ка реци Ветерници. Непријатељ је улагао крајње напоре да продре ка Оруглици. У таквој ситуацији батаљони 17. бригаде су извршили јуриш из покрета. Непријатељ је за моменат застао на гребену и успео да задржи 3. батаљон ослоном на неколико тенкова који су се налазили поред пута. И 2. батаљон је спорије продирао, јер је наишао на веома тежак терен, а од Липовице на њега је отпочело и дејство непријатељске артиљерије. За то време 1. батаљон није имао сличних проблема. У продирању страном испод гребена нико га није задржавао. Пошто је подишао непријатељу око један километар у дубину, 1. батаљон је заломео десним крилом са тежњом да избије на гребен. Угрожен са три стране, уз претњу да му се пресече одступница, непријатељ се повукао ка селу Мелову. Његово повлачење је штитила ватра артиљерије и неколико тенкова. Тенкови су штитили одступницу, а онда су се и они вратили ка Мелову у даље ка Гагинцу.

Одступајући у журби, непријатељ није успео да покупи све своје теже наоружање са положаја, тако да је 17. бригада заробила два тешка митраљеза и прилично велику количину муниције. У овим борбама бригада није имала губитака.

Пред мрак је наређено да се батаљони зауставе на достигнућим положајима, поправе свој распоред, организују извиђања према непријатељу и сачекају даља наређења. Бригада је зановила у борбеном поретку преузевши цео положај од села Гагинца до села Доње Оруглице.

Успех 17. бригаде још више је охрабрио њене борце и донео више оптимизма код штабова и команди. Они су овај успех оценили као нов, врло важан чинилац ситуације, који се може искористити у даљем планирању дејстава.

У операцијском дневнику штаба 24. дивизије за 27. јул је записано: »17. бригада заробљава 2. митраљеза«.⁶¹

Читав овај догађај на основу анализе оригиналних докумената, најдетаљније је описао Петар Вишњић у свом чланку. Он, уз остало, пише:

»Двадесет прва дивизија, са 4. бригадом код Д. Оруглице и 6. бригадом код Гагинаца, све до 13.00 часова одбија

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

напад 122. пука 27. бугарске дивизије из северозападног дела с. Липовица. Око 13.00 часова једна колона СДК јачине батаљона, коју су подржавали немачки тенкови, напала је с правца с. Барје десни бок борбеног поретка 6. бригаде. Јако уморно и без хране, људство 6. бригаде је пружио снажан отпор али није могло издржати све нападе противника, па су бугарске снаге, обухватајући оба крила, принудиле бригаду на повлачење.

Незнајући за успешан противнапад 11. и 15. бригаде 24. дивизије око 17.00 часова, прво се почело повлачити лево крило 6. бригаде, а око 18 часова и остале снаге 21. дивизије.

Због овог повлачења било је угрожено десно крило 24. дивизије, али је *захваљујући снажном противнападу 17. бригаде*, непријатељ одбачен преко Д. Оруглице на положаје код Мелова (подвукао М.П.).

После повлачења са положаја Гагинце — Д. Оруглица, 21. дивизија је организовала одбрану на десној обали Ветернице, на линији Калуђерица — Бунатовац (триг. 1189) — Коприве — Г. Лалинце. Намера Штаба 21. дивизије била је да се пробије на просторију Оштра Глава — Големо Село — Равни Дел и ухвати везу са јединицама 24. дивизије.⁶²

Међутим, од тога неће бити ништа. Догађаји и одлучна интервенција Главног штаба Србије потпуно ће променити ову »намеру штаба 21. дивизије«. Постоји тврдња историчара и неки документи који на то указују да су процене и намере Главног штаба биле друкчије. Главни штаб је стално вребао прилику да 21. дивизију упуте назад у Пусту Реку и ка Радану, а не да је оријентише у правцу супротном од овог.

Тако, на пример, Војин Поповић тврди:

»У току ових борби 21. и 24. дивизије, утврђено је да непријатељске снаге сачињавају углавном делови бугарске 27. дивизије и СДК, са цешто месних четника ЈМГК и РТГК⁶³ и Немаца, док је већи део непријатељских снага, уместо да продужи офанзиву ка југу, задржан у Јабланици ради претреса терена, репресалија над становништвом и мобилизације у четнике и у Недићев тзв. 'гвоздени пук'«. ⁶⁴

На бази оваквих података о непријатељу, који су у основи били тачни, обавеза према Врховном штабу и других

⁶² ВИГ, 2/1970. стр. 153.

⁶³ Скраћеница за Јужноморавску и Расинско-топличку групу четничких корпуса.

⁶⁴ Војин Поповић, *Топличко-јабланичка операција*, ВИГ 3/1957, стр. 37.

елемената ситуације, у које овом приликом не улазимо, Главни штаб Србије је овако формулисао задатке потчињеним јединицама на дан 27. јула:

»Пошто су се јединице средиле, донета је одлука да се предузме противофанзива на непријатеља, обухватајући га десним крилом општим правцем: Кукавица — Барје — Бели Камен — Игриште — Шумане, са једном колоном од Белог Камена ка Пароштици са задатком да се колона од с. Шумана пребаци на леву обалу р. Јабланице у рејону с. Шлишане — с. Оране у позадину непријатеља, с тежњом да једна бригада избије на Радан планину, а снаге од Белог Камена ка Пароштици у позадину снага на оругличком сектору, с тим да се гро снага пребаци ка Ђулекару и Дрводељу са тежњом избијања на Тупалски вис, у циљу одсецања непријатељских снага и тенкова у рејону Липовица — Радевачка Чесма«.

На основу тога, наређено је:

»XXI дивизија да се пребаци на леву обалу р. Јабланице у дубоку позадину непријатеља, са задатком дејства против непријатељских снага у Пустој Реци и рејону Радана.

XXIV дивизија да дејствује на леви бок и позадину непријатељских снага на оругличком терену, са тежњом нарочито одсецања непријатеља у рејону Радовачке Чесме«.⁶⁵

Истражујући ове догађаје, П. Вишњић такође тврди да је већ 27. јула постојала изложена идеја маневра Главног штаба и пише:

»Истовремено је Главни штаб за Србију одлучио да искористи успех на правцу дејства 24. дивизије и предузме општи противнапад ширим обухватом непријатељског левог крила на одсеку оругличког фронта. Циљ такве одлуке био је да се јачим снагама продре у позадину непријатеља, избије на леву обалу Јабланице, у рејону с. Слишане — с. Оране, и што пре упуту део снага на пл. Радан. Двадесет прва дивизија је добила задатак да продре у Пусту Реку и на Радан, а 24. дивизија да разбије непријатеља на просторији јужно до р. Јабланице«.

На жалост, нису се могли пронаћи документи који би децидирано показали какве су задатке поједине јединице

⁶⁵ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 436, 437.

⁶⁶ Петар Вишњић, *Немачка офанзива у Србији средином 1944*, ВИГ 2/1970, стр. 154.

добиле у планираном противудару. Сећања неких старешина о задацима које су њихове јединице добијале, ма колико била аутентична, само су фрагменти који илуструју део истине. Овим старешинама се и није морала изнети идеја маневра у целини, већ само конкретан задатак за одређену јединицу и само за одређено време, а при томе се и дозволити најшира иницијатива и слобода дејства у оквиру добијеног задатака, што је иначе било општеприхваћено начело партизанског ратовања. Тако би се могло примити и казивање Радивоја Лазаревића, тадашњег заменика команданта 17. бригаде, о задатку који је бригада добила 27. јула.

У његовој изјави се каже ово:

»Предвече, 27. јула, начелник Главног штаба Србије генерал Рудолф Приморац, позвао је у Штаб команданта и заменика команданта 17. бригаде. Пошто је изложио да ће сутра наше снаге, болница и народ који је избегао испред непријатеља, кренути на десну обалу Ветернице, а неке јединице и преко Јужне Мораве и даље, он је издао следећи задатак 17. бригади: у току ноћи између 27. и 28. јула извршиће смену јединица 4. бригаде 21. дивизије на положајима од села Доње Оруглице — село Мелово — село Гагинце. Категорички је наредио да 17. бригада мора по сваку цену одржати ове положаје док последњи човек не пређе преко Ветернице, и да ће се о повлачењу Бригаде издати посебно наређење. Саопштио је, такође, да ће савезници у току исте ноћи на овом простору спуштати материјал падобранима, те да ће се Бригада снабдети муницијом и другим материјалом, наглашавајући при томе, да Бригада мора са собом да понесе што више муниције и другог материјала«.

Одмах по паду мрака извршена је смена преосталих јединица 4. српске бригаде 21. дивизије, у највећој тишини, тако да непријатељ то није ни осмотрио. Батаљони су избацили обезбеђујуће делове према непријатељу, а главнине батаљона биле су прикупљене и попуњавале се борбеним потребама, у ишчекивању доласка транспортних авиона. Сви борци и старешине су детаљније упознати са поступком приликом спуштања материјала из авиона, јер су се први пут нашли на таквом задатку. Поред осталог, речено им је да су одређене јединице које ће припремити и палити сигналне ватре у одређено време, те да постоји и могућност већег растурања материјала од предвиђених места бацања.

Исто тако требало је енергичним дејством онемогућити непријатеља у покушају продора у рејон спуштања материјала.

Целе ноћи долазили су и одлазили транспортни авиони и избацивали терете падобранима. Већина терета је пала далеко позади положаја батаљона, између села Мелова и Горњег Лалинца (заселак Асанделово) а неки и у непосредној близини, тако да се могао чути њихов удар о дрвеће или о земљу. Непријатељ ништа није предузимао. Слободни борци су проналазили најближе пакете и радознано завиривали да виде шта се у њима налази. Највише се трагало за храном. Било је доста напуклих пакета, са растуреним стварима, сандуцима муниције, пушкама, аутоматима, пушкомитраљезима, против-тенковским бацачима »џон бул« итд. Ту и тамо се могао наћи и неки пакет са конзервама, мармеладом и другим артиклима за исхрану. Говорило се да је то намењено члановима страних војних мисија код Главног штаба. Поред неких падобрана забелеле су се купце брашна, образоване из џакова који су се приликом пада поцепали. Борци су се ту снашли врло брзо. Покупили би брашно и носили у прве куће да се испече хлеб, али нису имали времена да то сачекају, јер су уследила нова наређења, па су узимали непечен хлеб, скоро живо вруће тесто и хитали на извршење задатка. Било је и комичних сцена, које су се срећом завршиле без озбиљнијих последица. Међу осталим материјалом бачен је и експлозив »екрезит«, плавкасто-зеленкаста желатинска маса која се лако обликовала, неодређеног мириса. Неки млади борци, који су први пут видели мармеладу, помислили су да је и екрезит некакав слаткиш па су пробали. И, што је најинтересантније, експлозив је био сладуњаваог укуса, мало отужног, али се могао јести, о чему се међу борцима брзо пронео глас. И док су дознали шта је то заправо, неки борци су појели приличну количину. Срећом без последица!

Пред зору, после завршеног прикупљања материјала, бригади су дотурене извесне количине муниције, мина, аутомата и пушкомитраљеза »бренгал«. Биле су бачене и веће количине одеће и обуће, али је саопштено да ће се то дотурити бригади касније.

НА ГЛАВНОМ ПРАВЦУ ПРОБОЈА ИЗ ОКРУЖЕЊА

У то време Главни штаб НОВ и ПО Србије, као и штаб 24. дивизије, налазили су се у рејону штаба 17. бригаде, односно у његовој непосредној близини. Док се штаб 17. бригаде налазио у селу Мијовцима, Главни штаб је био у Равном Делу, а затим у Горњим Лалинцима и у Студену. То је омогућавало честе, непосредне контакте штаба 17. бригаде са члановима Главног штаба. Са друге стране то је омогућавало и Главном штабу да има непосредан увид у догађаје и да на време обезбеди свој директан утицај на тактична дејства јединица, у овом случају на дејства 17. бригаде, која се налазила у његовој резерви.

Непосредни контакти су искоришћени и за решавање проблема снабдевања бригаде најпотребнијим борбеним средствима и за упознавање са могућностима подршке коју би Главни штаб могао пружити 17. бригади.

У међуврсмсну је утврђено да се испред 17. бригаде налазе комбиноване снаге непријатеља. Смењене јединице 4. српске бригаде обавестиле су да се испред левог крила, испред положаја 4. батаљона, налазе бројније снаге Немаца, белогардејаца и недићеваца прикупљене око оругличке школе. Даље, према Мелову и Гагincu, испред центра и десног крила бригаде, били су белогардејци и Немци. Потврђен је податак да су се тенкови, који су се претходног дана појавили на меловским положајима, у току ноћи пребацили према западу, ка Липовици, где су борбе водиле 11. и 15. српска бригада 24. дивизије и где је у току ноћи требало да се уведе и 13. бригада ове дивизије. Процењено је да је на оругличко-липовачком сектору ослабила сила непријатељског напада, да се осећа замор код његових јединица и да је знатно спласнула раније упорност.

Као важан елемент ситуације и погодну околност за јединице 17. бригаде штаб је оценио чињеницу што су штабови батаљона и команде чете, као и борци, упознали земљиште на коме су се изводила борбена дејства, те да ће искуства из претходног противнапада бити врло корисна у даљим дејствима.

Процењујући, даље, своју јединицу у оквиру изналажења најбољих начина за извршење постављеног задатка, штаб бригаде је пошао од тога да јединице имају више искус-

тва и да су способније за извођење нападних него одбрамбених дејстава. Темпераменту младих, полетних, неустрашивих партизана, пуних идеја и иницијатива, навиклих да су увек у акцији и да је они креирају, више је одговарао напад, упрошћено речено, јуриш, него пасивна одбрана. У нападу сами решавају све, а у одбрани непријатељ има иницијативу, бира циљеве ватре, правце, груписање, време и никад ниси сигуран када ће те, коликим снагама и где притиснути и да ли се пред налетом јаких снага и тенкова можеш одржати.

У току двомесечних борби јединице 17. бригаде су се само једног дана непрекидно браниле, и то 25. јула код Дрводеље и на Тупалском вису. У свим другим случајевима оне су нападале и увек побеђивале. Огромна већина бораца и старешина и није имала другу визију успеха већ само нападом, кроз јуриш. После вишедневног одступања испред надмоћног непријатеља, борци су били жељни одлучног напада, који ће довести до преокрета ситуације, разбијања офанзиве и повратка у завичај, о чијој се неизвесној судбини, препуштеној на милост и немилост непријатељу, у бригади све више бринуло.

Имајући све ово у виду, штаб 17. бригаде је закључио да би требало искористити успех постигнут у противнападу 27. јула и не дозволити непријатељу да се утврди и ојача одбрану. Штаб је проценио да је најпогодније поверени задатак — одбрану на оругличко-меловским положајима — извести претежно активним дејствима, преузети иницијативу од непријатеља и отпочети са нападом у првој пруженој прилици. Одлучено је да се активности не одлажу, већ да се у току ноћи изврше припреме и отпочне општи противнапад бригаде у раним јутарњим часовима с циљем да се одбаци непријатељ са положаја на којима је заноћио и на тај начин обезбеде повољнији положај за наредна дејства. У случају већег успеха и повољног развоја догађаја требало је наставити дејства, одбацили непријатеља што даље и продрети што дубље у његову одбрану.

Овакву одлуку и намеру штаба 17. бригаде одобрио је начелник Главног штаба Србије, генерал Приморац. Том приликом он је истакао да је идеја маневра добра и да штаб 17. бригаде има пуну иницијативу и самосталност у проналажењу најбољег начина за извршење добијеног задатка. Још

је рекао да ће Главни штаб наредити 21. дивизији да обезбеди десни бок 17. бригаде, те да десно крило бригаде неће бити угрожено, без обзира на то колико буде продрло у непријатељску дубину. Додао је, да ће Главни штаб предузети, по потреби, и друге мере за обезбеђење нападних дејстава.

Све до доношења одлуке и добијања сагласности од начелника Главног штаба Србије, штабови батаљона нису били упознати са овим задатком 17. бригаде. Тек после тога, око поноћи 27/28. јула, штаб бригаде је позвао к себи команданте и комесаре батаљона, саопштио им одлуку и издао борбену заповест према којој је бригада требало да врши напад општим правцем Доња Оруглица — Мелово — Гагинце — село Бештица — Бели камен (кота 524), односно правцем чију осу чини вододелница између Ветернице десно и Шуманске реке лево, с циљем да се пробије непријатељска одбрана и што дубље продре вододелницом у захвату пута Мелово — Гагинце — Бели камен. Зависно од развоја напада требало је чврсто посести и држати положаје од Белог камена и до те линије контролисати долину Шуманске реке.

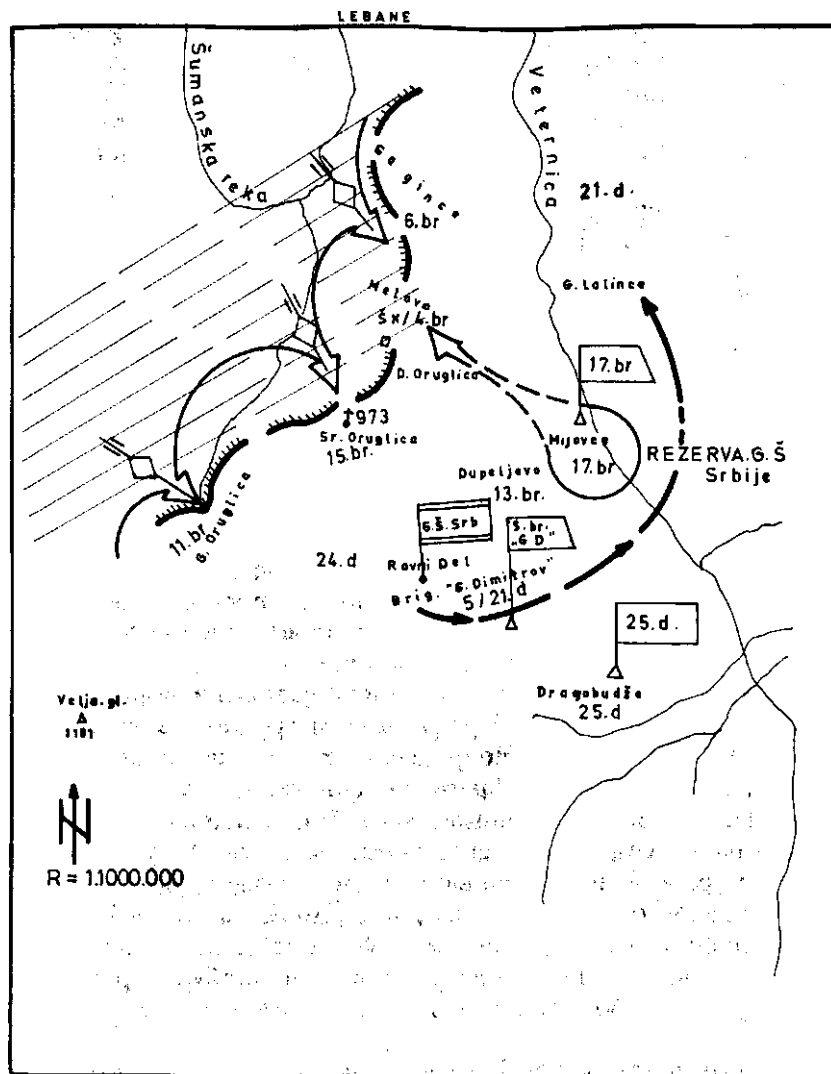
Планом је предвиђено да се напад врши у једном ешелону, и то: на десном крилу 1. батаљон, лево од њега 3. батаљон, затим 2. батаљон и на левом крилу 4. батаљон. Пратећа чета минобацача средњег калибра требало је да дејствује на споју и позади 2. и 4. батаљона. У почетку напада тежиште ватрене подршке требало је да буде код 3. батаљона, а даље према развоју ситуације. У току ноћи, под заштитом мрака и незапажено од непријатеља, јединице су имале да изађу на јуришне положаје, где да сачекају сигнал за почетак јуриша. Почетак напада предвиђен је за 4.15 часова 28. јула, који ће бити означен почетком ватрене припреме минобацача и за то посебно одређеним аутоматским оружјем. У ватреној припреми требало је да учествују сви расположиви минобацачи, укључујући и минобацаче малог калибра из састава батаљона и чета. Јуриш је требало почети непосредно после експлозије првих плотуна мина. Јединицама је наређено да читаво време одржавају чврсту везу и да обезбеде узајамно испомагање. У свим батаљонима требало је образовати ударне групе бомбаша од добровољаца, а са свим члановима КПЈ и СКОЈ-а одржати кратке састанке и позвати их да буду пример залагања у борби. Штаб бригаде требало је да се креће иза 2. батаљона.

У батаљонима су извршене ужурбане припреме. Борци и старешине су са одушевљењем саслушали задатке. Јавило се више добровољаца за ударне групе него што је требало. Одређени су правци напада чета, начин одржавања веза и сигнали и утврђено садејство у току борбе.

Пред зору јединице су изашле на јуришне положаје нео-смотрене од непријатеља. Он је мировао. Повремено би се засветлела појединачна ракета на небу, ређе неколико њих, једна за другом, пропраћене појединачним рафалима и пучњима, и то било све. На неким деловима непријатељског положаја дуже времена су одјекивали удари пијука, ашова, или секире. Непријатељ је дотеривао своје одбрамбене положаје, продубљивао ровове, копао понеки нови, поправљао маскирање. Почело је да свиће, а борци су и даље у својим заклонима, непримећени од непријатеља, осматрали испред себе, бирајући правце кретања, успутне заклоне и очекивали сигнал за јуриш.

Већ је било свануло. И сунце се појавило. Почело је да израња тамо далеко, иза јуришних положаја батаљона, иза планине Кукавице, још даље, иза легендарне Власине. Осветљавало је дугим зрацима прву линију непријатељских ровова. Били су уређени по групном систему, са посебним заклонима за митраљеска гнезда и пратећа оруђа, али и са већим међупросторима међу њима, који су се могли контролисати унакрсном ватром. Неке мање отпорне тачке биле су организоване за кружну одбрану. На голим косама, на чукама прошараним ретким дрвећем, на бујним ливадама рањеним свежим рововима, ту и тамо запажали су се покрети непријатељских војника. Закратко би се иза неког грудобрана појавио понеки шлем и нестајао. Изнад ровова била је тишина, као да је непријатељ малаксао, посустао, застао да одмори осећајући се сигурним у својим кртичњацима и заштићеним брисаним простором непокошених ливада.

Пролазили су дуги минути, чекала се команда, сигнал за почетак јуриша. У томе је, високо у ваздуху, прелазећи преко стрељачког строја, зазвиждала позната мелодија прве мине из минобацача. Експлодирала је у правцу школе у Доњој Оруглици. Затим је уследио плотун мина у истом правцу и школа са непосредном околином била је засута експлозијама. Скоро истовремено, испред целог положаја 17.. бригаде

Ситуација код главних снага Главног штаба НОВ и ПО Србије 27. 7. 1944. Ангажовање 17. бригаде као резерве ГШ.

проломила се грмљавина експлозија мина средњих и лаких бацача и бомби. Према непријатељским положајима су одјекнули дуги рафали пушкомитраљеза и митраљеза. Опет се зачуло фијукање мина у ваздуху, помешано са експлозијама бомби и зачуло познато партизанско: »Ура«, »Напред, партизани!«, »Напред, другови!«. Подигли су се и оживели стрељачки стројеви бораца 17. бригаде који су се устремили на изненадног и поспаног непријатеља, још увек обавијеног димом експлодираних мина и бомби. Ту више ништа није могло да помогне непријатељу, ни брза ватра из аутоматског оружја коју су непрецизно просипали сањиви војници, ни покоја бомба коју су стигли да баце испред себе. Стрељачки строј јединица 17. бригаде се неумољиво и брзо сручио на непријатељске ровове. Борци су пуцали из покрета, а ако би неки и био прикован за земљу непријатељским рафалима, други су поред њега кидисали. Онај који би залегао машио би се нових свежњева бомби и бацао једну по једну ка најближим рововима. Најефикасније су биле оне групе бораца које су продрле кроз међупросторе и убитачно прецизном бочном ватром уништавале малобројне посаде у групним рововима. Без задржавања, борци су просто прелетели преко прве линије ровова.

Преживели и престрављени непријатељски војници почели су да окрећу леђа. Прво у малим групама, а онда дуж читаве линије одбране. Непријатељ је одступио панично и у нeredу. Сиве, зелене и браон униформе, под упртачима и шлемовима, неке са ранцима, неке без њих, бежале су све брже како би се извукле испод убитачне ватре. У дубини, све даље од бригаде, прикључивале су им се нове групе. Бежали су низ падине од села Мелова ка селима Бештици и Клаићу и нестајали у потоцима око Клаића, под заштиту њихових јединица које су на том сектору још водиле борбу и одржавале положаје. За собом су остављали све што је било тешко за ношење.

Интересантан је догађај који се десио испред 1. батаљона, на крајњем десном крилу. Испред ове јединице непријатељ је одступао ка Бештици. Низ једну косу, уским сеоским путем кроз тек окопане кукурузе, бежале су групе немачких војника вукући за собом на рукама два топа. Батаљон је пожурио да зароби топове. Видећи да су партизани бржи и у бољој кондицији и да ће их живе похватати, немачки војници

су оставили тоиове и растерећеи нестали у околном густошћу. Борци су сустигли и заробили исправне топове, али без затварача. Немци су успели да их поскидају и понесу са собом.

После пробоја одбране на оругличко-меловским положајима, разбијени непријатељ није више пружао јаче организован отпор на правцу Бештица — Бели Камен. Иза прве линије ровова нису били развијени други положаји, дубина одбране је била плитка па непријатељ није могао одолети добро организованом и силовитом налету јединица 17. бригаде. Ипак, он је давао краткотрајне отпоре на погодним узастопним положајима како би олакшавао одлепљивање делова у непосредном додиру. Последњи такав отпор је пружио на положају југозападно од Бештице, на Качаревском риду, а затим се спасавао бекством ка западу, преко Шуманске реке, где су га прихватиле његове снаге на положају Клаићи — Радевци — Липовица, и ту је с непријатељем прекинут ватрени контакт.

На положајима између Мелова и Гагинца бригада је разбила немачке и белогардејске јединице непознате јачине. Том приликом непријатељ је претрпео велике губитке: преко 70 погинулих, много већи број рањених и око 20 заробљених; сем два топа, заплењена су три тешка митраљеза, више пушака и аутомата, са доста муниције и друге ратне опреме. Губици 17. бригаде нису забележени.

Већ у висини Бештице батаљони су се прикупили и у колони наставили наступни марш. Око подне стигли су до села Барја и Белог Камена. Овде су 1. и 3. батаљон се задржали ради одмора, а 2. батаљон је избачен на обезбеђење у висини села Поповца, у рејону Градишта (кота 572). Одавде, из Барја, штаб 17. бригаде послао је извештај штабу 24. дивизије о току и резултатима преподневног напада, са предлозима за даљу употребу бригаде. Одавде је успостављен и контакт са штабом 21. дивизије.

Напад три батаљона 17. бригаде је успео. Постигнути су и већи резултати од очекиваних јер је непријатељ био потпуно изненађен: дневним нападом, који се није очекивао јер су наше јединице претходних дана углавном изводиле ноћне нападе и снажном добро изведеном ватреном припремом, јер се располагало са више минобацачке и муниције и бомбама после попуне ретходне ноћи. Непријатељ је био изнена-

ђен енергијом и силином наиада, и темпом наступања, јер није очекивао да су наше исцрпљене јединице способне за такав подухват.

Неустрашивост, брзо продирање на правцу пробоја, међусобно испомагање бораца и продирућих делова и чврста воља да се непријатељ разбије и продре у слободан тактички простор нису дозволили изненађеном непријатељу да се прибере и предахне, нити задржи напад.

Док су 1, 2. и 3. батаљон успели да продру 10-15 километара у дубину непријатељског распореда, 4. батаљон је наишао на жилавији отпор и због тога далеко заостао, испред југоисточног дела села Липовице. Овде су Немци и белогардејци били организовали чврсту одбрану. Уз подршку четири тенка, артиљерије и јаких положаја на левој обали Туманске реке, у захвату њене кривине код Клаића, непријатељ је целог дана пружао несмањени отпор и одбијао све покушаје делова 17. бригаде да га збаце са тих положаја. Командант бригаде је од подне упутио свог заменика са пратећом четом бригаде да организују напад и подршку 4. батаљона, али ни то није дало жељени резултат.

Сем тога, у пратећој чети догодила се озбиљна незгода. У једном минобацачу експлодирала је мина, а узрок је остао необјашњен. Последице су биле тешке. Погинули су Милан Маринковић из Прекадина и Светозар Тоза Стојановић из Брестовца, а командир чете и још један борац су тешко рањени, па су морали бити повучени из борбе. Преживели су, али су остали тешки инвалиди. Још неколико бораца је било лакше рањено, али су, после указивања прве помоћи, наставили борбу.

Непријатељ је успео да се целог дана и следеће ноћи уочи 29. јула одржи на липовачким положајима.

Упорност одбране непријатеља на овим положајима отежавала је реализацију замишљеног маневра 24. и 21. дивизије, тј. обухват левог крила непријатеља и продор 21. дивизије на леву обалу Јабланице, у Пусту Реку.

Ситуацију је компликовала и стварала нове претње и појава свежих снага непријатеља у долини Шуманске реке, које су пристизале из Лебана.

Пробој се обухватом »оругличког фронта« који је извела 17. бригада забележен је у свим званичним документима и од стране свих аутора који су писали о топличко-јабланич-

кој операцији, поготово о њеном завршном делу који је непријатељ називао »Кераус« (»Очистити«). Међутим, до сада нигде није на одговарајући начин истакнут значај који је тај пробој имао. Може се само нагађати како би се операција даље развијала да он није успео. Остаје чињеница да је он потпуно успео, чак више него што се очекивало. Командовање јединица НОВЈ је на врло вешт, готово бриљантан начин, и врло брзо тај успех искористило за даље развијање пробоја и противудар и за коначно решење операције у корист НОВЈ.

У свести преживелих бораца 17. бригаде заувек је остало утиснуто да преузета иницијатива на »оругличком фронту« никада више није испуштана из руку, до краја рата. То је била последња офанзива непријатеља против главних снага НОВЈ на југу Србије и она је сломљена баш ту на »оругличком фронту«, а почетак њеног краха одиграо се на меловским положајима.

У многим публикацијама такође је остало недовољно објашњено и питање какве су то и чије снаге разбијене на меловачким и гагинским положајима. Све анализе указују на то да су те снаге припадале немачкој Борбеној групи »Дизенер«, односно 5. полицијском пуку за осигурање комуникација, ојачаном 2. батаљоном 12. тенковског пука за нарочиту употребу, 2. батаљоном немачког 1. добровољачког пука и батеријом топова бугарске 27. дивизије (свега око 2.600 војника).

БОРБА КОД ГРГУРОВЦА И НА ЂОРЂИЈИНОМ РИДУ

Негде поподне, 28. јула, 2. батаљон 17. бригаде осмотрио је дугачку колону са великим бројем коња како маршује уз Шуманску реку. Због преподневне магле, колона је касно откривена, а идентификована је тек када је већ била прошла висину положаја 2. батаљона. Челом је улазила у село Гргуревце, испод Ђорђијиног рида, а зачеље је излазило из села Поповаца. Утврђено је да су то Бугари који су хитали да ојачају непријатељску одбрану код села Липовице, вероватно не познајући промене у ситуацији које су наступиле пре подне тога дана.

На брзину организован напад делова 17. бригаде на ову колону, без подршке пратеће чете која се налазила код 4.

батаљона испод Липовице, није дао значајнији резултат. Нападнуте са западних падина коса испод Барја и Белог Камена, бугарске јединице су се релативно брзо развиле за борбу и организовале отпор на супротној обали Шуманске реке. Бугари су посели Ђорђијин рид изнад Гргуровца, заселак Ђорђинска мала. Слабијим снагама одржали су и положај на Богановом риду, али их је одавде пред вече одбацио 2. батаљон. Тако су се све ове бугарске снаге успеле прикупити на Ђорђијином риду и овде организовати одбрану.

Током ноћи бригада је остала у борбеном додиру са бугарским деловима, онемогућавајући им евентуални продор ка Шуманској реци. Са једним батаљоном на коси Лукавици затворила је правац од Лебана. У том распореду су јединице заноћиле без икаквих већих промена. Једино су Бугари целе ноћи радили на копању ровова и припремању положаја за кружну одбрану.

У току ноћи на Ђорђијин рид је стигао и један коњички ескадрон Бугара из правца села Клаића, један вод Немаца са радио-станицама, као и нешто добровољаца - недићеваца.

Бригада није била препуштена сама себи. Главни штаб НОВ и ПО Србије је помно и интензивно пратио борбе на оругличким положајима. Његов командант, генерал Коча Поповић, имао је непосредан увид у развој дејства јер их је пратио, практично, из тактичког распореда својих јединица⁶⁷.

У конкретним условима он је брзо реаговао и предузео неколико енергичних мера, које су му стајале на располагању. Тако је према доста удаљеној 17. бригади Коча Поповић упутио свог заменика Љубодрага Ђурића да тамо, у штабу бригаде, на њеном командном месту у Барју, координира дејства свих јединица, које ће се још придружити овој бригади на самом шпицу пробоја. У складу са новонасталом ситуацијом, наредио је нове покрете јединица, доделио им нове задатке, пожуривао јединице које су заостале у извршавању задатака, вршио ојачања тамо где ће бити најбоље искоришћена, наредио хитну поуну муницијом тамо где се највише трошила и др. Укратко, држао је ситуацију чврсто у рукама и није дозвољавао да се изгуби преузета иницијатива.

⁶⁷ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

То показује и наређење које је командант Главног штаба Коча Поповић упутио штабу 21. дивизије 28. јула, поподне. Тај аутентични документ врло јасно оцртава ситуацију и намере команданта. У том наређењу се поред осталог каже и ово:

»1) Примили смо ваш кратак извештај да сте стигли у с. Барје.
2) У 14 часова пошао је са Оруглице мој заменик, потпуковник Ђурић, ка XVII Бригади. За сваки случај, уколико не пронађете Љубу, ево вашег задатка: са ваше две бригаде треба да избијете на просторију Игриште - Славујевци - Шумане у току сутрашњег дана, 29. о.м., с тим што до зоре треба да стигнете на просторију Бели Камен - Игриште; за то време XVII Бригада, заједно са XV, која је данас у подне кренула према XVII - а вероватно већ до зоре избиће на Пороштицу и Бувачки Вис, и на тај начин угрозиће позадину непр. делове, са 3 тенка (око 200 војника), који су се још задржали на југо-западном делу Липовице.

Ви ћете, дакле, у току сутрашњег дана, штитити бок XVII и XV-ој и обезбедити правилан развој њихових операција. Одржаваћете сталну везу са Штабом XVII ради правилног садејства. Ако се све буде правилно развијало, ви ћете сутра увече прећи комуникацију Лебане - Лесковац и избити на Кремен са обе бригаде - а одатле даље према Радану. Ваша V (5. бригада - прим. а) остаје с нама, као општа резерва.

3) Немојте форсирати људство преко његових снага; дајте му потребан одмор и нахраните га. Задатак који сте добили - и који је изложен у тачки 2) овог наређења - даје вам могућност за то. При оваквом стању људства - умор и нередовна исхрана - важније је радити спорије, али солидније, него сувише брзо; боље је задоцнити у извршењу задатка него одустати од његовог извршења⁶⁸«.

Када је ово писмо послато у Главном штабу Србије се још ништа није знало о појави колоне Бугара у долини Шуманске реке. Познато је само било да су ометали покрет бригада 24. дивизије они непријатељски делови »који су се још задржали на југозападном делу Липовице«.

Поседање леве обале Шуманске реке у висини Гргуrowца од стране бугарских снага стварало је нове сметње и претило да онемогући или знатно отежа већ започети покрет, поготову због тога што се непријатељ код Липовице, подржан са

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

неколико тенкова, показао знатно живаљивији и упорнији него што се претпостављало. Овде је отпор савладан тек сутрадан, 29. јула, у преподневним часовима, па су после тога, 15. српска бригада и 4. батаљон 17. бригаде могли да отпочну са покретом ка селу Клаићима и даље ка долини Шуманске реке.

После пријема извештаја о догађајима у долини Шуманске реке, на предлог свог заменика који се налазио у штабу 17. бригаде, командант Главног штаба Србије је одлучио да се, у оквиру маневра са истока ка Пороштици, ликвидирају непријатељске снаге у рејону Гргуровци - Поповци. Он је проценио да на овом правцу може ангажовати довољно снага за одлучан напад, па је у том смислу наредио:

- да 17. бригада, са три батаљона, остане у борбеном додиру и држи блокаду изолованих Бугара са истока, југа и севера, све до пристизања 15. бригаде и њеног 4. батаљона, а после тога ове две бригаде да изврше заједнички напад на опкољене Бугаре и ликвидирају њихово упориште;

- да се у нападу ангажује и Јастребачки НОП одред, који се тада налазио у оперативној потчињености штаба 21. дивизије (одред је у току 29. јула стављен под оперативну команду штаба 17. бригаде, и имао је пет чета са око 300 бораца);

- да се после ликвидације непријатеља код Липовице, бригада ојача четом средњих минобацача из 5. српске бригаде 21. дивизије;

- да се јединице попуне довољном количином муниције, нарочито минобацачке, и ручним бомбама и да им се додели већи број енглеских аутомата.

У међувремену су 4. и 6. бригада 21. дивизије чврсто поселе положаје низводно на десној обали Шуманске реке, од Белог камена (кота 572) па до села Шумана, и спречиле да непријатељска појачања продру на правцу Лебане - Гргуровци.

Заиста је дошло до необичног и несвакидашњег случаја. Ангажоване су јаче снаге за обезбеђујућа него за главна дејства. Наша најславнија, најраније формирана, најiskusнија, најпопуњенија и најбоље наоружана дивизија обезбеђивала је извршење задатка две младе бригаде, које су тога дана биле у главној улози. И то је са своје стране уливало сигурност код бораца и старешина 17. бригаде да ће задатак бити успешно извршен.

У току ноћу уочи 29. јула Бугари су се главним снагама утврдили на Ђорђеином риду, а мање обезбеђујуће делове избацили на јужни део Ђогановог рида и при врху Ђорђеина дола. Успели су да ископају ровове пуног профила за стојећи став. Организовали су кружну одбрану на Ђорђеином риду са тежиштем ка Шуманској реци. На том делу одбране чак су успели да ископају и две-три узастопне линије ровова и обезбеде врло густу вишекатну ватру, користећи се својим надвишавајућим положајима.

Висинска разлика између бугарских положаја и долине Шуманске реке износила је просечно око 300 метара. Ђорђеин рид је уздигнута зараван, широка правцем север-југ 1,5 - 2 километара, а дугачка по правцу запад-исток, између путева Лебане - Гргуровци и Лебане - село Пороштица - село Клаићи, око 3 километара. Рид чини једну од завршних коса, које се каскадно и лепезасто спуштају од Клаића ка Шуманској реци, где преко стрмих камењара и одрона прелази у плодну, невелику и обрађену долину. Са јужне и северне стране Ђорђеин рид је оивичен дубоким потоцима, јаругама, које мештани називају Ђорђеин и Ђелин дол. Потоци се са леве стране уливају у Шумску реку. Средишњи, издигнути део Ђорђеиног рида чини Големи чукар. Од Лебана је удаљен, путем уз Шуманску реку, око 15-20 километара.

На том простору бранио се један бугарски батаљон, један коњички ескадрон и вод Немаца, са ојачаном комором, свега око хиљаду војника.

Први и 3. батаљон, а делимично и 2. батаљон 17. бригаде држали су положаје око Ђорђеиног рида које је непријатељ надвишавао. Батаљони су имали по једну чету избачену на десној обали Шуманске реке, на косама западно од села Белог Камена и Барја, које су дејствовале »одозго« по непријатељу, тако да он није могао успешно и неометано тући прве линије батаљона. Предње јединице батаљона биле су врло близу бугарских ровова, одакле су могле и дејствовати лаким минобацачима.

Иако су три батаљона 17. бригаде била у непосредном борбеном додиру са Бугарима, није се журило са почетком општег напада јер се очекивао долазак пратећих чета 17. и 5. бригаде, а такође и подилажење 15. бригаде и 4. батаљона 17. бригаде, који су претходно морали да слома непријатељ-

ску одбрану код Липовице и да савладају простор од Липовице до Клаића и орагнизују напад на Ђорђијин рид са југозапада и запада.

Ипак то време је искоришћено и да се изврше детаљне и непосредне припреме са свим старешинама и борцима, и да се и најмања јединица упозна са задатком и начином његовог извршења. После команданта и командира наступали су политички, партијски и скојевски радници, комесар бригаде, комесари батаљона и чета, њихови помоћници и секретари СКОЈ-а и објашњавали значај и потребу успешног извршења задатака.

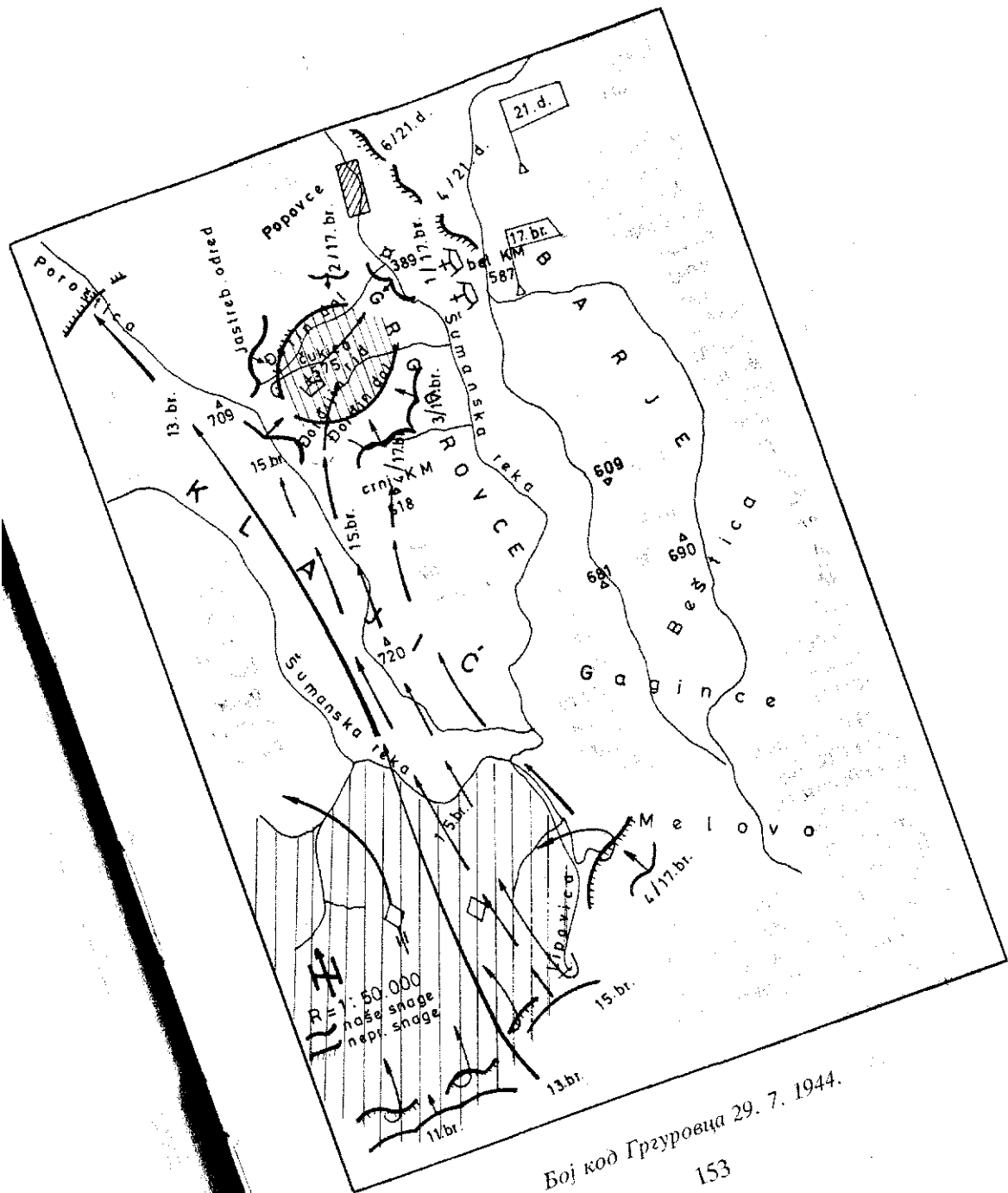
Минобацачке чете 5. и 17. бригаде су пристигле око подне, два-три сата пре осталих јединица 15. бригаде и 4. батаљона Седамнаесте. Обе чете су своје ватрене положаје организовале на десној обали Шуманске реке, на падини поред сеоског пута између Барја и Белог Камена. Ватрена припрема напада је отпочела одмах после посудања ових положаја, прво појединачним минама, затим почестим тучењем делова борбеног поретка Бугара, да би се наставило плотунском ватром обе чете, а онда опет појединачно, и тако редом.

Непријатељ је у почетку узвратио са неколико мина, али без резултата и брзо је ућуткан. Више се његови минобацачи нису јављали.

Борци и старешине који су се затекли на околним ћувицима пажљиво су пратили дејства својих минобацача, очекујући команду за почетак напада. Ватрена припрема је потрајала нешто дуже, можда и преко два сата систематског и прецизног дејства. Убрзо су се и голим оком могли запазити све већи губици које је непријатељ трпео. После експлозије мина све чешће су се пропињали и безглаво јурили преплашени коњи. Из ровова су с времена на време избезумљено искакале и брзо нестајале фигуре војника.

Са осматрачнице штаба 17. бригаде у рејону Барја дејства је пратио, одобравао одлуке и координирао рад јединица заменик команданта Главног штаба Србије Љубодраг Ђурић.

Током друге половине ватрене припреме, јединице су кренуле са полазних положаја. Низ дуге падине од Клаића преко тешког, испресецаног земљишта, преко дубоких потока и кроз делимично високе шуме, у стрељачким строје-

вима, доста споро спуштале су се јединице 15. бригаде, на чијем је десном крилу био и 4. батаљон 17. бригаде. Повремено су се смењивале интензивна са слабијом ватром аутоматског оружја. Ту и тамо прогнали су по неку заосталу непријатељску групу, а касније и обезбеђивачке делове који су се налазили изнад Ђорђиног рида.

Са северозапада, од правца Ђогановог рида наступао је Јастребачки НОП одред. Ватру је отварао кратким рафалима, уз гласна довикивања, претње Бугарима да се предају. Када се одред примакао на блиско одстојање, чврсто је засео на западну ивицу Ђогановог рида са севера и северозапада. Држећи надвишавајуће положаје према коти 721, одред је почео да засипа пушкомитраљеском ватром бугарске положаје и на тај начин да им наноси губитке. Одред није имао задатак да пређе у јуриш, већ да обезбеђује свој правац, али је својом активношћу скренуо пажњу непријатеља на себе.

Паралелно са 15. српском бригадом на посебном тактичком правцу село Клаићи - село Бувци - Порошtica бандера, нападала је 13. српска бригада. Она је избила на простор Ђулекаре - Бувци - Бувачки вис - кота 794 и после противнапада непријатеља успела да одржи положаје од Бувачког виса до Ђулекаре.⁶⁹

У међувремену, са плазних положаја је кренуо јуришни ешелон, који су сачињавала три батаљона 17. бригаде: 2. батаљон је наступао из правца Ђолиног дола, 1. батаљон из долине Шуманске реке и 3. батаљон преко и уз Ђорђин дол.

Југозападно од 13. бригаде, 11. српска бригада гонила је »непријатеља који одступа са тенковима од Липовице за Радевачку чесму«.

Овим дејствима 13. и 11. бригаде онемогућена је евентуална интервенција непријатеља из правца Радевачке чесме, од Дрводеље и Буваца и добро обезбеђен леви бок 15. бригаде.

За то време целом дужином Шуманске реке, низводно од Гргуроваца, ватром су се оглашавале јединице 21. дивизије, 4. и 6. бригада, сигурно затварајући правац од Лебана.

Тако је противудар извођен уз активно учешће четири бригаде 24. дивизије и са две бригаде 21. дивизије.

⁶⁹ Зборник НОР-а, том I, кн>. 9, стр. 437.

• „„;

Између 16 и 17 часова 15. бригада је стигла на домет пешадијске ватре до Ђорђијиног рида и отпочела одзого, са околних висова, да засипа ватром Бугаре.

У то време испаљен је последњи плотун минобацача и дат сигнал за јуриш 1, 2. и 3. батаљона 17. бригаде. Борбени поредак је пожурио уз стрме стране у одсудан јуриш. Борци су задихано, у скоковима, савлађивали малу удаљеност од првих непријатељских ровова, примичући се на даљину ефикасног домета ручних бомби. Многи међу њима били су потпуно боси, неки са изувеним опанцима од свињске коже и окаченим на упртаче. То је предузето као мера предострожности, нарочито код бораца наоружаних малим енглеским аутоматима. Раније је било случајева да се борац оклизне и аутомат сам репетира, што је доводило до нехотичног рањавања и губљења живота. Психолошки оптерећен, сконцентрисан до крајњих граница на непријатеља, борац осећа чвршће тле босим ногама него у клизавим опанцима!

Било је топло и ведро јулско поподне, са нешто гомиластих кумулуса на западном хоризонту. Испред су се образовале изгужване завесе облачића иза свежих експлозија, споро се уздижући и нестајући у прозирним праменовима.

Док је стрељачки строј батаљона 17. бригаде грабио уз падину, спреман на последњи залет пред упадање у бугарске ровове, изненада су се испред бораца, на блиском одстојању, подигле црне силуете бугарских војника. Обасјани већ косим сунчевим зрацима, који су се расипали из правца бугарских положаја, скоро у једном тренутку је изникло из ровова десетине и стотине уздигнутих мета. Блештави бајонети су обележавали кривудава линију борбеног поретка Бугара, који је израћао из земље и пошао у противјуриш, добро припремљен, организован, са прописним малим растојањем између војника, густ, можда само неколико лаката између војника.

Бугари су организовано избацили први снап ручних бомби. Све су оне биле са дрвеним рукохватима. После кратког млатарања кроз ваздух и котрљања низ стрму падину, бомбе су постизале доста велике домете. Срећом што су бацане нервозно, несумице, па нису нанеле веће губитке. После тога су Бугари отворили ураганску ватру из свих оружја и устремили се на онај део 17. бригаде који је јуришао из правца

Шуманске реке, с фронта, нешто више ка споју 1. и 2. батаљона, ка троуглу између Ђелиног дола и Шуманске реке. Очигледно, имали су намеру да се што пре докопају заклоњеног простора који им је нудио Ђелин дол, те даље да одступе долином Шуманске реке ка Лебану и искористе прикривеност коју је нудило обрађено земљиште са пораслим кукурузима и конопљом.

За голобраде борце 17. бригаде то је био први случај да се њихов јуриш дочека противјуришем, да на њихов јуриш непријатељ одговори бомбашким и бајонетским ударом. Сада се први пут догодило да су борци били принуђени да воде борбу прса у прса, у коју су они морали да уђу без бајонета, јер, једноставно, нису имали у наоружању бајонете за своје пушке и аутомате, нити их је ко обучавао за »бод бајонетом«, па нису ни били вични томе. Ако је и неки борац имао заробљени бајонет или каму, то је носио више као трофеј и користио за свакодневне друге потребе, али не и за борбу.

Код младих бораца 17. бригаде није било колебања, страха, појаве панике. Ништа није поколебало јуришни строј преморених, неиспаваних и гладних партизана, са босим ногама пуним пликова од коприва и трња који се у јуришном заносу нису осећали. Партизански строј је само застао и прилегао. Лицем у лице непријатељ је дочекан ураганском ватром са свих страна и из свих врста оружја.

У судару са партизанским ватреним паклом и стаменим противником Бугари су у почетном борбеном поретку издржали врло кратко време. Њихов јуришни поредак се брзо проредио, као снопље су падали издигнути бајонети, нестајући као притке у вихору. Већ после 50—100 метара строј је почео да се осипа, да се лелуја и кида, да се инстинктивно савија у неуредну, еморфну и густу гомилу, у којој свако трчећи узалудно тражи заклон иза оног испред себе. Убрзо то више није била претећа фаланга бајонета и шлемова, већ гомила која се све више сабија ка средини, сужава, сама себе успорава и чини борбено неспособном. Гомила се са све мање смисла ваљала низ падину којом се била устремила, у којој само понеки челни војник покушава да ватром и бомбом прокрчи себи пут, све док не падне покошен, а онда опет избијају они који у несрећи постају први и челни у смрти. У том трагичном смењивању и посртању гомила је и даље кидисала напред,

топећи се све више и више и завршавајући у групиом и појединачном бекству преживелих иза проређених шумарака и низ јаруге, што су за тренутак пружале заклон и обећавале спас. Али спаса није било.

Ватра бораца 17. бригаде није престајала. Цеви аутомата и пушкомитраљеза су се усијале, али су и даље непрекидно сипале ужарену танад, која су на малим одстојањима била смртоносна. За само неколико минута био је десеткован и поражен непријатељ.

Од неколико стотина непријатељских војника само веома мали број је успео да се провуче преко погинулих и рањених војника кроз уске међупросторе стрељачког строја батаљона 17. бригаде. Касније се видело да је међу њима било највише лакше и теже рањених, али који су успели, онако још врући, да се отетурају још коју десетину или стотину метара и тамо онемоћали сачекају своју судбину.

Кратка и стрма падина Ђорђијиног рида убрзо је била прекривена изгинулим и рањеним непријатељским војницима. На вијугавој стази, најгушће покривеној падалим људским телима, било је и шест погинулих и десет рањених бораца 17. бригаде. Они су својим грудима успоравали и задржавали ваљајући гомилу бугарских војника, јер су једино преко њих мртвих, Бугари могли сићи ка реци.

Без посебне команде, рутинерски, понесен динамиком борбе, повио се и борбени поредак 17. бригаде, не одлепљујући се од преживелих непријатељских војника, и прешао у буквално гоњење остатака десеткованог и пораженог противника ка реци и низ реку.

Неке бугарске групе и појединци су успели да се живи спусте до саме реке, покушавајући да се сакрију по кукурузима и конопљама, али су убрзо откривени и уништени.

Разбијеном непријатељу више ништа није било наложено и ништа му више није могло да помогне. Оне који су успевали да се посакривају у баштама, шталама, оборима итд., мештани су брзо откривали и одмах су обавештавали најближе групе бораца.

Нису помогла ни подмукла лукавства појединих бугарских војника, као оно када је један бугарски сержант, на позив трочлане посаде партизанског пушкомитраљеза, да се преда, одговорио; »Предаваме се, братко!«, а затим искористио краткотрајну наивност посаде и кукавички бацио бомбу,

од које су погинула сва три храбра партизана: пекарски радник из околине Књажевца, свршени матурант из Крагујевца и Мима Протић, ученик гимназије из Прокупља. Овај мучки поступак бугарски подофицир је платио главом; покошен је рафалом из суседног трња, од партизана који је остао невидљив за непријатеља и који је пратио догађај са стране, али није очекивао овакву подлост испред уперене цеви и у безнадној ситуацији.

Обрачун са непријатељем је довршен у плодној долини Шуманске реке, низводно од Ђорђијине мале. Тек овде је престао сваки отпор непријатеља. Борци 1. и 2. батаљона су заробљавали групе и појединце. Између високог растиња било је тешко одржавати визуелну везу међу борцима, па кад би два-три борца или појединац заробили већу групу Бугара, наредили би им да се међусобно повежу својим упртачима и опасачима, и тако их у повотку спроводили према штабу бригаде. На леђима заробљеника били су натоварени заробљено наоружање и опрема. Најбројнију групу, од 10 заробљеника, довели су политички комесари 1. чете 1. батаљона Светислав Петровић Пики и његов помоћник Радојица Павићевић.

Када се борба потпуно утишала, групе бораца почеле су да излазе са заробљеницима на широк пут који је ишао долином реке. А онда је органозована потрага за рањеницима. Био их је велики број. После указивања прве помоћи организовано је ношење рањеника. Са свих страна оживеле су колоне бораца са заробљеницима, који су носили своје рањенике, заплењено наоружање и опрему, пењући се ка штабу бригаде у селу Барју.

Трећи и 4. батаљон били су застали на Ђорђијином риду. Тамо су похватили преживеле коње и заробили велики број непријатељских рањеника, међу којима већи број тешких.

Један део бораца стигао је у штаб бригаде у чизмама које су поскидали са изгинулих бугарских официра и војника. Пошто су их обули на босе ноге, без чарапа и шуферица, јер нису имали никаквог искуства у томе, стизали су са великим жуљевима, љути на неудобну обућу. А тамо их је чекало изненађење. Било је стигло довољно енглеских ципела, истина уских за њихове чворновате ноге, али су се заменом некако комплетирали и одбацили грубе бугарске чизме. При-

чали су о доживљајима из борбе, цупкајући у новим ципелама и жутиим енглеским чарапама не би ли некако разгазили и учинили удобнијом своју нову обућу.

Тако је до пада мрака завршена борба код села Гргуровца. У операцијском дневнику Главног штаба НОВ и ПО Србије о борби 17. бригаде 29. јула је записано:

»17. бригада води борбу са Бугарима десно од 15. бригаде, тј. од села Гргуроваца па до Барја. По разбијању непријатеља заплешује 6 тешких митраљеза, 10 »Зорки«, доста пушака, око 20 коња и другог ратног материјала.

Непријатељ има преко 100 мртвих, рањених доста, заробљених 12 војника. Наши губици 6. мртвих и 10 рањених».⁷⁰

Заиста су овде дате прескромне цифре о непријатељским губицима, без обзира на то што се у дневнику користе подаци »преко 100 мртвих« и сл. Без икаквог претеривања може се тврдити да је само на одсеку фронта 17. бригаде било између 150 и 200 погинулих бугарских војника, које су мештани прикупили и сутрадан сахранили у потоку Ђелин дол. Јединице 17. бригаде су заробиле 67 бугарских војника, подофицира и официра, заплениле су опрему Бугара и наоружање, а међу њима и 12 тешких митраљеза »шварц лозе«. Заплењене су покретне кухиње за по неколико стотина војника, 70 товарних коња. Сем онога што су носили борци и заробљеници, било је мобилисано осам воловских кола за транспорт заплењених пушака и муниције, а сви заплењени коњи били су претоварени пленом. На Големом чукару погинуло је и 20-30 немачких војника.

Ово је био до тада најтежи пораз Бугара у једној борби најугу Србије од кадасудошли овамо почетком 1942. године.

Присећајући се тих догађаја неколико дана касније Коча Поповић, командант Главног штаба НОВ и ПО Србије, у свој ратни дневник је записао и ово: »У поноћ стигло је Ратково писмо (Ратко Софијанић командант 24. дивизије - примедба П.М) да је 21 (дивизија) из непознатих разлога одступила са Оруглице према Ветерници - у приличном нeredу. Наредио сам Ратку да се задржи на садашњим положајима, док се ситуација не разбистри. Стигло је и Љубино писмо (Љубодраг Ђурић, заменик команданта Главног штаба Србије, примед-

⁷⁵ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

ба П. М.). Излагао је о повлачењу 21. и позивао да одмах дођемо. Спустили смо се у Мијовце. Ту сам дознао да је, мислим, 17. бригада са једним батаљоном, 4. зауставила и протерала непријатеља, који је био избио у село Оруглицу. Добили смо нешто више простора. Сутрадан, до ногу је потучен бугарски батаљон у долини Шуманске реке, после опкољавања. Затим је 21. дивизија прешла у Пусту Реку, а 24. је наставила борбу са Бугарима, четницима и недићевцима».⁷¹

Пораз Бугара је регистрован у оперативном дневнику немачке Команде за Југоисток у Солуну 31. јула 1944. године, где је записано:

»Накнадно чишћење у операцији 'Кераус'. Даље непријатељске снаге су продрле са обе стране Лебана против Бугара у правцу севера. Високи губици код Бугара у оружју и несталима».⁷²

После борбе код села Гргуровца и Поповца остали су разбацани лешеве бугарских војника и официра. Седамнаеста бригада је журила у нове окршаје. На попришту борбе остале су да труну кости Љубомира Хафезова, једног од командира бугарске роте, заједно са костима војника из његове чете. Остала су сећања на документа пронађена код погинулог поручника Л. Хафезова. Кожна торбица, а у њој неколико хиљада лева и омањи нотес са именима и презименима војника и старешина његове чете, по водовима и одељењима. На корицама латиницом утиснуто име: Г. НаНегоу. Са два »ф«, типично германски, мора да је био фашиста. Слика неке девојке из Софије, лепе, веселе, можда веренице, можда не, у сваком случају остала је у тузи једна млада жена у Софији. Само после борбе остале су у тузи стотине бугарских мајки, сестара, жена, деце. А морало је тако бити, јер су њихови отишли у туђу земљу да тамо за туђе интересе убијају, пале и са собом доносе тугу. На Ђорђијином риду згажен је »лаф« »царото« Бориса и никада се више неће вратити НаНегоу, нити многи из његове чете.

Успех јединица 17. бригаде у борби код Гргуровца и Поповца је велики прилог једне младе, релативно мале јединице, чије је бројно стање до тада било спало на испод

⁷¹ Коча Поповић, *Белешке уз ратовање*, Београд, 1988, стр. 27.

⁷² *Зборник НОР-а*, том XII, књ. 4, стр. 903.

500 бораца, у судару са надмоћнијом, бројнијом, боље наоружаном и добро обученом регуларном окупаторском јединицом. Велика храброст, смелост и вештина сломили су отпор регуларне фашистичке солдатеске.⁷³

У МЕЂУРЕЧЈУ ЈАБЛАНИЦЕ И ВЕТЕРНИЦЕ

Изненађен офанзивним дејствима јединица НОВЈ, отпочетим противнападима 27. јула и снажно израженим у току 28. и 29. јула непријатељ је хитно упутио расположива ојачања на све угрожене правце, па и ка свом разбијеном »оругличком фронту«.

Тридесетог јула 17. бригада је извршила покрет од Барја за Клаиће, а већ следећег дана, 31. јула, распламсале су се нове борбе, у које су била ангажована и пристигла непријатељска ојачања. »Око подне непријатељ је отпочео артиљеријску припрему напада на положаје 13. бригаде. Уз подршку јаке артиљеријске ватре са правца Пароштице и Белог Камена, потпомогнут тенком, који се пробио кроз наш положај и отишао у правцу Бувачке школе, а потом на к. 721 (Клаићи). Услед продора тенка 13. бригада повукла се на положај к. 807 - Сковрч. 17. бригада, која је била у резерви, прешла је у противнапад и успела да избије на положаје 13. бригаде. 11. бригада се повлачи на положаје Ђулекар - Црни врх, а 13. бригада на положаје Сковрч. 17. бригада води борбу са Бугарима на Клаићкој Коси, пред вече врши противнапад«.⁷⁴

Опширније о борбама 17. бригаде говори у својим сећањима Радивоје Лазаревић, тада заменик команданта 17. бригаде. Поред осталог он наводи и ово;

»На дан 31. јула 1944. године, 17. бригада је, као резерва 24. дивизије, са три батаљона, била размештена на коси југоисточно од Бувачког Виса, кота 780, кота 721 и кота 701 тј. на североисточној страни села Клаића. 4. батаљон 17. бригаде се налазио на обезбеђењу Главног штаба Србије.

⁷³ У усменој изјави др Стевана Ђорђевића, каснијег борца 17. бригаде, коју је дао аутору се каже и ово: »Дечаци и омладинци, мештани ЈТебана, међу којима сам био и ја, прикрадали смо се Драговићевом воћњаку - јабучару - поред млина у Лебану, почетком августа 1944. и видели на десетине лешева бугарских окупаторских војника које су довезле бугарске јединице од Гргуроваца и Поповца«.

⁷⁴ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 440 - 442. и 538.

Штаб дивизије је у току 31. јула и 1. августа мобилисао један део становништва на изradi полетно-слетне стазе за слетање савезничких авиона која је била предвиђена да се изгради у северном делу села Клаића, на заравни у горњем току Шуманске реке. Заједно са сељацима на изградњи овог аеродрома употребљене су и неке јединице 24. дивизије. У исто време, на Бувачком вису водила се борба са непријатељским снагама. Већ у јутарњим часовима 1. августа, 15. бригада протерала је непријатеља са Тупалског виса на север према селу Тупале и Ђулекар, настојећи да продре ка селима Капит и Лапаштица.

Тек што је 31. јула борцима 17. бригаде би подељен ручак, куван у новим казанима заплењеним од Бугара код села Гргуровца, из Штаба дивизије на коњу је дојурио курир Богосав Радојевић. Донео је наређење команданта дивизије Ратка Софијанића, које је било исписано на једној цедуљици. У наређењу је стајало да је 13. бригада одбачена са положаја Бувачког виса (кота 780) и да се повлачи према селима Бувцу и Клаићи. У вези са овим наређењем да 17. бригада одмах пређе у напад на непријатеља и да поврати положаје на Бувачком вису, јер је био угрожен аеродром који је био у изградњи.

Командант бригаде Милош Мушовић наредио је 2. батаљону да одмах крене правцем кота 721 - Бувачки вис да се непријатељ одбаци назад према северу. Са 2. батаљоном упућен је и заменик команданта бригаде Радивоје Лазаревић, како би помогао команди батаљона у руковођењу. Донешен је план да у случају употребе и цела бригада крене у напад према Бувачком вису.

Други батаљон је у трку кренуо на извршење задатка и користећи пошумљени терен убрзо се нашао северно од коте 721 и напао непријатеља у леви бок.

Непријатељ, изненађен брзом акцијом и противнападом партизана, напустио је положаје и дао се у одступање, страхујући да не буде одсечен од главнине.

Крајем дана 2. батаљон је избио на пут који од Бувачког виса води за Лебане, а на ком правцу је непријатељ био добро утврђен. После дуже борбе и тактичких варки непријатељ је отеран са положаја Бувачког виса и у паничном бекству се повукао на север, остављајући за собом 16 мртвих и рањених, међу којима и једног официра бивше југословенске

војске (овај официр имао је сат на коме је било исписано класа војне академије коју је завршио, презиме и име и неки други подаци).

Други батаљон известио је Штаб бригаде о ситуацији и остао да контролише достигнуте положаје очекујући пристизање осталих батаљона, како би заједно продужили наступање на север.

Међутим, негде око пола ноћи, стигао је курир са наређењем да се батаљон повуче правцем Клајићи - Бештице - Гагинце. Касније смо сазнали да су Бугари и Немци, одмах по одласку 2. батаљона према Бувачком вису, далекометном артиљеријом тукли главнину 17. бригаде, Штаб 24. дивизије и будући аеродром у селу Клајићи.

У таквој ситуацији пропао је и наш други покушај евакуације рањеника авионом.

У наведеним селима северно од Оруглице, Бригада је у широком распореду покривала и контролисала терен од 2. - 5. августа и сређивала се.

Истог дана, 31. јула, Главни штаб Србије је утврдио нове задатке потчињених јединица. С обзиром на новостворену ситуацију, донета је одлука да се 17. бригада у току ноћи одвоји од непријатеља и пребаци на положаје код села Гагинце, с тим да један батаљон остави у заштитници на положају Клајићи (кота 721), одакле да се повуче само под притиском непријатеља а 13. бригада да се пребаци на простор Горње Оруглице, уз задржавање једног батаљона на положају Сковрч.

Већ у току следећег дана, 1. августа, штаб 24. дивизије на леву обалу Јабланице пребацује 11. и 15. бригаду, а на десној задржава 13. и 17. бригаду и Бригаду »Георги Димитров«. Седамнаеста бригада организује положај на линији Гагинце - Бештица, фронтом према Барју.⁷⁵ Непријатељска офанзива попушта, а његове јединице се постепено повлаче са простора јужно од реке Јабланице.

Другог августа није било већих промена на »оругличком фронту«. У току 3. и 4. августа 17. бригада и Бригада »Георги Димитров« су се пребациле у рејон село Липовица - Радевачка чесма - Тупалски вис, одакле се непријатељ био повукао. На Тупалском вису добијен је материјал од савезника, којим су јединице попуњене.

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

ДЕЈСТВА У ГОРЊОЈ ЈАБЛАНИЦИ (4. ДО 6. АВГУСТА 1944)

У међувремену је цела 21. дивизија, са Јастребачким НОП одредом, барбатовачком и још неким командама места, продрла у Пусту Реку и на Радан-планину. Главни штаб Србије имао је намеру да на простор Горње Јабланице пребаци целу 24. дивизију с циљем да тамо разбије заостале четничке снаге и преко Косанице и Радана крене у сусрет Оперативној групи дивизија НОВЈ (2. пролетерска, 5. и 17. ударна дивизија) која је продирала из Црне Горе према Ибру и Копаонику. На основу тога, Главни штаб је 2. августа дао задатак 24. дивизији да протера четнике из Горње Јабланице (са 17. српском и бугарском бригадом), а 15. бригада да им садејствује.

У складу с овим наређењем 4. августа у 16. часова 17. бригада је без 4. батаљона, који је остао на Тупалском вису, извршила покрет ка Боровцима ради напада на четничке снаге у Горњој Јабланици. Бригада је маршовала целе ноћи и пре сванућа 5. августа прешла на леву обалу Туларске реке и наставила покрет ка селу Чокотину и Туларском вису, док је Бригада »Георги Димитров« наступала од села Тупала ка селу Маћедонцима. У то време 11. и 15. бригада су се налазиле у рејону села Свињиште - Велика Лопарда.

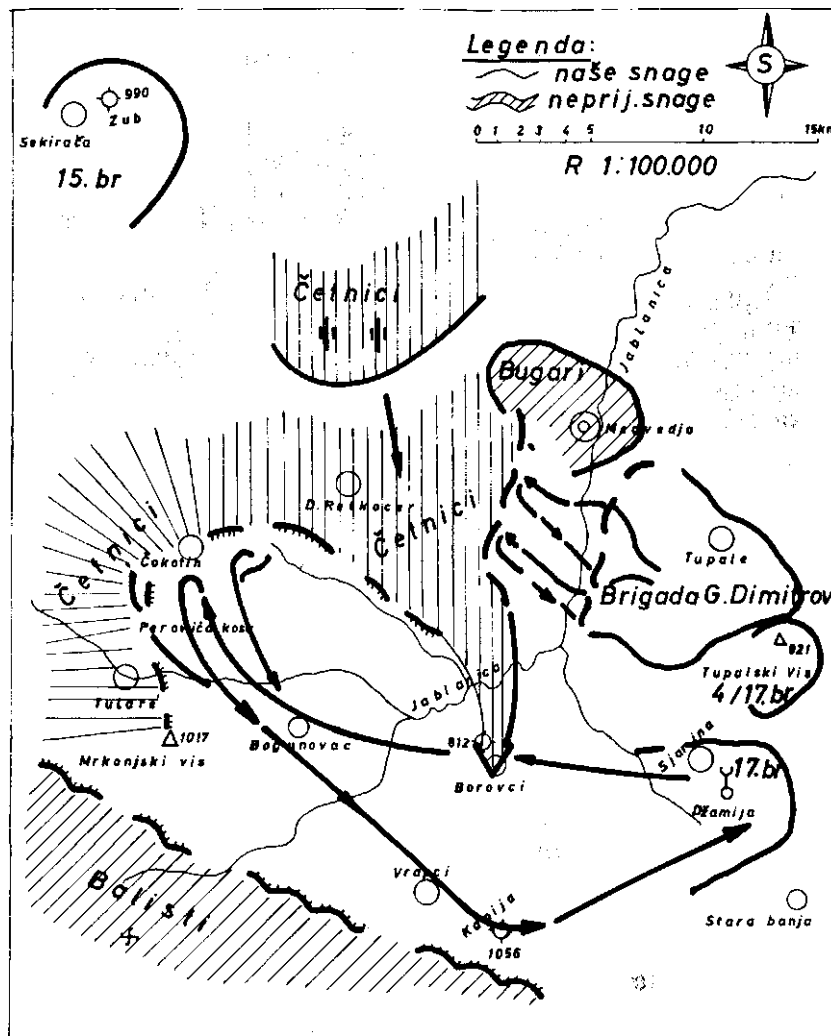
У наступању ка Чокотину бригада је наишла на знатно јаче непријатељске снаге од оних за које се знало, односно које су биле процењене. Сем четничког Расинског, 1. и 2. косовског корпуса, испред 17. српске бригаде и Бригаде »Георги Димитров« налазиле су се и знатне снаге месних четника, јабланичких бригада и других делова четничке Јужноморавске групе корпуса.

У таквим околностима је 17. бригада 5. августа око 10 часова избила на Перовића косу, према Чокотину. Четници су добили појачање и угрозили 17. бригаду тако да се она повукла ка Богуновцу око 18.30 часова, јер су се појавиле неке четничке снаге од Маћедонаца ка Боровцима. Око 22 часа непријатељ је затворио правац: Бувци - Сјерињска Бања и бригада се морала повући преко Свирачке капије (кота 1.056), Цамије и села Сјарине.

Бугарска партизанска бригада »Георги Димитров« око 3.30 часова предузела је напад на Маћедонце, али није

успела да избије до села. Задржала се на десној обали реке Јабланице.⁷⁶

У тој борби 17. бригада није имала губитака, нити су прикупљени подаци о непријатељским губицима.

Упад 17. бригаде у Горњу Јабланицу 5. 8. 1944.

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

Сутрадан 6. августа 17. бригада је обновила напад. О томе Радивоје Лазаревић, заменик команданта 17. бригаде, каже:

»На дан 5. августа, бригада је добила задатак да крене правцем: Сјарина - село Врапце - село Мркоње - Мркоњски вис (триг. 1017). Задатак бригаде био је да протера и очисти Горњу Јабланицу од четничких снага и других непријатељских јединица.

Десно од 17. бригаде наступала је бугарска бригада 'Георги Димитров' и то следећим правцем: село Дукат - Маћедонци - Реткоцер. Због удаљености праваца наступања ових двеју бригада, одређено је да се степен њиховог наступања обележава паљењем ватри.

У наређењу Штаба 24. дивизије било је посебно наглашено да се на правцима наступања наведених бригада налазе мање четничке снаге. Очигледно је да Штаб дивизије није имао стварне и прецизне податке о непријатељу, што се и показало у току борбених дејстава.

Маршујући ноћу 5/6. августа, наведеним правцем стигла је 17. бригада у зору 6. августа, у село Врапци, где су претходнице бригаде протерале мање четничке снаге, наносећи им губитке. Том приликом заплењено је око 15 пушака, какве моделе до тада наше јединице нису поседовале, нити је пак њихова муниција одговарала нашим пушкама. Ово нам је дало повода да закључимо да испред наших положаја имамо четнике који нису са овог терена. На истом правцу, за 17. бригадом, кретао се и Штаб 24. дивизије. У току дана, 6. августа, он је застао на преданку у с. Боровцу, куће у југозападном делу села, на путу за с. Богуновац.

Бригада је уз борбу, гонећи непријатеља, прешла и на леву обалу р. Јабланице. Напредовала је извршавајући задатак на одређеном правцу. Продирали смо лево од с. Реткоцера. Отпор непријатеља није био тако јак све до испред Мркоњић виса, односно села Мркоње, где се непријатељ жилаво бранио.

Током наступања 17. бригада је палила ватре како би успоставила везу са бугарском бригадом 'Георги Димитров'. У прво време добијала је одговарајуће узвратне сигнале, али их касније није било.

Штаб бригаде је у три наврата упућивао по два курира да уеоетаве везу са наведеном бригадом, али се они нису враћали.

Забринут таквом ситуацијом, командант бригаде Милош Мушовић одлучио је да упути једну чету ради успостављања везе са бригадом 'Георги Димитров', али се ни ова чета, којом је командовао Миливоје Рајичевић, није вратила.

Око подне 6. августа, док су наши предњи делови наступали уз косе Мркоњић виса, на главнину бригаде, где се налазио и њен Штаб, око коте 688 и села Мркоње, непријатељ је отворио ватру из топова. У први мах пало је око 10 граната од којих нисмо имали никаквих губитака.

Неке од граната нису експлодирале. На основу неексплодираних упаљача покушали смо да утврдимо темпирање и даљину са које је непријатељ гађао. Према звуку смо оценили да непријатељ дејствује са положаја негде из правца Доњег Реткоцера и Маћедонаца. Касније су се топовима придружили и средњи минобацачи.

Продирући постепено од села Богуновца према селу Мркоњу, Бригада је обезбедила десни бок поседајући положаје на десној обали Туларске реке. Очекивао се евентуални напад непријатеља од села Чокотина и Маћедонаца. Али до таквог напада из ових праваца није дошло. Непријатељ је остао само на дејству артиљерије, али нешто касније, у рано по подне, и ово дејство је престало.

И овог дана није се располагало потпунијим подацима о јачини и распореду непријатељских снага у горњој Јабланици, а о њиховим правим намерама само се нагађало. Касније ће се показати да су оне бројале неколико хиљада, те да је главнина била распоређена у рејону Реткоцера. Из тог рејона је у току дана и дејствовала непријатељска артиљерија бочном ватром против јединица 17. бригаде. Да се тако јаке непријатељске снаге нису очекивале показује и то да се на правцу продирања 17. бригаде кретао и Штаб 24. дивизије, са намером да се у току дана пребаци на леву обалу Јабланице, где су се 6. августа требале да нађу четири његове бригаде. Претходне ноћи, приликом издавања задатака Штабу 17. бригаде за други упад у горњу Јабланицу, командант 24. дивизије Ратко Софијанић и његов заменик Миле Ћаловић, су тврдили да на правцу

наступања 17. бригаде 'постоје само заостале групе четника', 'да су се главне четничке снаге упутиле према Копаонику', да су 'јаче снаге ангажоване против 21. дивизије на Радану и северно од њега«. Ове процене су биле доста тачне, сем у једном: није се знало да су још тог дана, 6. августа, у Горњој Јабланици били четнички 1. и 2. косовски корпус, скоро цео Топлички корпус са пет бригада, као и више јединица Јужно-моравске групе четничких корпуса.

И још нешто. Штаб 24. дивизије је очекивао да ће се 6. августа сигурно испољити активност 15. бригаде из правца Секираче према Реткоцеру. Међутим, као и претходног дана, ова јединица, далеко инфилтрирана у позадини непријатељу, и усамљена, опрезно је прикупљала податке о непријатељу, извиђала и радила за рачун 21. дивизије, која се тог дана налазила са друге стране Радан планине. Уосталом, тако је била и оријентисана од стране Главног штаба Србије. Прикривена у рејону села Секираче она је тога дана очекивала да се испоље дејства 17. бригаде, а нарочито бригаде 'Георги Димитров', јер је њен правац наступања био усмерен ка рејону 15. српске бригаде.

После одбацивања бригаде »Георги Димитров« на десну обалу Јабланице, непријатељ је остао у додиру са њом слабијим снагама, а тежиште дејства је пренео против 17. бригаде. Делом снага наставио је нападе против 17. бригаде из правца села Мркоња, а врло јаче снаге је упутио у међупростор између 17. бригаде и бригаде »Георги Димитров«, правцем: села Петриља - село Боровци - село Врапци, како би избио на боровачку косу, посео је, и на тај начин пресекао одступницу 17. бригади према Равној бањи, а затим, по могућству, опколио је и уништио у захвату села Петриље, Бороваца и Врапца, с једне стране и села Богуновца и Мркоња, с друге стране. Ако му то у потпуности не успе, непријатељ је сматрао да ће довољно бити и то што ће пресећи одступницу и 17. бригаду набацити на »арнаутску границу«, која је била густо поседнута балистичким јединицама, па је тако, у сваком случају, изложити уништењу«.

Око подне 6. августа штаб 24. дивизије је наредио 17. бригади да се хитно повуче. У тренутку када је донео ову одлуку штаб 24. дивизије још није располагао подацима о покретима јаким четничким снага правцем: Патриље - Боровац - Врапце. Зато се одлучио да у селу Боровцу сачека повратак 17. бригаде.

Оваква одлука је била уловљена неповољним развојем ситуације на правцу бригаде »Георги Димитров«. Ова бригада је у раним јутарњим часовима 6. августа наишла на јаке четничке снаге на прилазима селу Реткоцеру. Развила се неравноправна борба, у којој је погинуо и комесар Бригаде »Георги Димитров«, Митар Мартиновић, родом из села Новог Момчилова, испод Пасјаче. Бригада је претрпела велике губитке у кратком времену и била присиљена на одступање према селима Дукату и Тупале, на десну обалу Јабланице. За ово одступање бригада није тражила одобрење од штаба 24. дивизије, нити је на време обавестила о томе претпостављене, а ни суседну 17. бригаду.

Вероватно је било између 14 и 15 часова када је у штаб 17. бригаде стигао курир Богосав из штаба 24. дивизије. Донео је писмено наређење по којем је 17. бригада морала одмах да обустави дејства према Мркоњу и Мркоњском вису и да се повуче преко Бороваца и Врабаца ка Старој и Равној Бањи.

Пошто је примио ово наређење, командант 17. бригаде је хитно издао неколико својих наређења:

1) поучен непријатним искуством од претходног дана када је непријатељ набацио јединице 17. бригаде да се повлаче преко Свирачке капије (кота 1056), одмах је наредио да се упути једна ојачана чета 2. батаљона, са командиром Обрадом Кујовићем на челу, да најкраћим путем, без икаквог задржавања, што пре стигне у село Боровац и поседне Боровачку косу, где да организује одбрану са тежиштем на Вукашиново брдо (триг. 843) и да ту остане у улози бочног обезбеђења бригаде све док не прође њено зачеље, после чега да се савије у колону бригаде;

2) наредио је да се образује заштитница јачине ојачане чете и ставио је под команду свога заменика Радивоја Лазаревића, са задатком да штити извлачење јединица бригаде из борбе, а касније и њихово одступање, крећући се на зачељу колоне;

3) командантима батаљона је наредио да одмах отпочну одвајање од непријатеља и повлачење у правцу села Врапци, ради чега је требало до Мркоњске реке формирати одступно-маршеви поредак по следећем: на челу 2. батаљон, за њим 3. батаљон, па 1. батаљон и на зачељу колоне бригадна комора, док је штаб бригаде и пратећа чета требало да маршују између 2. и 3. батаљона.

Извлачење из борбе и формирање одступно-маршевске колоне извршено је без текшкоћа. Према селу Мркоњу непријатељ се још увек бранио, а на другим правцима од Богуновца и Петриље до касно по подне нису се испољавала никака дејства. Извесну забуну код непријатеља изазвало је продирање чете Миливоја Рајчевића од Богуновца, источно од Чокотина па ка Реткоцеру. Ова чета је цело поподне (6. августа) водила борбу, узалудно покушавајући да успостави везу са Бригадом »Георги Димитров«, пошто није знала да се ова бригада раније повукла. Када је командир чете схватио да може бити одсечен од своје главнине, било је већ касно, јер су се надмоћне снаге непријатеља биле поставиле између чете и главнине 17. бригаде. Због тога се чета под заштитом мрака одлепила од непријатеља и неосмотрена продужила ноћни марш ка селу Газдару и Пустом Шилову, прикривајући се и вешто избегавајући сусрет са непријатељем. При томе је имала среће, јер су јединице непријатеља то поподне већ биле упућене на десну обалу Јабланице, према селу Боровцу.

У вези са продором чете Миливоја Рајчевића непријатељ је дуго био у недоумици; она је одвлачила његову пажњу и изазвала забуну у праве намере, па је главнину бригаде оставио на миру и није је нападао јачим снагама, практично све до почетка повлачења. Али тада је већ било касно да било шта озбиљније предузме на левој обали Јабланице и Туларске реке, јер се бригада организовано извлачила под заштитом заштитнице.

Чета 2. батаљона под командом Обрада Кујовића, која је образовала предњи одред 17. бригаде, успела је пре непријатеља да поседне Боровачку косу. Око 16 часова пред четом су се појавили предњи делови непријатељских јединица који су наступали правцем Петриље - Боровац. Одмах се развила врло оштра борба, у којој су ови непријатељски делови претрпели тешке губитке, а њихов напад је одбијен. После првог неуспеха непријатељ је, по мери пристизања јединица, уводио све нове и јаче снаге и обнављао нападе, али без одлучујућег успеха. Предњи одред 17. бригаде успешно је одолевао непријатељским јуришима и поред знатних сопствених губитака све до пристизања 2. батаљона који се кретао на челу главнине бригаде, а ускоро затим и 3. батаљона. Избијањем 2. и 3. батаљона, са штабом бригаде и пра-

тећом четом, на Боровачку косу отклоњена је опасност да непријатељ на овом положају пресече бригади одступницу. Истина, после 17 часова, са новопристиглим снагама, непријатељ је успео да потисне делове 17. бригаде са триг. 843, према гробљу и школи у селу Врапцима и делимично избије на Боровачку косу, али му није успело да потпуно овлада положајима на коси. Други и 3. батаљон задржали су своје положаје све до пада мрака, када је непријатељ обуставио даље нападе. После тога су се оба батаљона одвојила од непријатеља и повукла ка Старој и Равној Бањи куда су већ били одступили штаб бригаде, пратећа чета, штаб 24. дивизије и приштапски делови оба ова штаба.

Ево како је у једном извештају штаба 24. дивизије описана ова борба:

»Бугарска бригада врши напад правцем Тупале - Д. Реткоцер, а XVII правцем Боровци - Маћедонци - Чокотин - Реткоцер. Напад није успео. Бугарска бригада не успева да се дохвати првих положаја Доњег Реткоцера јер непријатељ има јаче снаге. Наше снаге 550 бораца, непријатељ 2.000. Непријатељ има добре позиције, четнике мештане и Кесеровић. Бугарска бригада се још ујутро повлачи без да извештава о томе. Због овога четницима се отвара пут да угрозе одступницу 17. бригаде, јер око 17.00 часова непријатељ заузима Боровачку косу.

У 16.00 часова 17. бригада се повукла под борбом преко Бороваца, где је дошло до борбе прса у прса, јер су четници овладали положајем, који је секао одступницу. Ситуација врло тешка. Сам Штаб дивизије узима пушкомитраљезе и са истим дејствује. Овде су се истакли 6 пушкомитраљезаца XVII бригаде који су наредбом похваљени.

Ми имамо 3 мртва и 7 заробљених, непријатељ 6 мртвих и доста рањених«.

Без обзира на драматичност ситуације и јак притисак непријатеља на Боровичкој коси, и на претрпљене губитке, овде су положаји одржани све до пада мрака.

Непријатељ је претрпео велике губитке у борбама за Боровичку косу, па је био приморан да смањи притисак и да касно поподне пренесе тежиште дејства на своје десно крило. Појачавши снаге на десном крилу, непријатељ је прешао

⁷⁷ Зборник НОР - том I, књ. 9, стр. 539, док. 184.

у напад испод Вукашиновог брда (триг. 843), од Петриље ка Врапцима (засеоци Невесињци и Влака), односно ка Селимовом пољу, у намери да изврши обухват наших јединица како оних које су се браниле на Боровачкој коси, тако и оних које су се кретале преко косе ка Равној Бањи.

Међутим, ова намера непријатеља није успела, јер се он сукобио са маршевском колоном 1. батаљона 17. бригаде која се била растегла од Мркоњске реке до испод Боровачке косе и села Врабаца. Штаб 1. батаљона није знао шта се дешава на Боровачкој коси и батаљон је маршовао потпуно неометано уз падину ка Врапцима. На падинама према Мркоњској реци дошло је до обострано изненадне сусретне борбе 1. батаљона и јачих непријатељских снага, у којој се батаљон од почетка нашао у неповољнијем положају јер није био развијен за борбу, док је непријатељ насрнуо на колону батаљона у стрељачком строју. Од самог почетка развила се оштра борба. Пред сам мрак ситуација је постала критична за 1. батаљон и комору, који су се извлачили простором између села Врапци и Боровци, уз стрму падину, обраслу густом и високом папрати. Претоварени коњи у комори једва да су се пењали под теретом, успоравајући кретање колоне. Сумрак је већ прелазео у мрак када је непријатељ у развијеном борбеном поретку насрнуо са леве стране из једне шуме на челни део колоне 1. батаљона. Због конфигурације земљишта и високе папрати, непријатељ није био раније осматрен док практично није налетео на овај део колоне. Обе стране биле су изненађене. Непријатељ је, вероватно, сматрао да је наишао на своје деснокрилне јединице, са којима је био прекинуо везу током наступања кроз шуму. А тек када су борци почели да падају у папрат погођени непријатељском ватром, схватило се у 1. батаљону да напада непријатељ. Неки од бораца су то схватили тек када су се буквално измешали са непријатељем у полумраку.

Заметнуо се жесток обрачун у блиској борби. Прво је одјекнула експлозија неколико ручних бомби, а затим кратки рафали на најгрлатије четнике који су псовали и позивали на предају партизане. Непријатељ је сузбијен.

У борби су две случајности одиграле значајну улогу и спречиле да 1. батаљон и комора претрпе веће губитке. Прво, био је нападнут само предњи део колоне 1. батаљона, због чега су највеће губитке имали штаб батаљона и 1. чета, док

остали део батаљона и комора нису били директно нападнути и претрпели су само случајне и незнатне губитке. Друго, непријатељ је имао задатак да напада само до пада мрака и да тада свој борбени поредак заустави на достигнутом положају, с тим да га одмах обележи паљењем ватри.

После завршене борбе те ватре су послужиле и борцима 1. батаљона за оријентацију. То је било веома значајно јер се највећи број бораца и старешина налазио на непознатом терену, који је уз то био веома испреседан и тежак за кретање. Колона батаљона и коморе је била искидана, везе прекинуте. Ватре су се појавиле дуж непријатељског положаја у дугом низу. На супротној страни, паралелно са овим низом ватри, на који километар удаљености, пружала се демаркациона линија са Косовом - »арнаутска граница«, поседнута јаким балистичким снагама. Између непријатељских положаја и демаркационе линије налазиле су се разбацане куће, измешаног шиптарско-српског становништва. У мрачној ноћи и густој шуми групе бораца, извлачећи се из борбе, по лавезу паса су откривале на којој се страни налазе усамљене куће, опрезно им прилазиле и у њима ангажовале водиче ка Старој и Равној Бањи. Ове групе су биле врло вешто проведене између балистичких заседа и четничких положаја.

У заштитницу 17. бригаде у току одступања била је одређена једна чета 1. батаљона. Ова чета је допуњена са десетак добровољаца из других чета истог батаљона, наоружаних, углавном, аутоматским оружјем.

Док је главнина бригаде формирала маршевски поредак и отпочела са кретањем, командант заштитнице, заменик команданта бригаде Радивоје Лазаревић, посео је положај у рејону коте 683 која се југоисточно од Мркоње спушта ка Мркоњској реци. Поседање наредног положаја било је предвиђено на десној обали Мркоњске реке, на Врабачкој коси (кота 769).

Први већи окршај са непријатељем заштитница је имала на првом положају. На коти 683 била је нападнута од групе четника јачине око сто људи. После краће борбе напад је одбивен; непријатељ је одбачен према Мркоњском вису. После протеривања четника заштитница је неометано прешла на десну обалу Мркоњске реке и кратко се задржала на североисточном делу Врабачке косе, а затим наставила

покрет. Шта се даље дешавало, о томе сведочи изјава Радивоја Лазаревића, у којој се каже:

»Када је заштитница бригаде стигла до села Врапци, био је већ мрак. Шта се, у међувремену, догађало код главнине бригаде руководилац заштитнице није знао. Донекле се могло претпоставити, јер је, крећући се за главнином бригаде, заштитница налазила на одбачену опрему и наоружање, као и на напуштене коње натоварене сандуцима муниције, казанима и другом опремом. Заштитница је прикупила пронађени материјал и коње и повела са собом. Због мрака и заустављања непријатеља на Боровачкој коси и на уздигнутијим положајима, овај део колоне, који се у тренутку судара непријатеља са 1. батаљоном нашао ниско на падини према Мркоњској (или Врбачкој) реци, није био ни откривен.

На прилазу четничким положајима код села Боровци и Врапци, заштитница је утврдила да би пробијање кроз ове положаје, који су били чврсто поседнути, било безуспешно. Ради тога је заменик команданта бригаде одлучио да се заштитница врати ка реци Јабланице и да се долином реке, преко Медвеђе, пробије до села Негосавља, а потом преко Црног Врха, Тупала и Сјарине у правцу главнине 17. бригаде.

У зору 7. августа заштитница је стигла на Црновршки рид (кота 731) где се задржала на краћем одмору, организујући обезбеђење и исхрану. Око 15 часова заштитница је са око 150 прикупљених бораца разних јединица и 12 коња кренула ка главнини у Равној бањи, где је стигла пред мрак. Том приликом, Штаб дивизије је одао признање заштитници на успешном извршењу задатака.

У међувремену је чета 17. бригаде која је била упућена ка селу Реткоцеру да успостави везу са бугарском бригадом »Георги Димитров«, наишла на четничке положаје кроз које се после краће борбе успела пробити ка Пустој Реци, а бригади се прикључила тек када је бригада стигла у Пусту Реку, у рејону села Газдара«.

Седамнаеста бригада се доста неорганизовано повукла из Горње Јабланице и без потпуног бочног обезбеђења. То је плаћено озбиљним губицима, али не и тако великим како се то износило у првим извештајима, док се још није знала судбина заштитнице и одсечених група. О томе се у извештају

штаба 24. дивизије⁷⁸ од 7. августа у 13 часова и 20 минута, уз остало, каже и ово:

»Са 17-том и Бугарском бригадом узели смо следећи распоред: Бугарска бригада Капит - Тупале - Дукат (кота 821), 17. бригада Сјарина - Кале (кота 752) - Боровци, 1 чета у Сјарини, такође имамо обезбеђење и на Тупалском Вису.

Непријатељ који је јуче био дошао у Боровце вратио се назад за Туларе. Ноћас је из Тулара стигао др Миливоје Перовић командант IV бригаде који се налазио код своје куће и каже да четници врше неку концентрацију у Туларима и да се припремају за неку акцију. Јачина четника у Туларима износи око 2.000, међу којима има доста новомобилисаних мештана, остало су Кесеровићеви четници. Приликом последње акције коју је вршила 17. бригада у правцу Реткоцера претрпела је огромне губитке. Око 60 другова је настрадало, већином су изгинули или заробљени док је један мањи број изгледа успео да се пробије у правцу Бучумета. Са ових 60 другова нестао је и начелник Штаба бригаде који је изгледа настрадао. По причању једне жене која је јутрос дошла из Бороваца у току јучерашњег дана сахрањено је 7 партизана од којих су 4 погинула од метка, а 3 су заклана.

Четници су говорили да су преко 50 партизана тога дана убили.

Ово је заиста један од највећих наших удараца које смо доживели од нашег доласка. Ми ћемо испитати чијом је кривицом дошло до оваквих тешких последица и о томе ћемо вас обавестити.

17. бригада сада броји свега око 240 бораца без батаљона који се налази код Главног штаба. Са овим снагама ми ћемо моћи контролисати све ове правце али у случају да непријатељ покуша напад у овом правцу, тешко би га могли задржати, јер нам је људство доста разбацано, а и малобројно. Ако би икако могло да нам једна бригада дође на овај сектор, било би добро, јер би ми тада могли да четнике који се налазе испред нас потпуно разбијемо и протерамо. Четници за сада, ако неће да се пробијају под борбом, могу само да иду у правцу Гајтана или Бућумета. Зато би било добро ако постоји нека могућност, да се и тај правац затвори. 13. бригада, њен

⁷⁸ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

распоред знате п она не би била у стању да се прикупи ни за два дана. Других новости код нас нема, у колико буде ми ћемо вас редовно обавештавати».

Несумњиво, 17. бригада је у борбама 6. августа претрпела озбиљне губитке, највеће у једном дану од њеног формирања, али ни приближно не онолико колико је приказао штаб 24. дивизије у цитираном извештају Главном штабу Србије. Са ситуацијом се може тврдити да су губици бригаде били: 10-12 погинулих, 15 рањених и 6-8 несталих. Један део несталих пао је у непријатељско заробљеништво, па су неки од њих одмах стрељани, а неку су успели да побегну и да се прикључе својој или некој другој јединици.

Оволики губици су претрпљени због слабо организованог борбеног обезбеђења, непознавања ситуације код непријатеља и нереално постављеног задатка 17. бригади; слабо организоване везе и садејства између штаба дивизије и бригада и одступања Бугарске партизанске бригаде »Георги Димитров« у јутарњим часовима, која о томе никога није известила, па ни штаб 24. дивизије; преморености бораца 17. бригаде, који су целу ноћ уочи 6. августа маршевали, а затим од свитања целог дана водили борбу, а онда усиљено одступили под борбом; потцењивање непријатеља после успеха које је бригада постигла протеклих дана; пропуста у командовању и одржавању везе између батаљона 17. бригаде у току одступно-бочног марша.

У извештајима штаба 24. дивизије нису били тачни ни подаци о бројном стању 17. бригаде. Оно је било знатно веће од приказаног у цитираном извештају од 7. августа и у том тренутку износило је око 450-500 бораца.

У поређењу са бројним стањем других бригада 24. дивизије, 17. бригада је била бројнија од 15. бригаде, која је имала 200, и 11. бригаде, чије је бројно стање било 120 бораца, а по подацима од 8. августа 1944.⁷⁵ За 13. бригаду нема података, али је и она вероватно била јачине као и 17. бригада.

ПОВРАТАК У ЈАБЛАНИЦУ И ПУСТУ РЕКУ

Седмог августа бригада се прикупила и средила у рејону села Сјарина - Равна Бања - Синониве. Извршена је попуна

⁷⁵ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

упражњених места погинулих и несталих старешина и неопходне организацијске промене.

Већ после два дана одмарања, 9. августа, 17. бригада је извршила марш заједно са штабом 24. дивизије, од Сјарине, Старе и Равне Бање, преко села Тупале и Црног врха и узводно од села Негосавља прешла реку Јабланицу да би заноћила у селу Газдарима, 10-15 километара југозападно од Лебана.

Следећег дана, 10. августа, бригада је продужила марш од Газдара до села Бучумета и Шашинца и са северозапада и севера подишла непријатељским снагама које су се налазиле у Лебану. Овде је успоставила везу са 15. српском бригадом која је била избила на простор североисточно од ње.

Прелазак 17. и 13. бригаде, као и штаба 24. дивизије на леву обалу Јабланице уследио је као логична последица развоја и расплета ситуације у Јабланици и Пустој Реци. Циљ је био да се снаге наше дивизије прикупе, среде и ударе по непријатељу.⁸⁰

Према извештају штаба 24. дивизије од 12. августа 1944. у то време стање код непријатеља у Јабланици и Касаници било је следеће:

»Четника у Горњој Јабланици и Косаници уопште нема. Све њихове снаге и симпатизери пошли су са њима и налазе се на положајима око Лебана: Кривача-Гегеља-Кремен-Нова Топола-Петровац-Добра глава. Њихова јачина износи око 2.000 слабо наоружаних бораца, нарочито су слаби са аутоматским оружјем и муницијом, имају један топ и 5-6 минобацача. Поред четника на овој територији налази се један пук недићеваца који су добро наоружани, са slabим моралом, седиште овог пука је у Лебану. Бугара има, према исказима сељака који су долазили из Лебана, мали број.

Због спуштања четничких банди из Горње Јабланице које су се почеле утврђивати око комуникације Лебане - Медвеђа и на просторији Прекопчелица - Штулац - Кремен - Нова Топола и у Пустој Реци, при чему су заједно са окупатором били предузли оправку онеспособљене комуникације од Лебана ка Медвеђи, предвидели смо нужност најхитнијег пребацивања Штаба наше дивизије на леву страну реке Јабланице са циљем да се снаге наше дивизије прикупе, среде и уда-

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

ре по непријатељу, да му се не дозволи стварање упоришта у нашој слободној територији, да му се онемогући мобилизација људства и да се онемогући прелаз појединих дезертера на страну непријатеља, као и да се што хитније сви борци - дезертери прикупе и поврате у своје јединице заједно са оружјем».⁸¹

У складу с тим 11. августа 17. бригада је стигла на положај села Бучумет - Слишане, а 15. бригада се рокирала на положај Змијин камен - Мијајлица - Градиште.⁸² Истог дана од штаба 15. бригаде добивени су исцрпни подаци о распореду и јачини непријатељских снага у рејону Прекопчелице, Гегља и Штулаца. Испред јединица 17. бригаде налазиле су се љотићевско-недићевске јединице. На заједничком састанку штабова 17. и 15. бригаде детаљно су испланирана заједничка дејства. Седамнаеста бригада је добила задатак да напада са запада правцем села Стулац - Гегља, а 15. бригада да напада са севера правцем села Мијајлица - Прекопчелица.

У току преподнева извршено је командно-штабно извиђање непријатељских положаја, а по подне су батаљони 17. бригаде развили свој борбени поредак и отпочели напад. Борба се водила све до пада мрака, када су јединице 17. бригаде потисле непријатеља и ушле у Гегљу и Штулац без губитака. А када је пао мрак, непријатељ се извукао из борбе и одступио ка Лебану. Борба се водила и на одсеку 15. бригаде, одакле се непријатељ такође извукао и одступио за Лебане. Док су јединице вршиле припреме за гоњење непријатеља, у штаб 17. бригаде је стигло наређење да се бригада, 12. августа, врати назад у село Тупале, на десној обали Јабланице, и ту прихвати Главни штаб НОВ и ПО Србије и болницу, и остане на њиховом обезбеђењу.

Пошто је добио ово наређење, штаб бригаде је наредио да се обустави даљи напад и да се батаљони у току ноћи прикупе у Гегљу. Већ око пола ноћи завршено је прикупљање батаљона а штабови су упознати са задатком, правцем покрета и маршевским поретком. Марш је отпочео одмах правцем села: Гегља - Радиновац - Рујковац - Црни Врх - Тупале. Сутрадан, 12. августа, око подне бригада је стигла у Тупале и ту сачекала Главни штаб и болницу. Два батаљона

⁸¹ Исто, стр. 291.

⁸² Исто, стр. 541.

су преузела заштиту и обезбеђење Главног штаба Србије, а један батаљон осигурање болнице.

После кратког одмора настављен је марш правцем: Тупале - село Црни Врх - село Газдари - рудник Леце - село Доњи Гајтан. По пристизању на овај простор Главни штаб се разместио у засеоку Вртопу, између Доњег и Горњег Гајтана, а болница у Доњем Гајтану.

На обезбеђењу Главног штаба НОВ и ПО Србије 17. бригада остала је све до 24. августа. За то време није имала борби. Поред обезбеђења, попунила се старешинама и потпуно комплетира наоружање, одећу и обућу. Из Италије је стигао већи број руководиоца, излечених рањеника, па је један део њих Главни штаб Србије распоредио и у 17. бригаду. Међу њима се налазио нови помоћник политичког комесара бригаде Момир Лекић Моша, затим будући комесари у бригади Божо Жарковић и Радомир Игњатовић, командант батаљона Петар Павковић, неки заменици команданата батаљона, санитарски референт бригаде и други. На место погинулог руководиоца СКОЈ-а бригаде Милутина Војводића дошао је Предраг Миленковић из 1. батаљона.

Док се налазила на обезбеђењу Главног штаба Србије и болнице бригада је извела и једну акцију спасавања савезничких пилота који су напуштали оштећене авионе. У то време посаде ових авиона који су прелетали Југославију имале су на картама уцртане слободне територије, контролисане од НОВЈ, које су могле користити за принудна слетања или скок падобраном. Једног дана, у августу 1944. из оштећеног америчког »либератора«, који се враћао са бомбардовања Плоештија у Румунији, искочило 12 чланова посаде. Једном од њих се није отворио падобран, па је погинуо у рејону села Црни Врх, а остали су попадали у рејону села Леца и Гајтана и били прихваћени од јединица 17. бригаде. Погинули члан посаде је сахрањен у гробљу села Слишана, уз све војничке почасте, а преживели ваздухопловци су првим авионом пребачени натраг у Италију.

Док се 17. бригада налазила на обезбеђењу Главног штаба НОВ и ПО Србије и болнице, остале јединице 24. дивизије (11, 13. и 15. бригада) ослободиле су Лебане и одбациле непријатеља ка Лесковцу. Тиме се тежиште дејстава 24. дивизије пренело на моравске комуникације.

Из докумената се види да је тих дана штаб 24. дивизије увећало радио на планирању дејстава у долини Јужне Мораве и у том смислу упутио предлог Главном штабу, који је то одобрио 23. августа 1944. у свом наређењу у коме се каже:

2. »Слажемо се са вашим предлогом дејства на пругу Дољевац-Лесковац, као и на део пруге Лесковац-Грделица.

3. - 17. бригаду стављамо вам на располагање. Ви јој издајте одговарајући задатак у оквиру јединица ваше дивизије, према вашем нахођењу.⁸³

Следећег дана, 24. августа, задатак је боље конкретизовао у наређењу које је Главни штаб издао у 12.30 часова, и у коме се, поред осталог каже: »... за дејство на пругу Дољевац-Грделица, поступите по следећем:

- одређени задатак извршите са 11. и 17. бригадом;
- 17. бригада одмах да смени 13. бригаду на њеној садањој просторији и преузме њене задатке;
- по извршеној смени 13. бригаду одмах прикупити у с. Слишану, а 15. бригада да остане на садањем месту. Уопште ове две бригаде не узимати у комбинацију за извршење задатака дејства на пругу.

3. - Врањски одред да остане на садашњој просторији дејства, с тим да се стави под команду Штаба 17. бригаде».⁸⁴

А у другом наређењу издатом у 17.30 часова, задаци су допуњени, посебно за 17. бригаду. У њему се каже:

»1. - Бугарски батаљон, који одавде одлази у састав бригаде 'Георги Димитров', са батаљоном 17. бригаде који га сада спроводи, упутите до Врањског одреда, с. Богошевце (десна обала Јужне мораве _ јужно од с. Јелашнице). Из с. Богешевца батаљон 17. бригаде да се врати у састав своје бригаде, а бугарски батаљон да спроведе даље Врањски одред до Врањског подручја, где чека веза за бригаду 'Георги Димитров'.

3. - Батаљон 17. бригаде, који прате Бугаре до Врањског одреда, можете узети у комбинацију за дејства на пругу... с тим да у том случају понесе и потребан експлозив.

⁸³ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 47.

⁸⁴ Исто, стр. 49-50.

4. Батаљон 17. бригаде који прати бугарски батаљон, са истим ће се јавити томе Штабу чим бугарски батаљон прими оружје, а што ће бити у току данашњег дана. Издајте потребно наређење батаљону 17. бригаде како у погледу пребацивања бугарског батаљона до Врањског одреда, тако и у погледу дејства на пругу».⁸⁵

У току 24. августа 17. бригада је кренула из села Гајтана и увече стигла у село Слишане, где се налазио штаб 24. дивизије. Истог дана, касно увече, у 22 часа, штаб 24. дивизије издао је наређење за акцију на железничку пругу између Дољевца и Грделице. Што се тиче задатка 17. бригаде у наређењу се каже:

»17. бригада извршиће покрет са једним батаљоном са садашње просторије правцем Лебане - Славујевци - Дрводеља где се разместити са задатком затварања правца долином реке Сушице од правца Лесковца. Везу одржавати са батаљоном 15. бригаде у Врановцу, а десно са батаљоном 13. бригаде у Стројковцу. Један њен батаљон по наређењу Главног штаба треба да спроведе новоформирани бугарски батаљон, правцем који ћемо накнадно дати, до Врањског одреда, на десну обалу Јужне Мораве, одакле ће се вратити и доћи у састав своје бригаде.

13. бригаду по доласку 17. бригаде на сектор Дрводеље, прикупити и одмах извршити покрет правцем Лебане - Прекопчелица - Слишане, где ће добити даља наређења.

Батаљон који се налази у Стројковцу оставити до даљег нашег наређења. Овај батаљон ће се налазити под командом 17. бригаде. По доласку батаљона 17. бригаде који прати бугарски батаљон, батаљон 13. бригаде вратиће се у састав своје бригаде.

Штаб 17. бригаде издаће наређење овоме батаљону да што активније дејствује на прагу Лесковац-Грделица.

Сутра увече, 25/26, овај батаљон треба да врши напад на пругу Лесковац-Грделица, како би потпомогао дејство 11. бригаде.

Штаб 13. бригаде упознаће Штаб 17. бригаде са ситуацијом на њеном терену и са свим везама које је одржавала.

Противоклопни топ 47 мм предаће Штабу 17. бригаде са свом послугом, односно са нишанцијом и помоћником, а, уколико ових нема, топ предати Штабу дивизије. Совјетски бацач са минама исто тако предаће Штабу 17. бригаде...

⁸⁵ Исто, стр. 50-51.

Врански одред стављамо под команду 17. бригаде.

Почетак напада на пругу биће тачно у 22 часа 25. августа 1944. године, до ког времена све припреме треба да буду готове».

Међутим, сутрадан, 25. августа, наређено је да 17. и 13. бригада дођу у Слишане, чиме се одустало од ангажовања обе бригаде на задацима наведеним у цитираном наређењу штаба 24. дивизије. Већ 26. августа увече, 17. бригада је стигла у Слишане, а 13. бригада у Оране.⁸⁷

У међувремену, догађаји у јужној Србији су се развијали врло брзо и повољно за снаге НОВЈ. Оперативна група дивизија, 2. пролетерска, 5. и 17. ударна су разбиле непријатељску одбрану на Копаонику и продрле у Жупу, Топлицу, Косаницу и Пусту Реку, где су се спојиле са јединицама Главног штаба Србије и развиле заједничка дејства. Већ 19. августа 2. пролетерска дивизија је била у Топлици и Косаници, а њена 2. пролетерска бригада се одмарала од 23. до 25. августа на простору села Гајтан - Бучумет - Слишане.

Успостављени су непосредни контакти између главног штаба за Србију и Штаба Оперативне групе дивизија, као и између појединих штабова дивизија и бригада. По одлуци Врховног штаба НОВ и ПОЈ у састав Оперативне групе дивизија ушла је 21. српска ударна дивизија, а под команду Главног штаба НОВ и ПО Србије стављена је 2. пролетерска дивизија.

У међувремену, 26. августа, Главни штаб НОВ и ПО Србије је одлучио да људством 17. бригаде попуни 2. пролетерску бригаду која је изашла из састава 2. пролетерске дивизије и ушла у састав 21. дивизије. С тим у вези се у наређењу Главног штаба Србије од 28. августа, у 23 часа и 30 минута, уз остало, каже и ово:

»Одмах по пријему овог наређења упутите 17. бригаду Штабу 2. пролетерске бригаде у село Магаш,

- руководиоци 17. бригаде да предају људство своје бригаде Штабу 2. пролетерске бригаде и по предаји људства руководиоци да се врате у састав дивизије».⁸⁸ После предаје људства руководиоци 17. бригаде: командир чета, штабови батаљона и штаб бригаде требало је да се одмах врате у

⁸⁶ Исто, стр. 72-73.

⁸⁷ Исто, стр. 501.

⁸⁸ Исто, стр. 110.

састав 24. дивизије, јер се предвиђало ново формирање ове бригаде.

Наређење Главног штаба о предаји борачког састава 2. пролетерској бригади штаб 17. бригаде је добио 27. августа и одмах покренуо јединице на извршење овог наређења. У почетку је бригада маршовала од села Слишана у правцу села Магаш. У току марша добила је обавештење да је 2. пролетерска извршила марш са просторија села Статовца правцем села Арбанашка - Бачије - Пролом, због чега је и 17. бригада наставила марш за њом истим правцем.

Сутрадан, 28. августа, бригада је стигла у Пролом и успоставила везу са заштитницом 2. пролетерске бригаде и групом старешина ове бригаде, која је била остављена за прихват бораца 17. бригаде.

Опроштај руководства са борцима 17. бригаде био је тежак. Пуна три месеца они су делили све најтеже и најлепше тренутке, међусобно се добро познавали, многи и пре него што је бригада формирана, а сада су се морали растати. Времена за опроштај и дуге говоре није било. Постројеним борцима говорио је једино Љубинко Несторовић Озрен, политички комесар 17. бригаде, а онда су старешине 2. пролетерске бригаде преузеле борце. Другој пролетерској бригади предато је укупно око 400 бораца, прекаљених у тромесечним борбама и маршевима. Већина њих ће у 2. пролетерској бригади остати до краја рата, учествовати у борбама у западној Србији, за ослобођење Београда, на Сремском фронту и у завршним операцијама за ослобођење Југославије.

Руководиоци 17. бригаде, њих око 60, преноћили су у селу Бачијама, а следећег дана, 29. августа, преко Арбанашке, Дубоке долине, Средњег Статовца, Добре воде пребацили се у Слишане, где су се јавили штабу 24. дивизије. После једнодневнoг задржавања у Слишану, штабу 17. бригаде је наређено да се са руководиоцима пребаци у село Мијајлицу, где се већ налазило прикупљено људство, и да тамо поново формира и наоружа бригаду.